

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 7 OKTOBER 2020 PRIS: 89:-

Simsalabim

Vår tids politiker ska
trolla bort alla risker

KRÖNIKA

**SUSANNA
BIRGERSSON**

genomsådar öppna
planlösningar.

SAMHÄLLE

MAGNUS HENREKSON

vill ge makthavare
vad de förtjänar.

TRADITION

LARS LÖNNROTH

om kris och skapande hos
P O Enquist.

Idéernas USA

Efter finanskrisen är USA:s status i världen inte riktigt densamma, men mediebevakningen förblir intensiv och impulserna fortsätter. För tillfället kommer de i mindre utsträckning från partipolitiken, men i frågor som gäller identitet, teknologi, kapitalism och medier fortsätter amerikanska röster att ha stort inflytande över dagordningen även hos oss.

Vart är då debatten i USA på väg? Och vilka är dess grundläggande förutsättningar? Vad betyder amerikanska attityder till religion och ras, konstitution och ekonomi, för hur vår tids idéer formas? Det är några av frågorna som behandlas i denna högaktuella antologi.

Beställ den och andra böcker ur serien
Vår tids ideologier på axess.se

**Ny bok
120 kr**

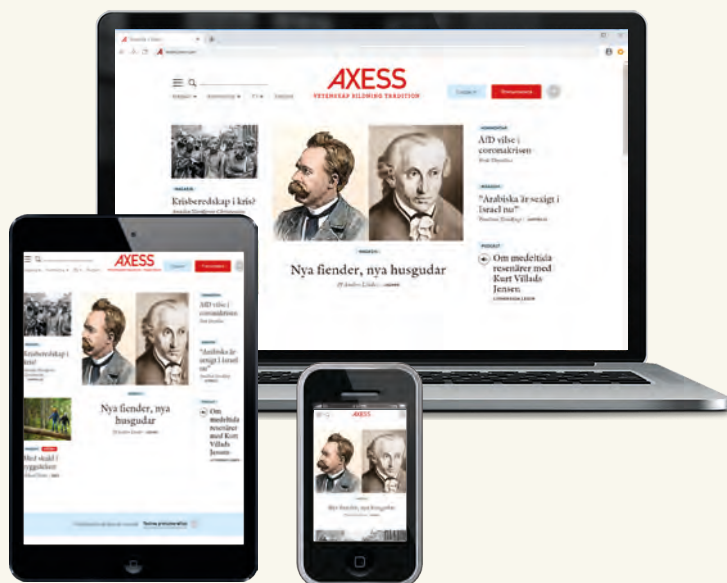

Ny hemsida – samma vassa innehåll

Vår hemsida axess.se kommer under hösten att få nytt utseende. Men var lugn!

Den nya hemsidan har dig och din läsarpplevelse i centrum: du kommer, precis som förut, att hitta djuplodande artiklar, recensioner och krönikor levererade av Sveriges vassaste pennor. Dessutom får du en snabb och enkel överblick över alla våra poddar och tv-program.

För dig som prenumererar på Axess ingår allt vårt digitala innehåll utan extra kostnad.

Vad behöver jag göra?

Du som är prenumerant behöver skapa ett konto på axess.se för att få tillgång till artiklar och tv-program. Du som redan idag har aktiverat ett konto på axess.se använder samma e-postadress för att skapa ett nytt.

Vid frågor eller problem kontakta kundtjänst:
axess@pressdata.se eller 08-799 63 31

AXESS
VETENSKAP BILDNING TRADITION

"Sveriges snabbast växande nyhetskanal"

fler än

Nu 200 000 användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

Foto: All Lonesan/TT och Johan Nilsson/TT

Polisens rop på hjälp efter våldsvågen -

"Liv slås i spillror"

Polisen står handfallen inför den senaste tidens våldsutveckling i Sverige. fPlus har gått på djupet och synat vad som egentligen gick fel. "Vi har bundit ris åt egen rygg", säger den erfarna polisen Ove Dahlberg. Våldet har spridit sig från stad till stad; experter talar om en puckel just nu.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivet och klimatet.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Foto: Fredrik Sundberg/TT

Då införs fastighetsskatten - "Kan leda till uppror"

Ingenting upprör mer än frågan om fastighetsskatten, vittnar toppekonomen Lars Calmfors om. Men nu kan den vara på väg tillbaka och smällen blir stenhård.

Läs mer i fPlus

Det är inte Annie Lööfs fel att du inte kan sluta titta

Hur mycket av fenomenet "människor av kött och blod" tål vi i det offentliga rummet? Frågan är större än kvinnliga politikers svängdörrar, menar fPlus politikredaktör Anna Rennéus Guthrie.

Läs mer i fPlus

Så driver Sverige bort sina entreprenörer

Kinberg Batra: "Det behövs ett starkare politiskt ledarskap"

Nya larmet: 300 000 kan förlora reseavdraget

Migrationsverket tvingar Göran välja: Äktenskapet eller företaget

Läs mer i fPlus

✦ Tusentals nyhetskällor i ett svep

✦ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik

✦ Skräddarsy ditt nyhetsflöde

f står för företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Resan framför oss blir lång

PJ Anders Linder

Har du bröstat en fyra? Förhoppningsvis inte. För det har inget med vare sig simning eller snaps att göra utan är slang bland unga kriminella för att ha begått mord och dömts till fyra års sluten ungdomsvård. Man släcker ett liv på sin 17-årsdag, uthärdar en tid av träning, tv och samtalsterapi och återfår friheten när man fyller 21.

”Vad blir då effekten av denna behandling?” frågar polisinspektören Fredrik Kärrholm i den mycket läsvärda boken *Gangstervåld* (Fri Tanke, 2020), och levererar ett nedslående svar: ”Av dem som dömdes till sluten ungdomsvård 1999–2006 lagfördes 78 procent för nya brott inom fem år. Av dem som suttit på en så kallad låst avdelning lagfördes 91 procent igen inom fem år.”

VILKEN SLUTSATS ska man dra? Att det motverkar sitt syfte att bestraffa unga förövare, eftersom det ger dem en kriminell identitet? Så har det inte sällan låtit i den kriminalpolitiska debatten, och det verkar för allt stämna att man inte blir en ädlare människa av att sitta inlåst. Men å andra sidan. Är man beredd till överlagt dödligt våld har man uppenbarligen redan förvärvat så mycket kriminell identitet att det räcker och blir över. Och vem vill ens tänka tanken att rättssamhället skulle svara på våld från unga förövare med ännu *lindrigare* reaktioner än idag? Det skulle vara en kränkning utan dess like av brottens offer, deras anhöriga och hela det omgivande samhället.

Det finns andra och betydligt rimligare slutsatser att dra.

För det första att unga som begår ytterst grova brott bör dömas betydligt strängare än idag. Den som får åtta års inlåsning istället för fyra år blir kanske inte en bättre människa, men han är borta från gatan och förhindrad att fortsätta sin

brottslighet under dubbelt så lång tid. I slutet av augusti dömdes fem unga svenska gängmedlemmar i dansk domstol för mord och mordförsök. De två som var 17 år när brotten begicks fick visserligen inte livstid, som de tre andra, men de fick 20 års fängelse: fem gånger så lång tid som hade varit sannolikt om morden skett i Sverige. Ingen vet hur de kommer att se på brottslighet den dag de till sist blir fria, men under två decennier kommer de inte att kunna mördra, hota eller skada människor ute i samhället.

FÖR DET ANDRA måste tidiga tendenser till brottslighet mötas med tydliga reaktioner. Att det svenska rättssystemet tillämpar ”ungdomsrabatt” på straffen ända upp till 21 års ålder speglar en gången tid. Då utgick man från att brottslingar var stackare som kommit på glid och inget hellre ville än komma tillbaka in i samhällsgemenskapens värme. Det håller inte i en miljö där 21-åringar kan vara garvade återfallsförbrytare och 17-åringar inte bara begår mopedstöld utan utpressning och grova våldsbrott. ”Vi har sett i många utredningar hur man utnyttjar unga killar som riskerar kortare straff, som ett sätt att klättra i karriären, och i extremfallen utföra mord”, säger Stephan Kiernan, som är chef vid polisens spaningssektion i Stockholm Nord (SvD 7/9-20).

Att unga mördare och våldsvärkare ska kunna dömas till betydligt strängare straff betyder inte att alla unga som begår brott måste straffas på drakoniska sätt. Det angelägna är att de möter en snabb och kännbar motåtgärd och att man från det samlade samhällets sida är konsekvent med att det är lag och ordning som gäller. Det handlar om någon sorts straff för unga förövare inklusive vissa av dem som är yngre än dagens straffrihetsgräns på 15 år. Det handlar om att skolan måste få långt bättre möjligheter och skyldigheter att

Skottår.

ingripa mot elever som hotar klasskamrater och lärare och förstör undervisningen. Det handlar om att upprätthålla en grundläggande ordning, där kriminella och bråkstakar aldrig ska kunna göra sig breda.

Kärholm pekar på problemen med *antisocialt dominansbeteende*: att ungdomsgäng tar kommandot över offentliga rum genom att gapa och skrika, klottra, skräpa ned och uppträda allmänt hotfullt. Problemet har fått en del uppmärksamhet vad gäller bibliotek och simhallar, vilket nyligen fått Brottsförebyggande rådet att tala om tillträdesförbud, men det förekommer även i kollektivtrafiken och mer allmänt på gator och torg. Beteendet skapar en osäker och obehaglig stämning och sänder signalen att det inte är medborgare och myndigheter utan andra krafter som håller i taktpinnen. Det i sin tur stärker gängens och gangstrarnas status och gör det mer attraktivt för unga pojkar att ansluta sig. I valet mellan att köra med folk och vara den som blir körd med är det inte alltid tonåringar håller sig till den smala vägen.

VIKTEN AV ATT arbeta mot och förebygga ”den typ av brott och ordningsstörningar som framför allt tenderar att påverka människors livskvalitet i vardagen, så kallade ’livskvalitetsbrott’”, påpekas också i den färskta rapporten ”Ensam är inte stark” från Stiftelsen Tryggare Sverige. Dilemmat är att beteendet inte alltid är brottsligt utan bara olämpligt, vilket gör att polisen – ifall de skulle ha resurser till förfogande – inte har möjlighet att ingripa.

Det är svårt att återerövra auktoritet som man har låtit gå förlorad, men lagstiftare och myndigheter måste göra gemensam sak. Genom lagändringar och ledarskap måste politikerna backa upp dem som bör vara vardagsauktoriteter i de ungas liv, och dessa i sin tur måste använda sina befogenheter. Polisen, å sin sida, ska inte passivt

behöva stå ut med provokationer och glåpord utan få bättre möjligheter än idag att omedelbart omhänderta dem som inte följer befogade tillrättavisningar. Gangstrar och bråkmakare ska inte kunna glänsa inför kompisar och smågrabbar genom att kaxa upp sig. Lagstyre måste gälla, men det måste också vara glasklart att det är ordningsmakten och inte fridstörarna som bestämmer.

Allt detta och mycket mer behövs därför att de ansvariga inte har tagit itu med problemen i tid. Nu kastas avundsjuka blickar mot Danmark, men att man har haft framgång där beror på att frågorna stått på dagordningen länge. Redan 2009 infördes den så kallade gängbestämmelsen, som leder till kraftigt skärpta straff för gängbrottslighet. Domstolar kan utfärda vistelseförbud, som hindrar frisläppta gängmedlemmar från att återvända till gamla jaktmarker. Det kan införas tillfälliga visitationszoner där människor kan visiteras utan att det finns misstanke om brott. Sverige behöver följa efter men resan framför oss blir lång.

JAG LETAR ETT TAG och, jodå, ordspråket finns på danska även om det verkar mer flitigt tillämpat i praktiken än nedtecknat i litteraturen:

Det er bedre at stemme for bækkene, end for åen.

Till detta kommer förstås den danska invandringspolitik, som är betydligt stramare än den svenska och har varit så under ganska lång tid. Vill ett land ha ordning i skolan och begränsa rekryteringen till kriminella karriärer kan det vara förnuftigt att begränsa antalet personer som flyttar in i utanforsksområden utan realistiska möjligheter att försörja sig.

PJ Anders Linder

”Är man beredd till överlagt dödligt våld har man uppenbarligen redan förvärvat så mycket kriminell identitet att det räcker och blir över.”

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Annika Borg fascineras av badande duvor **10**
 Susanna Birgersson söker sig till hemmets trygga vrå **10**
Sociologi Magnus Henrekson ivrar för de dugligas goda makt **12**
Tyskland Elisabeth Braw granskar Angela Merkels kommande efterträdare **16**
Ryssland Ulrika Carlsson konstaterar att tärningen är kastad **18**
Reklam Henrik Jönsson känner skepsis inför vd-aktivism **20**
I korthet Friskolor. Gråzoner **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Per-Arne Bodin presenterar modernisten Natalja Gontjarova **24**
 Håkan Lindgren häpnar över en profetisk text om Sverige **28**
 Piotr Wawrzyniuk minns ett bortglömt krig **32**

36 OPINION

- Birgitta Johansen tar strid för kulturhistoriska dammar.

”

Klanen som emancipationsprojekt. Gängkriminalitet som politisk protest. Snatteri som självförverkligande. Inbrott som inlaga i debatten.

Fredrik Johansson, sid 23

TEMA: SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

- 40** Bäst att inte chansa Säkerhet har ersatt frihet som politisk drivkraft. Det är en återvändsgränd för demokratin. **Av Robert Crowcroft**
- 46** ”Förstå föränderligheten” Vi styrs mer av byråkrati, teknik och historia än av politik. **Av Håkan Boström**
- 48** ”Indifferent elitokrati” Problemet är att ingen lyssnar när svåra frågor diskuteras. **Av Mats Bergstrand**
- 50** ”Falska toner” Politikens drivkraft att vara populära är motsatsen till statskonst. **Av Katarina Barrling**
- 52** ”Oro eller förtröstan”? Demokrati har svårt att hantera komplexitet men passivitet är inte självklart. **Av Magnus Jernkrok**
- 54** ”Inget att fnysa åt” Sverige väntade för länge med att bekämpa extremism. **Av Jenny Sonesson**
- 56** ”En perfekt storm” Politiker kan inte längre kontrollera det offentliga samtalet. **Av Magnus Ranstorp**

58 TRADITION

Lars Lönnroth minns P O Enquist.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Gustaf Lewander läser Victor Pelevin **62**
Musik Anders Bergman om Beethovens födelsedag **64**
Idéhistoria Anna C Rédei om klyftan mellan öst och väst **66**
Litteraturhistoria Sven-Johan Spånberg läser John Keats **68**
Historia Per Dahl om Gustav III:s armé **70**
Krönika Daniel Persson gillar sura vänstergubbar **71**
I korthet Jakob Sjövall om unik fransk-tysk arkitektur **71**

72 RECENSIONER

- Karin Henriksson begraver demokratin **73**
Carl Rudbeck återupplivar demokratin **77**
Anders Alvestrand förkastar forskarfusk **80**
Peter Luthersson skönjer en ny humanism **82**
Katrine Marçal bevittnar Megxit **84**
Johannes Tångeberg ser Berlin bli till **86**
Martin Lagerholm följer en migrantström **88**
Magnus Robach lär sig Abenomics **90**
Helena Granström hyllar en ungdom **93**
Ann-Sofie Dahl öppnar dörren till rummet **95**

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson inser att det är slutsnackat.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 3 november 2020

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Shutterstock

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck:

Printpool/Mukusala

Anders Alvestrand
Professor emeritus vid
Karolinska institutet

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Anders Bergman
Förläggare på Natur &
Kultur och författare

Mats Bergstrand
Partner i Priority Group

Susanna Birgersson
Fri skribent

Per-Arne Bodin
Professor i slaviska språk
med litterär inriktning vid
Stockholms universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Håkan Boström
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Elisabeth Braw
Verksam vid tankesmedjan
RUSI i London

Ulrika Carlsson
Fil dr i filosofi

Robert Crowcroft
Professor i historia vid
University of Edinburgh

Per Dahl
Skribent

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik
och nonresident senior fellow
vid Atlantic Council (US)

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Magnus Henrekson
Professor i nationalekonomi
och vd för Institutet för
Näringslivsforskning

Karin Henriksson
Journalist och författare

Magnus Jernkrok
Doktorand i historia vid
Göteborgs universitet

Birgitta Johansen
Museichef och landsantikvarie
vid Örebro läns museum

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Anders Johnson
Skriftställare och
näringslivshistoriker

Henrik Jönsson
Entreprenör och
samhällsdebattör

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Gustaf Lewander
Slavist och civilekonom

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Peter Luthersson
Fil dr i litteraturvetenskap,
ingår i Axess redaktionsråd

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Katrine Marçal
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Daniel Persson
Politisk redaktör i
Norrbottnens-Kuriren

Magnus Ranstorp
Docent i statsvetenskap
vid Försvarshögskolan

Anna C Rédei
Docent i kognitiv semiotik
vid Lunds universitet

Magnus Robach
Diplomat, Sveriges
ambassadör i Tokyo 2014–19

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Jenny Sonesson
Socionom och fil kand

Sven-Johan Spånberg
Professor emeritus i engelska

Annika Ström Melin
Journalist och författare

Katarina Tracz
Chef för tankesmedjan Frivärld

Johannes Tångeberg
Journalist och författare

Piotr Wawrzyniuk
Docent och universitetslektor
i försvarshistoria vid
Försvarshögskolan

Ur Axess nr 6/2020.

FOTO: EU-KOMMISSIONEN

Förnekelsen fortsätter

Med stor behållning läser jag artiklarna om Europavågar i förra numret av Axess. Sverige behöver en politik för hur vi vill att EU ska utvecklas framöver, skriver Fredrik Erixon – och det är bara att hålla med.

Efter 25 år som medlem är stödet för EU i Sverige numera högt, men hur ska opinionsmätningarna tolkas? För egen del tror jag att det handlar om tolerans, inte engagemang.

Det är inte bara Sveriges fel. Att älska den fria rörlighetens alla förordningar och direktiv är inte lätt. När den svenska riksdagen överlämnar beslutsbefogenheter till unionens organ innebär det viss prövning, också för den som gillar EU.

Därför är det inte förvånande att den svenska högern har, med Erixons träffande beskrivning, blivit ”mindre bekväm” med EU. Unionens hårda kärna – de överstatliga institutionerna och lagarna – är utmanande för alla som vill slå vakt om nationellt självbestämmande. Och dit hör väl flertalet konservativa.

FÖR ATT UPPSKATTA den europeiska beslutsnivån kan man tänka på handeln eller klimatet eller fundera över det som hände i Europa på 1940- och 50-talen. Idén att skapa en mer enad kontinent växte fram i den icke-kommunistiska motståndsrörelsens olika delar under andra världskriget, i protest mot kriget och nazisternas vidriga brott mot mänskliga rättigheter, och samlade sedan hundratusentals aktivister och fick stöd av miljoner människor runt om i Europa efter kriget.

Som en följd av denna stora Europarörelses inflytande grundades först Europarådet – och sedan EU:s föregångare. En övernationell europeisk konvention skulle skydda människans rättigheter och grundläggande friheter i alla länder, och genom fri rörlighet skulle nationerna svetsas samman och aldrig hamna i krig med varandra igen.

Att Sverige klarade sig undan Hitlers trupper, och att någon svensk Europarörelse delvis därför aldrig växte fram i vårt land, präglar fortfarande relationen. När EU växte fram stod Sverige utanför.

Att Tage Erlander avskydde tanken på att en

europeisk organisation skulle få rätt att lägga sig i svenska angelägenheter är väl känt, men invändningarna kom från många håll. Dag Hammarskjöld hade till exempel kritiska anmärkningar i en rapport till den svenska riksdagen i juli 1950.

HAMMARSKJÖLD HADE skickats till Paris för att delta i förhandlingarna om en annan organisation (OECD), men han rapporterade också hem till Stockholm om den franska utrikesministern Robert Schumans plan på en europeisk kol- och stålunion.

Ett problem med Schumans idéer var, tyckte Hammarskjöld, att medlemsländerna kunde ”slingra sig undan de egna problemen med dålig finanspolitik och inflation”. Han formulerade med andra ord ett numera välkänt problem med EU:s valutaunion, långt innan euron ens var påtänkt.

EU:s grundbult – överstatliga institutioner och tvingande lagar – ger en unik möjlighet för suveräna stater att lösa gränsöverskridande problem, men den övernationella beslutsordningen är också en känslig sak. Därför var det olyckligt att det aldrig blev uppriktig diskussion om detta inför folkomröstningen 1994.

NEJSIDAN ÖVERDREV grovt följderna av att Sverige som EU-medlem skulle tvingas följa unionens regler, men det var också oärligt när jasidan viftade bort frågor om medlemskapets inverkan på den nationella demokratis utrymme i Sverige.

Förnekelse har fortsatt att prägla inställningen och ryckig ambivalens utmärker därför Sveriges EU-politik. Stolta paroller om ett mer socialt Europa lanseras med en tydligt bifogad brasklapp om att EU absolut inte bör anta nya sociala lagar. Sådant förvirrar andra länder.

Den vacklande hållningen kan också leda till att Stockholm plötsligt vill ha mer långtgående EU-förordningar och direktiv än alla andra. Under många år förkastade till exempel en bred majoritet i den svenska riksdagen alla tankar på gemensam asylpolitik i EU. Idag står Sverige istället i spetsen för kraven på en helt EU-styrd asylmottagning, med tvingande nationella kvoter.

Om Sverige vill påverka EU:s framtid kan det därför vara nyttigt med en tillbakablick, och viss självrannsakan skulle inte heller skada. Sveriges motsägelserfulla inställning till EU behöver redas ut.

Annika Ström Melin

Krönikor

Nu gäller det att hålla nålen i trim

En av sensommarens varma dagar stod jag vid fönstret och blickade ned på torget. Det var aktivitet vid brunnen, som är en fyrkantig 1800-tals-historia med koppartak och vatten rinnande ur rör på två av sidorna. Vid den ena sidan hade det samlats tio duvor. Det var ingen oorganiserad grupp jag såg, utan en prydlig kö till vattenstrålen. Djärva fåglar lade sig inte enbart i urgröpningen i stenen och badade i det grunda vattnet där; de ställde sig i strålen. Sedan klev de upp på sidan, så att nästa duva kunde äntra badet och utföra sin personliga ritual.

VID ETT TILLFÄLLE uppstod kalamitet, då en duva stannat för länge i urgröpningen och inte rört sig till sidan efteråt, utan stegat bakåt och blockerat kön. Det hela löste sig snart och en modig duva promenerade rakt in i strålen och lyfte vingarna så att vattnet kom åt. Fascinerad betraktade jag duvornas badritualer. Efteråt fanns en förnimmelse av att även jag blivit renad, som ett slags inre rening. Det var nästan en andlig upplevelse, en insikt om helhet, mening och sammanhang. Om vördnad för allt levande. Om att vara ett med det som är större.

Upplevelsen av mening behövs sanner-

Belöna den goda makten

12 Makt ses ofta som tvång och förtryck. Men den goda makten skapar frihet och välbefinnande.

Tronpretendenter

16 Angela Merkel lämnar snart sin post. Kampen om nästa förbundskansler är redan igång.

Alea iacta est

18 Utländska akademiker skulle hjälpa ryska universitet att få högre internationell status. En kulturkrock uppstod.

Världsförbättrare

20 Allt fler företag tar politisk ställning. Det riskerar att bli kontraproduktivt.

I korthet

22 Friskolor. Gråzoner.

Samtiden

23 Fredrik Johansson tar sig an den politiskt medvetne plundraren.

I ett riktigt hem

HEMMET ÄR den privata sfären fysiskt manifesterad, med fyra väggar som bokstavligen talat avskärmar oss från grannar, från gatan, från insyn, från kyla, från buller och regn. Och om ytterväggarna är vårt värn mot omvärlden, antas vi använda innerväggar och inredning till att uttrycka vilka vi är. Den rika tidskriftsfloran i ämnet handlar nästan undantagslöst om hur du skapar ett hem som verkligen visar vem du är. "Personligt" är honnörsordet i sammanhanget.

I den ypperliga podcasten "Staden" pratar förläggaren Dan Hallemar och och urbanhistorikern Håkan Forsell i ett avsnitt om just hemmet. De framhåller att våra hus och lägenheter är byggda och inredda i enlighet med det för tiden omkringsliggande samhällets syn på vad ett hem är och vilka syften det bör fylla. Det borgerliga 1800-talshemmet organiserades till exempel utifrån en idé om åtskillnad. Man ville kunna stänga dörren mellan

människor, mellan klasser, mellan kön, och olika rum var strikt ägnade specifika ändamål. I det maskulint inredda herrummet drack männen punsch efter bjudningarna, medan köket låg på så långt avstånd från de fina salongerna som möjligt. Där rörde sig ju tjänstefolket och maten kom inte lika prydligt och steril förpackad som idag. I 1800-talsköken kunde det rinna blod på golvet, ligga fjädrar på köksbordet och lukta väldigt starkt och fränt.

Att den välsituerade medelklassen ett drygt sekel senare frivilligt skulle framleva sitt liv i hus med så kallad öppen planlösning föresvävade nog ingen då. Att husfadern skulle stå med ett designerförkläde runt den välgymmade midjan, och med sina nyslipade knivar uppradade framför sig laga mat i husets mitt medan gästerna sippade på ett svindyrt rödvin, nej det trodde nog ingen. När jag promenerar i nybyggda villaområden i min östskånska kuststad ser jag till och med hur den öppna

ligen i dessa tider. En fransman i bekantas vänkrets brukar fransk-svenskt uttrycka att han "gör depression" när han läser dagstidningar och konsumerar nyhetsutsändningar. I hans familj tävlar de om att hinna stänga av radion eller televisionen när rubrikerna börjar rabblas. En av familjemedlemmarna får läsa dagens morgontidning, för att sedan återge uppgifterna om skjutningar, triumferande gängkriminella, den politiska kräftgången och cirkusen, de avhumaniserande synsätten på människor som passerat sjuttio år och ytan och tjafset till de övriga – i doser. Med en sorts mental noga avvägd dosetask får vederbörande dela ut pillret för dagen att svälja. Det är en metod som fungerar för den som vill hålla modet uppe, men duvornas duschkö är även den effektiv, kan jag vittna om. Det gäller att samla på sådana tillfällen och plocka fram dem som inre minnesbilder när verklighetens hårda klang bankar för brutalt på våra sköra sköra drömmar.

FÖR JUST DUVORNAS duschbestyr kom till min hjälp när jag härförleden läste ett glansigt reportage om Centerpartiets ledare Annie Lööf i en bilaga till morgontidningen. Berättelsen om den dramatiska sjukhusvistelsen, den goda vården i samband med graviditetskomplikationerna och

det nattsvarta i att nästan förlora sin för tidigt födda flicka var mänsklig och gripande. Och ändå. Det stajlade reportaget skavde. Bildsättningen och budskapet var

Fascinerad betraktade jag duvornas badritualer.

paketerade för att slå an känslor. När bebis skulle titta åt rätt håll under fotograferingen fick pressekreteraren assistera förklarade en bildtext. Upplysningen synliggjorde verkligen upplägget. De personliga berättelserna och sorgerna är förvisso viktiga. Ur sorg och smärta kan vi skapa konst, som författaren Sylvia Plath skrev, men att alstra politiska poänger ur dem är inte riktigt lika aptitligt. Det var inte heller länge sedan normen var återhållsamhet vad gällde publicering av bilder på barn som inte själva kan välja sin exponering. Den värderingen är som bortblåst idag.

ANNIE LÖÖF KONSTATERADE, så här nästan sextusen människor avlidna i covid-19 senare, att "vi" nu måste se till att det finns syrgas, blodförtunnande medicin och dropp på landets äldreboenden. Det

skavde det också, eftersom det frilade en besvärande ambivalens i reportaget. Artikeln blir nämligen en illustration till att en del av oss får den vård vi behöver och andra – de äldre – inte. Kommunikationspaketering och bildsättning håller liksom inte inför de djupare etiska aspekterna. Det avslöjar i sin tur något oroväckande om vår samtid.

Så, det gäller att hålla nålen i trim på sin moraliska kompass och hindra sig själv från att "göra depression", trots allt brus. Ån badar duvorna. Världen består. ✨

Av Annika Borg

planlösningen ibland på det mest fasansfulla vis aldrig tar slut utan bara rinner ut genom de enorma fönstren. Man kan från gatan se rakt igenom huset och ut i trädgården på andra sidan. Hur kan man vilja bo så? Fast egentligen är det kanske den absurt följdriktiga boendeformen i vårt Instagramsamhälle: Allt du gör, gör du för syns skull och det som inte syns finns inte.

SEDAN TIDIGT i våras har vi tillbringat mer tid i våra hem än vanligt. Jobb och skolarbete har oftare skötts hemifrån. Vid minsta sjukdomstecken har vi stannat hemma (väl?). Jag föreställer mig att många har fått anledning att fundera lite mer över sitt hem; över hemmet som idé och utförande, dess funktion och förutsättningar. Och om jag fick föreslå en trend för 2020-talet vore det ett slags uppdaterat 1800-talsideal. Könsssegregering efter kalasmiddagar är inte så mycket att längta tillbaka till, men tanken att olika aktiviteter har sina fasta platser i hemmet är sympatisk. Den uppmuntrar också till en omvärdering av vad som är viktigt i ett hem.

Den danske 1800-talsfilosofen Søren Kierkegaard skriver om hemmet som den plats där vi villkorslöst hör till, tillsammans

Allt du gör, gör du för syns skull och det som inte syns finns inte.

med de människor vi för alltid är förbundna med, oberoende av prestationer men med plikter gentemot de övriga i hemmet – till följd av den villkorslösa tillhörigheten. Det var ett ideal han beskrev. Varken nu eller då var hemmen alltid dessa stabila och av ömsesidighet präglade enheter. Men idag är det knappt ens ett ideal. Och det avspeglar sig i både arkitektur och inredning.

VARFÖR HAR SÅ MÅNGA AV OSS en jätteskärm som ett slags medelpunkt i hemmets sociala utrymme? Borde inte vardagsrummet istället inrättas för samtal, för umgänge, för läsning, kanske handarbete? Jag tänker att jag skulle vilja ha en plats i vårt hem som mina barn förknippar med högläsning. Inte den där snabba, utmattade godnattsageläsningen vi gör när barnen är riktigt små, utan de långa lördagskvällarnas högläsning ur *Gullivers resor*, *Det lilla huset på prärien* och *Narnia*-böckerna för de lite större barnen.

När min svärmor gjorde om sitt arbets-

rum för några år sedan, satte hon ett stort bord i mitten, med stadiga sittbänkar utmed båda långsidorna. Där finns nu gott om plats såväl för hennes symaskin som för hennes barnbarn att sitta och rita, pyssla och spela spel.

Något bättre exempel på vad jag försöker säga kan jag inte tänka mig. ✨

Av Susanna Birgersson

SOCIOLOGI

Belöna den goda makten

Makt likställs ofta med tvång och förtryck. Men den goda makten bidrar till frihet och ett gott samhälle, skriver **Magnus Henrekson**.

I VÄSTVÄRLDEN HAR begreppet makt kommit att uppfattas som något som till varje pris borde tryckas tillbaka. Skälet är att makt i första hand förknippas med tvång, bedräglighet, hänsynslöshet och våldsutövning. Men som psykologiprofessorn Dacher Keltner påpekar i boken *The Power Paradox* är detta att göra det alltför enkelt för sig. Makt kan användas på många sätt, också goda. Makthavare har använt sitt inflytande till att öka människors frihet, till exempel

genom att avskaffa slaveri och apartheid, störta diktatorer och genom lagstiftning ge tidigare diskriminerade grupper samma rättigheter som andra. Men än viktigare är att ett ensidigt tvångsperspektiv gör att vi inte ser hur makt genomsyrar i stort sett varje aspekt av vårt dagliga liv. Det formar våra relationer med andra människor och innebär att mer makt och inflytande frivilligt ges till dem som bäst fattar de mest gynnsamma besluten.

När makt och befogenheter på en arbetsplats eller i en arbetsgrupp fördelas meritokratiskt uppfattas det som legitimt, vilket bidrar till lojalitet och en vilja att bidra till ett bra helhetsresultat. Att enskilda medarbetare ges stort eget utrymme och ansvar för att genomföra sina arbetsuppgifter är ofta en förutsättning för att åstadkomma hög kvalitet i komplexa verksamheter där uppgifterna är svåra att standardisera. Men detta sätt för att fördela makt och befogenheter är starkt hotat av ideologiska strömningar. För att vi ska behålla ett gott samhälle måste den goda makten försvaras och upprätthållas.

Ett effektivt samarbete för att lösa en uppgift eller bygga ett samhälle eller ett företag innebär att individer inordnar sig i en struktur. Hur går det till? Dacher Keltner tar fasta på att gruppmedlemmarna

naturligt och frivilligt ger inflytande och befogenheter till den eller dem som har störst förmåga att bidra till gruppens framgång. Med Keltners egna ord: ”Vi får makt genom att agera på sätt som förbättrar livet för andra människor i våra sociala nätverk.”

MAKT ÄR med andra ord något som andra skänker oss. Vi har en exceptionell inneboende förmåga att få syn på vem som är mest kompetent i ett visst sammanhang och har de rätta karaktärsegenskaperna – såsom uppriktighet, ärlighet, integritet och uthållighet – för att anförtros mer befogenheter än andra i gruppen. Detta är vad Keltner kallar den goda makten och innebär således att vi har en medfödd benägenhet att frivilligt skapa hierarkier där vi ger mer inflytande (och anseende) till vissa medlemmar i en grupp, inte minst

Makt är med andra ord något som andra skänker oss.

till dem som kan mer, är villiga att överföra sina kunskaper till andra i gruppen och har många kontakter.

För den som har givits makt och inflytande av andra finns två möjliga vägar att gå: att agera med andras bästa för ögonen och därmed få långsiktigt och bestående inflytande på omgivningen och åtnjuta ett gott anseende, eller att förföras av den egna makten och de möjligheter den ger att gynna sig själv och sina närmaste på gruppens bekostnad. Detta är Keltners maktparadox:

Maktens förförelse får oss att förlora just >>

God stämning i korridoren

FOTO: SUSANNE WALSTRÖM/JOHNER

de förmågor som gjorde att vi från början gavs makt. [...] Genom att falla för makt-paradoxen undergräver vi vår egen makt och får andra, som vår makt bygger på, att känna sig hotade och nedvärderade.

DEN GODA MAKTEN undermineras nu samtidigt av fyra olika idéströmningar.

Den första är marxismen med sitt fokus på fördelningen av produktionsresultatet mellan ägare och anställda, över- och underordnade och den enskilde och staten i form av beskattning. Produktionsresultatet tas för givet och den anställda förväntas vara vaksam på att aldrig låta sig lockas att prestera för mycket utan att detta omgående får genomslag i lönekuvertet. Detta slår särskilt hårt mot verksamheter som är beroende av ett starkt, icke-materiellt professionsetos för att arbetet ska utföras väl.

Den andra strömningen som verkar i samma riktning är den liberala individualismen som betonar individuell framgång, där det viktigaste är att lyckas – att bli vinnare. I praktiken innebär även detta att pengar tenderar att bli alltings måttstock. Dagens individualism predikar till och med att du ska se dig själv som ett varumärke som du ska sträva efter att bygga upp och exploatera efter bästa förmåga. Det gäller då att vara återhållsam med att dela med sig av kunskaper man sitter inne med och att inte missa möjligheter att agera opportunistiskt om det ger fördelar, även om det sker på bekostnad av gruppens totalresultat. Om man driver den idén till sin spets leder det nästan oundvikligen till maktparadoxens problem. Produktion och innovationsverksamhet som bygger på tillitsfullt samarbete blir då svåra att genomföra.

Den tredje strömningen är kollektivistiska rörelser som radikalfeminism och

antirasism. Dessa ska inte förväxlas med liberal feminism och 60-talets medborgarrättsrörelse; de krävde bara lika möjligheter och rättigheter, det vill säga att bli en del av det meritokratiska system som i hög grad varit förbehållet män i majoritetsbefolkningen. De kollektivistiska rörelserna tenderar att tolka alla skillnader på gruppnivå i fördelningen av makt och befogenheter som ett resultat av diskriminering på basis av kön och/eller hudfärg. Den lösning som anbefalls är att makt och befogenheter fördelas "rättvist" på gruppnivå, snarare än efter förmåga.

DEN FJÄRDE OCH sista strömning som underminerar meritokratin och den goda makten är den postmodernistiska kunskapssyn som betraktar kunskap som något de mäktiga definierar i syfte att kunna förtrycka andra. Därmed finns inget

meritokratiska principer. Fördelningen måste då istället ske enligt andra kriterier som kvotering, positiv särbehandling och representativitet. Men när en person inte ges makt och befogenheter trots att gruppen anser hon eller han som mest lämplig frigörs inte de produktiva mekanismer som följer av den goda makten. Medarbetarnas lojalitet med helheten försvagas och det blir svårt att delegera ansvar och frihet.

NÄR MÄNNISKOR fråntas ansvar och utrymme att bestämma hur en uppgift bör utföras för att uppnå bäst resultat blir arbetet otillfredsställande, vilket leder till kompetensflykt och rekryteringssvårigheter. Det hjälper sällan att höja lönen kraftigt; det kommer fortfarande att vara ett oattraktivt jobb om än bättre betalt.

När makt och befogenheter fördelas

Det hjälper sällan att höja lönen kraftigt; det kommer fortfarande att vara ett oattraktivt jobb om än bättre betalt.

objektivt mått på kunskap och kompetens, vilket gör det omöjligt att vidmakthålla ett meritokratiskt system med väl förankrad legitimitet. Denna "missstankens hermeneutik" underminerar även motivationen att lära från kunniga förebilder, vilket har varit en helt avgörande framgångsfaktor i vår utveckling.

De fyra strömningarna eroderar på olika sätt utrymmet och legitimiteten för att fördela makt och befogenheter enligt

underifrån – när den goda makten dominerar – då utgår också stora delar av ersättningen till dem som innehar högre positioner i hierarkin i form av anseende och respekt från såväl andra gruppledare som samhället i stort. Allt annat lika innebär detta mindre löneskillnader mellan de olika nivåer i hierarkierna.

Problemen som följer av att makt och befogenheter inte fördelas meritokratiskt är mest uppenbara i den offentliga sektorn.

Lyhört i klassrummet.

FOTO: JOHNER

Teamkänsla.

FOTO: JOHNER

Ett första skäl är att det inte är möjligt att helt frånga meritokratiska principer i konkurrensutsatta verksamheter som verkar på en riktig marknad, vilket också innebär att det blir lättare att attrahera kompetent personal. Duktiga människor dras till områden som fortfarande är meritokratiska: spelutveckling, elitidrott, data-spel och så vidare. Där premieras de skickliga och uthålliga med inre tillfredsställelse, erkännande och ofta, men långt ifrån alltid, pekuniärt för sina framgångar. Även skickliga gängledare skapar ett meritokratiskt system där de personer som har mest våldskapital befordras och vinner erkännande.

SAKNAS DÄREMOT konkurrens utifrån blir benägenheten större att frånga meritokratiska principer vid fördelningen av makt och befogenheter. Samtidigt är verksamheter som grundläggande utbildning, rättsskipning, vård och omsorg beroende av att personalen besjålas av en yrkesstolt-het som får dem att vilja utföra sitt arbete väl genom att göra sitt bästa i varje enskilt läge.

Det förutsätter att ansvaret för resultatet ligger hos den enskilde medarbetaren. Paradoxalt nog fråntogs offentliganställda sitt personliga ansvar genom lagstiftning redan på 1970-talet. De kunde inte längre åtalas för tjänstefel. Men

om de inte kan ställas till svars kan de heller inte ges ansvar, vilket gör att jobbet till stor del töms på sin inneboende mening. Istället för att utföra sina jobb hängivet och professionellt uppmanades de offentliganställda att anamma en diametralt annorlunda syn på sig själva

Saknas däremot konkurrens utifrån blir benägenheten större att frånga meritokratiska principer vid fördelningen av makt och befogenheter.

och sin verksamhet, där kampen för rättigheter och materiella villkor hamnade i blickpunkten.

På områden där man inte lyckats skapa eller vidmakthålla ett meritokratiskt system med väl förankrad legitimitet saknas möjligheter för de mest kompetenta, samvetsgranna och ambitiösa att göra anspråk på ledarpositioner med syfte att främja ett brett allmänintresse.

Om det inte går att med trovärdighet och legitimitet sträva mot att tjäna något som är större än det snäva egenintresset återstår bara alternativet att verka för den egna familjen eller gruppen.

DET HJÄLPER HELLER INTE att invånarna enligt lag är garanterade ett antal rättigheter som en bra grundskola, högkvalitativ vård och omsorg när sådana behov uppstår, rådiga insatser från polis och rättsväsende om man utsätts för brott och så vidare. För att det ska bli verklighet krävs att det offentliga bygger upp och underhåller kompetenta verksamheter som därigenom blir attraktiva arbetsgivare för duktiga människor besjålade av att fullgöra det offentligas skyldighet att leverera dessa rättigheter. Så ser det inte längre ut: trots obefintlig arbetslöshetsrisk och ofta förhållandevis korta utbildningskrav är det nästan alltid fråga om bristyrken.

För att komma till rätta med dagens missförhållanden i form av illa fungerande organisationer, personalflykt och resurslöseri måste den goda makten återupprättas så att makt och befogenheter ges till dem som är bäst på att fatta beslut som är mest gynnsamma för verksamheterna. Alternativet till meritokrati är inte omtanke, även om det kan verka så. Alternativet är nya och mycket destruktiva former av egoism. ✨

Medurs: Markus Söder,
Friedrich Merz, Norbert
Röttgen och Olaf Scholz.

FOTO: TT

TYSKLAND

Tronpretendenter

Europas mest framgångsrika politiker lämnar snart sin post. Kampen om att bli nästa förbundskansler är redan igång, skriver **Elisabeth Braw**.

EN AUGUSTIDAG besökte Nordrhein-Westfalens premiärminister Armin Laschet och Tysklands hälsominister Jens Spahn ett sjukhus i Moers i Nordrhein-Westfalen. ”Jag är glad att Moers ligger i Nordrhein-Westfalen”, sade Spahn. Tysklands största delstat har under Laschets ledning klarat coronakrisen oväntat bra, och Laschet är kandidat till ordförandeposten i kristdemokratiska CDU. Spahn är hans parhäst. Coronahanteringen är viktig om man vill bli partiledare och därmed kanske även kanslerskandidat.

Ja, CDU ska alltså få ny ordförande. Efter att partiet gjort dåligt ifrån sig i två delstatsval tillkännagav Angela Merkel i oktober 2018 sin avgång som partiledare och att hon dessutom skulle avgå som förbundskansler i samband med förbundsdags (Bundestags) valet 2021. Kristdemokraterna genomförde en ordentlig partiledarvalkamp där de tre ledande kandidaterna – den segertippade Friedrich Merz, Spahn och Annegret Kramp-Karrenbauer – drog landet runt och

presenterade sig. När partiet sedan samlades för att välja ledare vann – Kramp-Karrenbauer. AKK, som hon kallas, hade skickligt lett den lilla delstaten Saarland och av Merkel nominerats till CDU:s generalsekreterare några månader tidigare. Det var uppenbart att Merkel ville se AKK som sin efterträdare som både partiledare och förbundskansler. Men 2018 var Merkel inte populär. Hon hade visserligen lyckats vinna fyra förbundsdagsval, men efter det fjärde valet – 2017 – var folk ganska trötta på henne, och flyktingkrisen hade försvagat

hennes ställning. Att hon utsett AKK till sin kronprinsessa hjälpte inte precis AKK:s segerchanser.

AKK FICK DOCK INTE vara partichef särskilt länge. I februari i år, efter våra koalitionsförhandlingar i Thüringen, slog delstatens CDU sig samman med det populistiska och främlingsfientliga AfD och det liberala FDP och bildade koalition. AKK – som principiellt är emot regeringssamarbete med AfD och inte informerats om sina partikamraters planer – tyckte sig sakna stöd inom partiet och avgick. Koalitionen i Thüringen avgick också den, men skadan var skedd.

Nu ska en ny partiledare alltså väljas – coronaepidemin tvingade partiet att skjuta upp valet från april – och denna gång är valet, som ska hållas i början av december, ännu viktigare. I nästa hösts val till förbundsdagen måste CDU vända på kräftgången. Men det måste även kristdemokraternas socialdemokratiska koalitionspartner SPD, som också bytt ordförande:

*Mycket står på spel.
Valet som erbjuds
CDU:s medlemmar
är diplomatiskt sagt
inte särskilt
spännande.*

Andrea Nahles har efterträtt av de ganska okända Norbert Walter-Borjans och Saskia Esken. Så dåligt har det dock redan gått för partiledarduon att de i augusti utsåg sin motståndare i partiledarvalet, vice förbundskansler Olaf Scholz, till partiets kanslerskandidat.

MYCKET STÅR PÅ SPEL. Valet som erbjuds CDU:s medlemmar är diplomatiskt sagt inte särskilt spännande. Merz – en intelligent politiker och marknadsliberal som dock inte har varit med i politiken sedan 2009, när han lämnade förbundsdagen – kandiderar igen. Han hade tidigare varit CDU:s gruppleadare i förbundsdagen men tillhör den skara CDU-män som diskret men kraftfullt armbågat ut av Merkel. Sitt levebröd tjänar Merz sedan många år hos Blackrock, världens största investeringsförvaltare. Norbert Röttgen, ordföranden i utrikesutskottet, kandiderar också. Han anses vara kompetent men är ganska okänd för allmänheten och tros inte ha några chanser att vinna; hans kandidatur sägs istället handla om att stärka sin ställning i partiet så att han har goda chanser att bli utrikesminister efter valet. Dessutom har varken Merz eller Röttgen kunnat profilera sig under coronaepidemin genom kompetent krishantering eftersom de inte leder något ministerium eller någon delstat.

Och så var det Laschet. Laschet är kom-

Merkels kronprinsessplan lyckades inte så bra, men tyskarna råkade då ha ett antal kompetenta kandidater som kunde ställa upp.

petent, ganska tråkig – och har alltså lett sin 18 miljoner starka delstat väl under epidemin. Intressant nog ställer Laschet upp med Spahn, fast Tyskland inte har något parhästliknande system. Om man röstar på Laschet får man därmed också Spahn, som så skulle få ett viktigt ministerium om CDU och dess bayerska systerparti CSU vinner nästa val – och kanske till och med ersätta Laschet efter halva mandatperioden.

DEN STORA STJÄRNAN är dock en helt annan person, och han är inte ens medlem i CDU. Markus Söder leder CSU, Bayerns de facto permanenta regeringsparti. Under senare år verkade bayrarna dock ha tröttnat lite på sitt CSU, och i förra delstatsvalet – när Söder nyligen hade efterträtt Horst Seehofer som partiledare – fick partiet sitt sämsta resultat sedan 1950: 37,2 procent. Sedan dess – inte minst tack vare Söders kompetenta coronastrategi – har det dock gått bra för CSU, vars väljarstöd nu ligger på omkring 50 procent.

Officiellt har CSU förstås inget med CDU:s partiledarval att göra, men efter-

som de båda partierna smälter samman på federal nivå ("die Union") måste de redan nu tänka på vem som ska bli deras gemensamma kanslerskandidat nästa år, och denne man – inga kvinnor kandiderar alltså – kommer sannolikt att bli förbundskansler. Coronan har nämligen hejdat Unionens tillbakagång och om läget inte förändras dramatiskt är endast en regeringskonstellation möjlig: CDU/CSU och Die Grünen. En sådan koalition finns redan i Baden-Württemberg, ledd av den skicklige Die Grünen-politikern Winfried Kretschmann. Det är ett tecken på politisk mognad att miljöpartister kan bli ett statsbärande parti tillsammans med ett parti som det ideologiskt inte ligger nära.

JUST DÄRFÖR ÄR CDU:S partiledarval så viktigt. Merkel har fört partiet ett rejält stycke åt vänster. Oavsett om hennes efterträdare heter Laschet, Merz eller Röttgen kommer partiet under hans ledning röra sig tillbaka åt höger, även om Merz i huvudsak är marknadsliberal. Markus Söder har lyckats med att avgränsa CSU från AfD utan att flytta sitt parti åt vänster och har dessutom gjort partiet grönare.

Klimatförändringarna är dagens och morgondagens största globala hot, men Tysklands nästa regering kommer naturligtvis också att behöva ta sig an många andra problem. Man behöver bara tänka på Kinas strategi att försvaga andra länder genom att undergräva globaliseringen, eller coronaskulderna som måste betalas tillbaka. Söder vore en utmärkt kanslerskandidat, men också hans ärkerival Laschet skulle kompetent leda Tyskland. Bland tyskarna ligger Söder i klar ledning. I en undersökning tror 64 procent på Söder, 48 procent på Scholz och 31 procent på Merz. 29 procent tror att Robert Habeck, en av Die Grünenns två ledare, skulle klara det; 19 tror på Laschet. En förbundskansler från CSU vore första gången i förbundsrepublikens historia.

I STORBRIANNIEN har det under den senaste tiden blivit populärt att påpeka att tyskarna numera lyckas med allt. Som en kommentator nyligen sade: "Det är med ekonomin som med straffsparkar. Tyskarna vinner alltid." Merkels kronprinsessplan lyckades inte så bra, men tyskarna råkade då ha ett antal kompetenta kandidater som kunde ställa upp. I Storbritannien kan man numera bara drömma om något sådant. ✨

Ännu i maktens centrum.

FOTO: WOLFGANG KUMM / ALAMY

Hyllning till
obesjungen hjälte.

FOTO: HSE INSTITUTE
OF EDUCATION

RYSSLAND

Alea iacta est

Utländska akademiker skulle hjälpa ryska universitet att få högre internationell status. Det blev en kulturkrock, skriver **Ulrika Carlsson**.

FÖR ETT PAR ÅR SEDAN avtäckte Moskvas Higher School of Economics stolt ett monument till ära för en forskarvärldens obesjungna hjälte: den anonyme *refereen*. Liksom den okände soldaten, som hyllas genom Triumfbågen och andra storartade monument i europeiska huvudstäder, är refereens uppgift otacksam. Mödosamt läser och kommenterar han andras artiklar å tidskrifters vägnar, men hans namn blir aldrig känt av artikelförfattarna, och eftersom hans omdöme oftast är negativt vet han med sig att vara avskydd.

Men skulpturens ändamål motsades på ett komiskt sätt av verkets själva utformning. Den 1500 kilo tunga cementkuben föreställde nämligen en tärning på vars sidor de olika möjliga utfallen av *peer*

review huggits in: "reject", "revise and resubmit", "accept" och så vidare. Därmed verkade den snarare uttrycka de flesta akademikers frustration över en process som ofta ter sig godtycklig.

Peer review är ett av de västerländska företeelser som är relativt nya i Ryssland, i alla fall inom humaniora. När ryska staten för några år sen inledde en påkostad satsning på att få in fem ryska universitet på en internationell rankingslista över de hundra bästa i världen handlade det främst om att öka antalet publikationer i tidskrifter som använder anonym peer review. Detta passade HSE bra – universitetet startades efter kommunismens fall av ett gäng liberala idealister. Med London School of Economics

som modell ville de etablera en institution där det nya Ryssland skulle uppfinnas av ekonomer och andra samhällsvetare. (Idag bedrivs forskning och undervisning också inom kemi, lingvistik, filosofi och kulturvetenskap.)

ETT AV DE FRÄMSTA och dyraste greppen som togs för att uppfylla målet var att helt enkelt anställa utländska akademiker som danats i den västerländska forskningskulturen och alltså redan behärskade konsten att skriva på det sätt som behagar de åtråvärda tidskrifterna och förekommer refereernas invändningar. I och med överflödet av filosofie doktorer i USA och Europa var det inga problem att få folk till Moskva. Men för dem som rekryterades

– jag var en av dem – stod det inte helt klart vad uppgiften var, förutom att kränga ut papper. Om universitetet verkligen ville bli mer västerländskt på djupet och på lång sikt skulle det ju krävas mer än att vi utlänningar publicerade i amerikanska och brittiska tidskrifter med 'HSE' under vårt namn. Vi måste också skola studenterna i det västerländska tillvägagångssättet.

Detta visade sig snarast omöjligt. Grundskolan hade aldrig uppmuntrat dem till att "tänka kritiskt", men inte heller skulle man vilja benämna den en "kunskapsskola". Lärande handlade för dem om att lagra information för att sedan kunna rabbla upp den, utan att nödvändigtvis ha förstått dess innebörd på ett sådant sätt att de kunde återge den med sina egna ord. Inte heller hade de tid eller ork att läsa de anvisade texterna eller bearbeta föreläsningmaterialet i efterhand – i genomsnitt tillbringade våra studenter 36 timmar i klassrummet per vecka. (Det var förstås inte heller fördelaktigt för lärarnas forskning att ägna så mycket tid åt undervisning, men eftersom de fick betalt per klassrumstimme, utan hänsyn till arbetet de lagt ner på att förbereda, ville de inte gärna ändra på detta.)

Den mekaniska inlärningsfilosofin gjorde också att plagiat inte riktigt framstod som fusk för studenterna. Det var informationsinnehållet i uppsatsen som räknades, inte ens förhållande till detta innehåll. Under tentan för min introduktionskurs i etik var det så mycket pratande och internetkonsulterande på telefonerna bland de drygt hundra studenterna i salen att jag till

Accept? Reject? Revise and resubmit? Kasta tärningen och se.

slut kapitulerade. När jag sa till dem att vara tysta sänkte de rösten men fortsatte att konferera med sina grannar, som om det bara var ljudvolymen jag invänt mot.

Detta betydde förstås inte att plagiat accepterades också bland forskarna. Det ska också sägas att den essäistiska form som inte klarar sig bra genom peer-review-processen i mångt passas just ämnet filosofi bättre. Men det fanns också i forskarnas uppfattning av vad som utgjorde filosofisk forskning något som påminde om studenternas inställning till sina studier.

I RYSKA AKADEMISKA tidskrifter kan man publicera artiklar som inte gör något annat än summera någon föga känd död filosofis idéer utan att utvärdera dessa eller propa på en ny tolkning av hans texter. En av våra mest begåvade doktorander förklarade hur han först kom till insikt om vad som krävs i väst. Han hade fått en artikel refuserad av en engelskspråkig tidskrift med motiveringen att han ingenstans gav ett "thesis statement", alltså en koncis sammanfattning av papperets tes. Ja, det är sant, sa jag, de vill att man ska säga så fort och uttryckligt som möjligt vad poängen är så att de inte behöver luska ut det själva. Men det framgick snart att doktoranden lärt sig en mer grundläggande läxa av denna erfarenhet, något som inte rörde formen utan innehållet. "Vad jag förstod", sa han, "är att man måste ha en tes", måste

hävda något. Det hade han inte behövt när han skrev kandidat- och masteruppsats på universitetet.

Förutom den annorlunda och djupt rotade intellektuella kulturen stod naturligtvis andra och än mer orubbliga hinder i vägen för reform – lagar, byråkrati och politik. Förra året i januari fick vi plötsligt veta att universitetet skulle genomgå en statlig revision, och att vi därför under den närmaste veckan måste gå till en myndighet och få ut ett intyg på att vi inte fanns med i brottsregistret. Och så skulle alla genomgå läkarundersökning. Som föreläsare hade vi ju att göra med "växande människor", som det heter i lagtexten – det är den del av befolkningen som inte får utsättas för "homosexuell propaganda". Under en eftermiddag köade vi utanför först det ena, sen det andra klassrummet, där läkare tillfälligt inhysts. Psykiater, gynekolog, neurolog, kardiolog. Vi testades för binnikemask och fick våra lungor röntgade av en gubbe i en skåpbil ute på bakgården. Växande människor, visade det sig, måste skyddas från mycket mer än sexuella "perversioner".

SAMTIDIGT BLEV DET bråttom att retroaktivt skriva officiella kursplaner för de senaste tre åren. Bland annat var vi tvungna att ändra kurslitteraturen, för enligt lag fick vi bara använda böcker som fanns på i den ganska begränsade universitetsbibliotekskatalogen i tillräckligt många exemplar för att tillgodose alla studenterna. Denna lag hade aldrig tillämpats i vår undervisning, och vi som kom utifrån hade aldrig hört talas om den förut. Den princip vi rättat oss efter när vi designade våra kurser var att studenterna inte skulle behöva köpa någonting. Kursmaterial skulle begränsas till böcker som kunde laddas ner från en stor rysk pirat-databas.

Den någorlunda oberoende tidningen *Vedmosti* hade roligt åt att HSE hamnat i skamvrån. Fram till dess hade det unga universitetet åtnjutit politisk trygghet tack vare att vice rektorn var gift med finansministern. Vadan denna plötsliga utvärdering, då? Den förklaring som kolleger gav var att rektorns kontrakt snart löpte ut och att hans anställningsvillkor alltså skulle börja omförhandlas. Genom att skrämma upp honom ville regeringen se till att påbörja dessa förhandlingar med ett övertag. Vi kunde alltså inte sluta oss till att vi skulle klara oss igenom revisionen om bara kursplanerna och blodtrycket följde normen. Accept? Reject? Revise and resubmit? Kasta tärningen och se. ✨

Moskvas Higher School of Education.

FOTO: SHUTTERSTOCK

Världsförbättrare

Allt fler företag tar politisk ställning i sin marknadsföring. Men ideologisk aktivism riskerar att bli kontraproduktiv, skriver **Henrik Jönsson**.

20-ÅRSJUBILEET för sin klassiska slogan "Just Do It" firade Nike med en veritabel bombmatta av reklamfilmer riktade mot de olympiska spelen i Peking 2008. Nikes slogan räknas som en av historiens mest framgångsrika reklamkampanjer och hjälpte företaget att öka sina marknadsandelar från 18 procent till 43 procent på tio år.

Sällan har marknadskrafternas styrka illustrerats bättre än när en amerikansk tillverkare av sportskor tilläts öppna en varumärkessponsrad fotbollsstadion bara minuter från den plats där kommunismens stridsvagnar mindre än 20 år tidigare hade satts in mot demonstrerande studenter.

Nikes närvaro vid Himmelska fridens torg gestaltar den tidlösa innebörden i det gamla babyloniska ordspråket "Låt karavanen mäkla fred". Det användes av resande på Sidenvägen för att försvara sina handelsrättigheter från politiska inskränkningar och protektionism. Innebörden är att fri handel knyter människor samman med starkare band än politiska beslut – och en fred som vilar på ömsesidigt egenintresse är mer robust än både terrorbalans och ideologiska krav.

Och sällan har marknadsliberalismens globala karavan sammanfattats mer kärnfullt än med orden: "Just Do It."

FÅ KULTURUTTRYCK fångar samtiden bättre än just reklam. Företag på en fri marknad måste lyckas att förknippas med attraktiva ideal och samtidigt förbereda sig för framtida relevans. I och med att företagens ambitioner uttrycks i marknads kommunikation kan deras marknadsförings-

*Få kulturuttryck
fångar samtiden
bättre än just
reklam.*

åtgärder tjäna som en temperaturmätare för tidsandan – och det går just nu att skönja flera illavarslande tendenser.

I *Harvard Business Review* använder näringslivsforskarna Aaron K Chatterji och Michael W Toffel begreppet "CEO-activism" ("vd-aktivism") för att beskriva den tilltagande våg av företag som i sin marknadskommunikation börjat ta ställning i politiska frågor.

Att avfärda denna företagsaktivism som ytlig opportunistisk för att långsiktigt kunna tjäna på moraliska marknadspositioneringar är dock en förenkling. Att ta ställning i politiska frågor tenderar istället att

alienera delar av marknaden, och är ofta dåligt för affärerna.

MOTIVATIONEN ÄR DOCK inte affärsmässig, utan resultatet av två parallellt samverkande former av påverksansarbete riktade mot näringslivet: *extern och intern aktivism*.

Den externa företagsaktivismen utgörs av den digitaliserade virala aktivism som enligt Chatterji och Toffel framtingar ställningstaganden: "In the Twitter age, silence is more conspicuous – and more consequential."

När samhället i allt högre grad präglas av inflytelserika digitala nätverk för påverkansarbete blir det ibland mer riskabelt att inte ta ställning än att göra det.

Exempelvis pågår just nu under baneret "Stop hate for profit" en annonsbojkott av Facebook, där många företag – inklusive statliga SJ och den kinesägda havremjölkstillverkaren Oatly – kräver nolltolerans mot vad de uppfattar som hat i sociala medier. I sin rapportering valde betecknande nog den amerikanska nyhetsorganisationen CNN att namnge de annonsörer som *inte* bojkottade Facebook.

Sen interna företagsaktivismen utgår från den politiserade kommunikationsbranschen, och de alltmer aktivistiskt färgade råd de ger företagets ledningsgrupper.

ENLIGT EN UNDERSÖKNING från Södertörns högskola får 40 procent av dem som utbildats till journalist aldrig något journalistiskt arbete, och av dessa blir ungefär 20 procent istället kommunikatörer, copywriter eller pr-konsulter. Detta innebär naturligtvis inte att dessa personer genomgår en plötslig omvändelse och över en natt förvandlas till den cyniske hardsell-virtuosen Don Draper i tv-serien *Mad Men*, utan bara att de istället väljer att bedriva sin aktivism med företagen som plattform och med reklamen som verktyg.

Ledningsgruppens konsulter och kommunikationsexperten har därför dubbla incitament att argumentera för politisering av företagen de jobbar med: Först och främst för att på moralisk grund propagandera för sitt eget ideologiska ideal, och i andra hand för att dra uppmärksamhet

FOTO: STEPHENSHAWER/ALAMY

Fredsmäklare.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Att ta ställning i politiska frågor tenderar istället att alienera delar av marknaden, och är ofta dåligt för affärerna.

till sin egen verksamhet från likasinnade aktivistiskt motiverade medier.

Denna typ av överväganden bidrar till att få stora varumärken som H&M att offentligt stötta en i många avseenden kontroversiell rörelse som Black Lives Matter, flygbolaget SAS att profilera sig med en reklamfilm som förnekar den inhemska skandinaviska kulturen och rakbladstillverkaren Gillette att propagera mot ”toxisk maskulinitet”.

DEN FÖRETAGSLEDARE som på allvar vill förändra världen måste kunna formulera trovärdiga argument som binder sam-

man den ideologiska visionen med företagets ekonomiska intressen. Företagsaktivismens anhängare tenderar dock säl- lan att redovisa affärsnyttan med positioneringarna, eftersom ideologin anses ha moraliskt företräde. Lönsamhet betraktas istället som en trevlig bieffekt vilken förutsätts uppstå i verksamheter som agerar rättfärdigt.

Företagsaktivismen skulle i detta avseende kunna sägas stå i direkt konflikt med aktieägarnas intressen, och ytterst innebära en illegitim förmögenhetsöverföring från vinstsökande ägare till en ideologiskt motiverad ledning.

MOT DE AKTIVISTISKA företagen som på moralisk grund underordnar vinstmotivet sina ideologiska ambitioner att skapa en bättre värld, kan ställas Milton Friedmans konstaterande i sin bok *Kapitalism och frihet* att det är just vinstmotivet som gör företag i stånd att förbättra världen och benägna att inte diskriminera.

Den som vill maximera sin tillväxt måste nämligen skapa värde och välkomna alla sorters kunder – och den som vill maximera sin produktion kan inte bry sig om vad de anställda har för bakgrund.

Den verksamhet som däremot åsidosätter affärsnyttan för att prioritera ideologiska mål riskerar istället att bli en form av oligarkisk intresseorganisation med mängder av åsikter om vem som ska tillåtas göra vad, och under vilka omständigheter.

Karavanen framstår alltså som en bättre fredsmäklare än tribunalen. ✨

Dagmar Frimans reformer

En viktig förklaring till skolans sjunkande resultat är det pedagogiska etablissemangets starka inflytande över de högre lärosätena, lärarutbildningarna och de statliga myndigheterna. Friskolorna utgör en viktig motkraft mot detta etablissemang. Här finns också en intressant historisk parallell.

In på 1900-talet var det allmänna skolväsendet hårt styrt av Svenska kyrkan. Folkskolan hade tre syften: att lära barnen att läsa, skriva och kunna traggla katekesen utantill. Den som på 1880-talet hade gått sex år i Stockholms folkskolor hade fått 1 467 lektionstimmar kristendomsundervisning, 369 lektioner i naturkunskap och 328 lektioner i historia eller geografi. I läroverken – som fram till 1927 endast var öppna för pojkar – härskade länge ett "latinherravälde".

De privata flick- och samskolorna var drivande i den pedagogiska förnyelsen. En av de viktiga reformpedagogerna var Anna Whitlock (1852–1930), idag mest känd som förebilden till Dagmar Friman i tv-serien om fröken Friman.

Whitlock grundade en flickskola i Stock-

Anna Whitlock. FOTO: ANNA WHITLOCKS MINESFOND

holm 1878, vilken omvandlades till en samskola 1893. Det mest radikala inslaget var dess religiösa neutralitet. Först på 1960-talet blev den allmänna skolan konfessionslös.

Anna Whitlock införde laborativa inslag i naturkunskapen, arrangerade studiebesök, var pionjär med att införa samhällskunskap och sexualkunskap. Både flickor och pojkar fick undervisning i såväl träslöjd som syslöjd, och som enda skola, i varje fall i Stockholm, fick även pojkarna undervisning i hemkunskap.

År 1884 startades en diskussionsklubb

bland de äldsta eleverna på Whitlocks flickskola. Eleverna var då 12–14 år gamla och syftet var att träna dem i demokratiska mötesformer och att kunna argumentera för sin ståndpunkt inför klassen. Under mötena fördes protokoll över diskussioner och beslut.

Bland de frågor som diskuterades fanns Tjenarnas ställning i det moderna samhället, Öfvergångsåldern (puberteten), Hvad är orsaken till att flickor äro så fallna för att förakta unga män? och Unionen med Norge. Att på detta sätt låta unga flickor argumentera fritt – även i politiskt känsliga frågor, 37 år innan kvinnor fick rösträtt i riksdagsval – och då uppträda som jämlikar med sina lärare var oerhört uppseendeväckande.

I slutet av 1800-talet fanns enbart i Stockholm åtminstone sex privata lärarinneseminarier där nya pedagogiska idéer gavs utrymme. Den mest angelägna utbildningsreformen idag är nog att göra det möjligt att etablera fristående lärarutbildningar som får utmana dagens statliga utbildningar.

Anders Johnson

DE GRÅ ZONERNAS HOT

"Den osäkerhet som kan uppstå i gränslandet mellan fred och krig kallas ofta för gråzonsproblematik. En angripare kan medvetet skapa denna problematik genom att agera så nära gränsen för upptäckt som möjligt för att därmed överraska och vilseleda försvararen och undvika beredskapshöjning och andra motåtgärder."

Så beskrev Försvarsberedningen en del av hotbilden mot Sverige i en rapport 2017. Sedan dess har gråzonsproblematiken återkommit i skildringen av den flora av angrepp som riktas mot det svenska samhället. Gråzonsproblematiken ringar in vad mycket av dagens krigföring handlar om, där påverkan är central. Syftet med krigföring är sällan utplåning, snarare underkastelse. För att uppnå önskat syfte är inte nödvändigtvis brigader och stridsspetsar det mest effektiva tillvägagångssättet.

I antologin *Modern Warfare. New Technologies and Enduring Concepts* reflekterar Oscar Jonsson, fil dr i krigsvetenskap, kring

varför utländska aktörer i allt högre grad bedriver attacker inom detta gränsland. Förklaringen handlar delvis om kostnadseffektivitet, men främst om hur samhällen förändrats. Jonsson tar upp hur globalisering, anonymiserade kapitalflöden, utvecklingen inom IT och telecom samt den stundande AI-revolutionen alla skapat öppningar för påverkan.

En del av aktörerna inom den grå zonen börjar bli välkända vid det här laget. I samband med att "de små gröna männen" dök upp vid invasionen av Ukraina 2014 hamnade Ryssland i blickfånget. Efter inblandningen i det amerikanska presidentvalet 2016 har landet blivit än mer känt för sin kreativa krigföring. I takt med att geopolitikens tyngdpunkt skiftat har Vladimir Putin emellertid fått sällskap från en annan aktör. Idag framstår Kina som mest aktivt att använda påverkansmetoder från den grå verktygslådan.

Sedan Xi Jinping blev Kinas ledare 2012 har landet fört en målmedveten och alltmer

aggressiv utrikes- och säkerhetspolitik. Här är landets ekonomiska tyngd särskilt betydelsefull. Mer eller mindre subtila hot om utebliven handel, eller om förlorade investeringar, har visat sig vara effektiva påverkansinstrument. Lägg till detta bland annat industrispionage, olika former av subversion och diplomatiska angrepp. Kombinationen av metoder utgör ett brett angrepp på en nations motståndskraft och suveränitet, med liknande effekt som konventionella militära attacker.

I Sverige är insikten om det kinesiska agerandet tämligen ny. Men uppvaknandet har inte skett för sent. I mångt och mycket har gråzonsproblematiken börjat vävas in i den säkerhetspolitiska lägesbilden. Ett fortsatt framåtblickande i synen på hot och aktörer är avgörande för att hantera morgondagens hotbilder. För Sveriges del borde detta spela en allt större roll i försvarsplaneringen.

Katarina Tracz

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Plundrares beundrare

Vad tycker ni om plundrare? Egentligen. Har ni funderat på det? Själv har jag nog alltid varit åt det mer skeptiska hållet. Och även trots att frågan var avgjord. Få gillar plundrare. Jag tror till och med få plundrare gillar plundrare.

Min tolkning av konsensus har varit att plundrare ska skaka galler, helt enkelt. Så jag hade inte tänkt så mycket på det.

Detta tills jag i den amerikanska progressiva rörelsens flaggskepp *The Nation* läste en intervju med Vicky Osterweil. Osterweil är en ny bekantskap för mig och beskrivs på sitt förlags hemsida som en "skribent, redaktör och agitator". Ett mer korrekt cv är nog strukturerat i omvänd ordning. För sällan har så mycket rotväliska gapats så högt.

I början av hösten kom Osterweil ut med sin bok – och håll nu i hatten – "In defense of looting". Alltså: Till plundringens försvar. Och om man ska döma en bok efter omslaget, så pryds just detta av en kofot.

Den framåtlutad intresserade intervjuaren i *The Nation* börjar med den självklara frågan: "Why is the looter such an important political figure to reclaim?"

DET ÄR SOM EN Monty Python-sketch. (Tv-matlagningsshowen där man får veta vad man ska göra om det utbryter ett kommunistiskt uppror i kvarteret när man har cocktailparty dyker upp i huvudet.) En sammanbiten kostymklädd John Cleese sitter med allvarliga ansiktsdrag i en snurrstol och vänder sig till den intervjuade som svarar: "They are conscious political actors."

En sorts leninism för att sno åt sig en ny mikrovägsgagn och sex par damtennis skor. Det finns mening och tanke i handlingen. Inget plundrare behöver upplysas om som medveten politisk aktör.

"And I think they are important because the figure of the looter has emerged somewhat spontaneously through the last, well, we can say 50 years of struggle."

Det vi tidigare har kallat "tillfället gör tjuven", blir nu spontan handling fotad i femtio års politisk strävan. Sträck på sig, plundrare! Ta en rakapparat till för kampen!

För en lekman kan ju plundring framstå som en sällsynt feg typ av brottslighet. I skydd av pöbelns anonymitet tillskansar man sig andras ägodelar för snöd egen vinning. Det hela blir inte bättre av att plundring sällan är en särskilt klinisk aktivitet, utan dessutom nästan alltid ackompanjerad av ren skadegörelse, hotfullt beteende och kraftig störning av den allmänna ordningen. Folk

blir rädda. Egendom stjäls och förstörs. I värsta fall skadas människor. Vare sig modus, motiv eller offer är särskilt smickrande för gärningsmännen. Kunde man tro.

I EN ANNAN intervju – i den amerikanska public service-kanalen NPR – lägger Osterweil ut texten ytterligare.

"When I use the word looting, I mean the mass expropriation of property, mass shoplifting during a moment of upheaval or riot. That's the thing I'm defending. I'm not defending any situation in which property is stolen by force."

Maken av vanvett som kokas fram i amerikansk vänster är som bekant svår att finna. Men detta får ändå sägas utgöra någon form av rekordförsök. Men som allt annat amerikanskt – gott och ont – så kommer detta att också komma till Sverige. Kanske på något lärosäte eller någon kultursida nära dig!

Klanan som emancipationsprojekt. Gängkriminalitet som politisk protest. Snatteri som självförverkligande. Inbrott som inlaga i debatten.

Jag lär mig dock två saker om plundring. Dels att det engelska ordet looting kommer från hindis "lut", dels att plundrare inte sällan är queer.

"You describe looting as 'femme' and 'reproductive', and throughout the book you highlight women and queer people's participation in looting and political organization. Why was it important to you to decenter the image of the angry male mob?"

En gissning är att svaret på frågan är att många kan vara tveksamma till arga manliga mobbar. En arg queer mob kan kanske vara en aning mer passabel.

OSTERWEIL INSER att det är en bit kvar av hennes återupprättande av den amerikanske plundraren som en central och upplyst politisk gestalt. Vissa fickor av motstånd kan identifieras.

I *The Atlantic* – som inte kan anklagas för att vara någon högerplattform – skriver en medarbetare att boken: "combines tedium and indecency in ways I had not previously contemplated". Och så citerar han sin favoritmening i boken:

"The scanning, uploading, and distribution of this book without permission is a theft of the author's intellectual property."

Men det är inte bara från det mediala etablissemangen som motståndet kommer. Osterweil ser också andras tvekan:

"Small-business owners have a vested interest in not seeing the value of looting, so they'd be hard to convert."

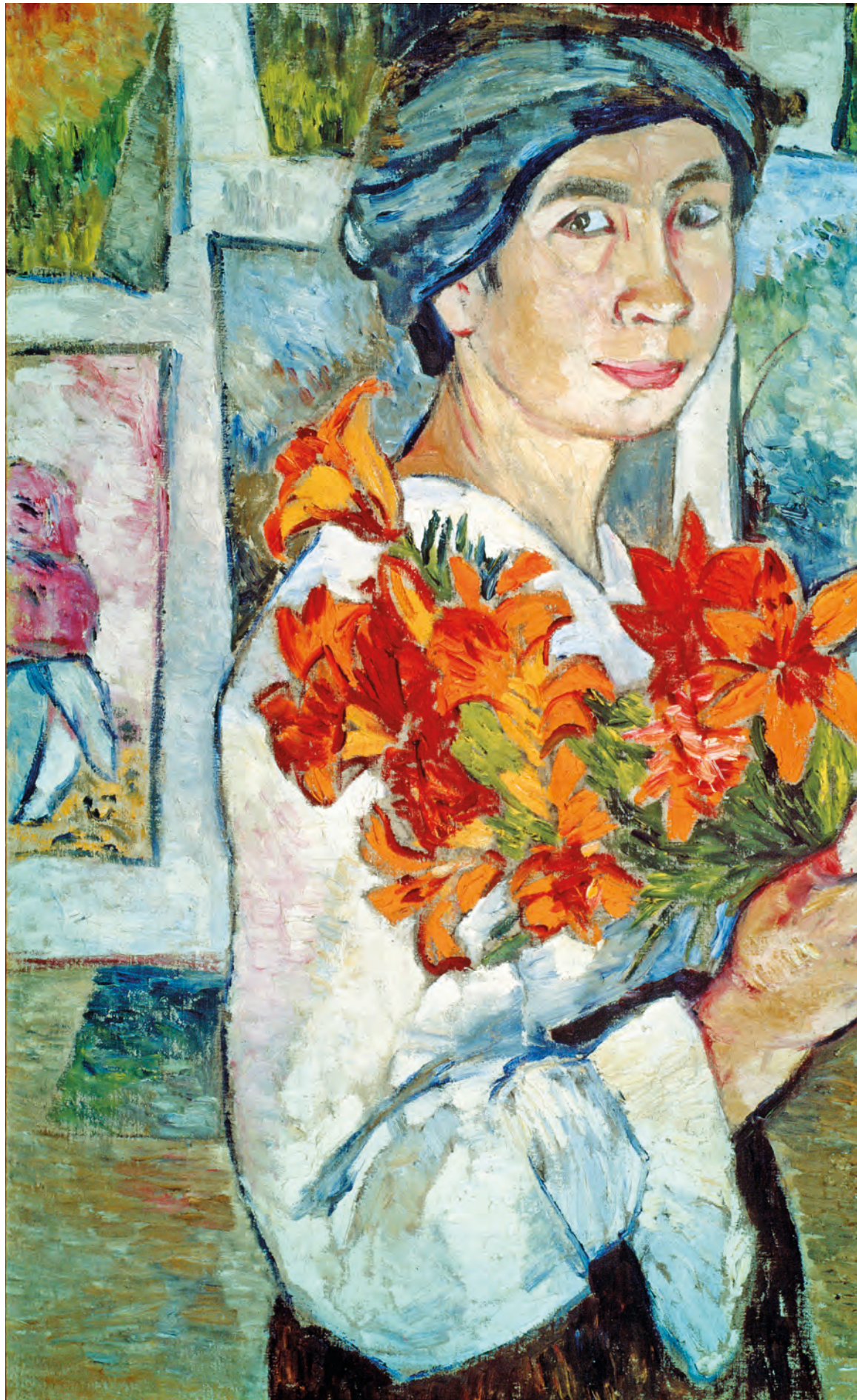
Det ligger nog mycket i det. ♣

Av Per-Arne Bodin

1

Per-Arne Bodin är professor emeritus och arbetar för närvarande tillsammans med filosofie doktor Franziska Bork Petersen med ett projekt om baletten *Liturgi*.

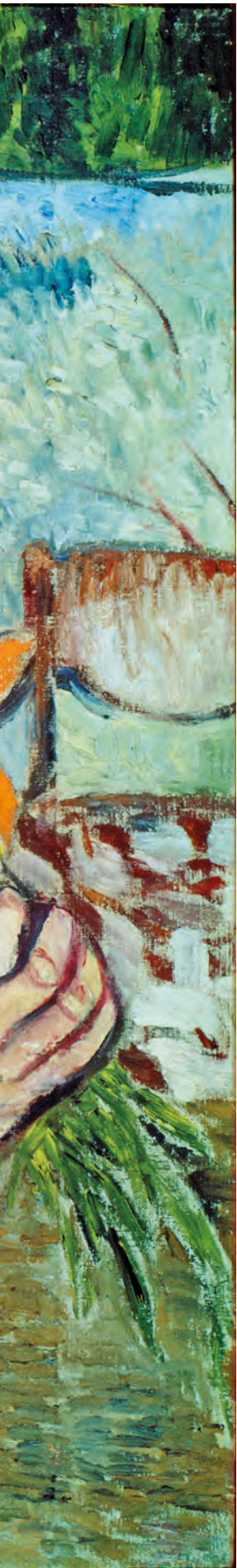

FOTO: TT

Den stora förnyaren

Konstnären Natalja Gontjarova var länge bortglömd. Idag räknas hon till det ryska avantgardets portalgestalter.

Den stora utställningen av Natalja Gontjarovas konst på Ateneum i Helsingfors som skulle ha varat fram till 17 maj fick stänga redan i mars. Det var trist. Där- emot kan man glädja sig åt den mycket rikt illustrerade katalogen som nu kommit på svenska.

Natalja Gontjarova (1881–1962) är en av det ryska avantgardets portalgestalter. Hon verkade som förnyare inom bildkonst, mode och teaterdekor. Efter första världskrigets utbrott flyttade hon till Paris där hon hade stora framgångar. Det känns som om inspirationen och arbetslusten aldrig tröt för henne. Efter att under några decennier nästan ha fallit i glömska är hon nu nästan lika känd som Malevitj i konstvärlden och betalas bäst av kvinnliga ryska konstnärer från avantgardet. Marknaden har nästan svämmat över av Gontjarova och anklagelser om förfälskningar har duggat allt tätare. Särskilt konsthistorikern Anthony Parton har kommit i skottgluggen för sin tegelsten om konstnärinnan som publicerades för några år sedan. Tretjakovgalleriet hävdade på en särskilt inkallad presskonferens att många av verken som reproduceras i boken var förfälskningar.

Minst ett dussin konstbegrepp förknip- pas med henne, rayonism, bakom vilken stod en hel lära om optisk varse- blivning, och alltism, ytterligare en av många ryska holistiska läror. Båda begreppen var i själva verket påhittade av hennes make Michail Lario- nov, nästan lika känd avantgardist som Gontja- rova. De levde tillsammans ett helt konstnärsliv, utom under de sista åren, då han fann en ny kär- lek. Ofta förefaller konstvetarna överdriva hans inflytande på hennes konst.

Gontjarova lät ikonestetik, primitivism,

futurism och kubism verka fritt och tillsammans i hennes konst. Hon hade börjat som impressio- nist men sökte sig alltmer till östkyrkans konst- närliga former. Poeten Marina Tsvetajeva skrev fyndigt att Gontjarova sökte sig till öst men ham- nade i väst.

Gontjarova tillhörde en futuristisk grupp, Åsnesvansen, och hennes målning *De fyra evange- listerna* som visades på deras utställning 1912 blev beslagtagen av de ryska myndigheterna. Dess blandning av ikonestetik, primitivism och god- hjärtad karikatyr var oacceptabel för censuren när den applicerades på ett sakralt motiv. Eller kanske väckte själva utställningens namn och Gontjarovas uppträdande, hon målade bland annat figurer i sitt ansikte, typiska provokationer från de ryska futuristerna, ilska och förbudslusta.

Hennes första separatutställning ägde rum hösten 1913 i Moskva. En av artiklarna i den ambitiösa utställningskatalogen försöker »

Natalja Gontjarova.

FOTO: TT

”

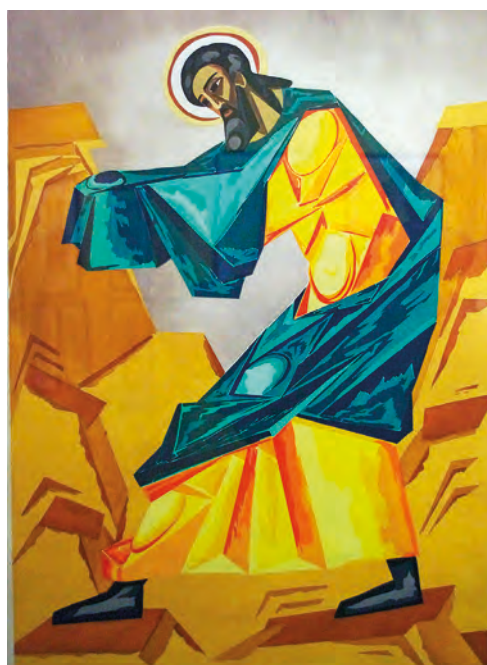
Gontjarova lät ikonestetik, primitivism, futurism och kubism verka fritt och tillsammans i hennes konst. Hon hade börjat som impressionist men sökte sig alltmer till östkyrkans konstnärliga former.

rekonstruera dess utformning sal för sal och citerar de lovord men också den kritik som utställningen fick bland annat för att Gontjarova alltför friskt blandade olika stilar och epoker.

Det var vid den här tiden, i början av 1900-talet, som man i Ryssland upptäckte ikonerna som konst och inte bara som en del av folkkulturens och kyrkans domäner. På våren samma år och i samma stad ägde den första stora ikonutställningen rum med över 200 nummer. År 1913 utkom också futuristen Ilja Zdanevitjs bok om Gontjarova och Larionov, där han just visade sambandet mellan deras konst och det ryska ikonmåleriet. Särskilt nämns ikonmålaren Andrej Rubljov, som verkade på 1400-talet. Vad nästan alla konstnärer som kritiker var överens om var att den realistiska konsten var hopplöst och pinsamt passé. Det var medeltiden eller avantgardet som gällde.

Den kanske mest kända av Gontjarovas målningar, *Cyklisten*, avbildar en tidstypisk urban miljö. Kullerstenarna som den unge mannen tar sig fram på är så knaggliga att hans ansikte blir oskarpt, som rörelsen på ett fotografi, och bokstäverna på gatuskyltarna skakar loss och hänger i luften. Annars skildrar Gontjarova nästan enbart den ryska byn och de ryska bönderna och särskilt de ryska bondkvinnorna och deras olika göromål: tvätt, linneblekning, trädgårdsskötsel, slåtter. Färgerna i hennes konstverk är klara som hämtade från folkligt ikonmåleri. Tsvetajeva utbrister inför Gontjarovas konst: ”Ren glädje, något att prisa i ordets renaste betydelse, på samma sätt som man prisar solen.”

Under krigets första år gjorde Gontjarova ett helt album av teckningar: *Mystiska visioner av kriget*. En av bilderna visar jungfru Maria med Jesusbarnet på himlen och nedanför på marken syns den ryska hären. De moderna konstnärerna blev för en kort tid patrioter. Vad teckningen

Johannes Döparen.

FOTO: ALAMY

påminner om är ett mirakel som det berättades om från första krigsåret. Det skedde vid staden Augustów, där ryssarna sedan vann ett av sina första stora slag. Gontjarova gjorde sin egen version, inte med en krigisk Maria, utan med en mild Gudsmoder.

Gontjarova medverkade i avantgardets mest spännande konstnärliga projekt som involverade många av tidens konstnärer och konstarter, baletten *Liturgi*, som skulle ha fått sin premiär 1915. Det var det ryska avantgardets maximala men också misslyckade experiment. Koreograf var den unge dansaren Leonid Mjasin.

Dansarna skulle gestalta Kristus, Jungfru Maria, evangelisterna och ärkeänglarna och några av de viktigaste episoderna i Nya testamentet som Bebådelsen, De heliga tre konungarnas tillbedjan, uppståndelsen och Kristi himmelsfärd i ett antal tablåer som skulle motsvara de ryska ikonostasernas rad av ikoner föreställande årets religiösa helgdagar.

Detta var Sergej Djagilevs konstnärliga företag. Enligt Mjasin fick Djagilev idén till baletten under en gemensam resa genom Italien 1914, där de stiftade bekantskap med den italienska medeltida kristna konsten. Djagilev berättade om sina planer för Igor Stravinsky i ett brev från den 25 november 1914. Han ville i den nya baletten förena drag från den katolska och den ortodoxa traditionen; både gregoriansk och gammal rysk kyrkosång från Kievtraditionen föreslogs som balettmusik. Sångarna skulle ha sin plats mellan tablåerna eller bakom scenen.

I hela företaget fanns ett genuint avantgardistiskt anslag och man vände sig yttermera visso men förgäves till den italienske futuristen Filippo Tommaso Marinetti för att be honom skriva musiken till baletten. I slutänden beslöt Djagilev att helt avstå från komponerad musik och att rytmen skulle markeras endast genom dansarnas steg. Ett speciellt golv i två skikt skulle byggas för detta ändamål och alltså fungera som en trumma. Efter mer än trettio repetitioner (utan detta specialgolv) gav truppen upp sina försök och Djagilev konstaterade i sin förtvivlan: ”Absolut tystnad det är lika med döden.”

Företaget passade dock Gontjarova perfekt. I en av kostymskisserna, som återges i katalogen, föreställande aposteln Petrus, finns både den ryska medeltiden och avantgardet närvarande. Det böjda huvudet påminner om ikonmåleriet, avbildningen av fötterna likaså. Dräktens olika ytor och veck ger känslan både av en ikon och ett kubistiskt konstverk.

Baletten måste ta hänsyn till kroppens rörelsemöjligheter, medan ikonmåleriet och den avantgardistiska konsten kan ignorera praktiska problem som balans och tyngdpunkt. Så förefaller det också att Gontjarova har gjort: kostymerna tycks vara omöjliga att bära, gestalternas rörelser omöjliga att utföra. Själva skisserna visar något av det utopiska eller det ogenomförbara i planerna på *Liturgi*.

Cyklisten.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

”

Vad nästan alla konstnärer som kritiker var överens om var att den realistiska konsten var hopplöst och pinsamt passé. Det var medeltiden eller avantgardet som gällde.

Fonden målade Gontjarova med inspiration från ikonostasen i Uspenskijkatedralen i Moskvas Kreml. Ikonostasen är hos henne till slut både en teaterdekoration och en central del av ett kyrkorum. För Mjasin var baletten tänkt som en sakral handling, för Djagilev som en estetisk, som ytterligare en del av kulturarvet som kunde inmutas för hans avantgardistiska estetiska projekt. I den brukades kristet kulturmaterial, på samma sätt som en mer eller mindre uppfunnen slavisk hedendom användes i baletten *Vår offer* med musik av Igor Stravinsky. För Gontjarova var den både och.

Larionov inkallades som medhjälpare i det koreografiska arbetet eftersom detta var första gången som Mjasin anlätades som koreograf. Larionov berättar i ett brev till Djagilev om en mardröm han haft som handlat om uppförandet av baletten i en kyrka. Den slutar med att Djagilev kommer fram till honom med svarta tänder som ramlar ur hans mun och att han sätter tillbaka dem och avslutar med: ”Jag tänkte: ’Nå, nu ett nytt sätt att ha svarta tänder, som i öst’ – och vaknade.” Drömmen visar med vilken kraft alla hade gått in för projektet, men egentligen också dess omöjlighet och gränssnittet mellan vad som ansågs tillåtet eller förbjudet.

Gontjarova arbetade parallellt med skisserna till *Liturgi* också med ett uppdrag att dekorera en ortodox kyrka i Bessarabien. Den sista beställningen hon fick gällde att dekorera en katolsk kyrka.

Mjasins anteckningsbok från repetitionerna finns bevarad. I den finns första tablån i baletten skisserad, först som en lista på rörelser. Efter ett antal takter tar noteringen slut för att sedan börja om igen flera gånger. Uppgiften föreföll vara för svår för Mjasin som bara tycks ha kommit till den första scenen, Bebådelsen, med ängeln och Maria. Mjasin hade svårt att komma igång med arbetet, men det hade inte Gontjarova, som genomförde sin del med glans.

Den aldrig färdigställda baletten *Liturgi* ifrågasätter gränserna för en konstform och förhållandet mellan medierna och mellan världslig konst och sakral precis som Gontjarovas hela produktion. Detta konstnärliga verk blir om möjligt ännu mera spännande genom att det aldrig uppfördes vilket ger det en speciell estetisk måttnad tack vare det faktum att det inte existerar. Liksom utställningen på Ateneum. Gontjarovs skisser till kostymer och dekor och vidare användning av dessa bilder finns dock kvar och kvar finns också den fantastiska katalogen från utställningen. ✨

Av Håkan
Lindgren

Klassamhällets försvarare

Arbetarrörelsen erövrade världen genom att sätta kunskaper och bildning i högsätet. Idag vänder vänstern idealen ryggen och kallar dem elitism.

För snart 40 år sedan skrev Ana Maria Narti en text som var så profetisk att den gav mig rysningar när jag upptäckte den. Artikeln, publicerad i tidskriften *Artes* (nr 2/1983), handlade om den märkliga, nedvärderande syn på kunskap som har dominerat i Sverige de senaste årtiondena – och om de samhälleliga konsekvenser hon kunde förutse, långt innan de blivit uppenbara. För att ge vad hon skriver den rätta effekten behöver jag börja i en annan ände, med en replik jag hörde i en diskussion om 1930-talets folkrörelser. Så här lät den, uttalad av en progressivt sinnad och hyfsat välutbildad ung man:

– Folkbildningen? Den var ett elitprojekt.

Han sade det som om det var en självklarhet, med en lagom blandning av förakt och ointresse. Störst vikt lade han vid punkten i slutet av meningen; efter att han satt punkt behövde ingen i sällskapet tycka något mer om folkbildning.

Den unge mannen stod helt klart på de undertrycktas sida, överallt i världen, men någon bildning ville han inte ge dem. Hur kunde det uppenbart antielitistiska folkbildningsprojektet, som arbetarrörelsen har varit så stolt över, framstå som ett elitprojekt? Varför avfärdades det med en fnysning av någon som logiskt sett borde sympatisera med det?

Jag tror inte att man ska hänga upp sig för mycket på ordet "elit". Jag misstänker att den unge mannen letade mer eller mindre på måfå bland de fula ord han kunde, och valde ett uttryck som just nu är socialt effektivt för att avfärda och skuldbelägga en företeelse. Sverigedemokraterna och Donald Trump är lika förtjusta i att använda "elit" som ett skällsord; här framstår de politiska ytterligheterna som varianter av ett gemensamt, underliggande tankesätt.

Behovet att fördöma folkbildningen är ett intressantare spår. Repliken avslöjar att

vänsterns syn på kunskap och kunskapens värde på kort tid har svängt 180 grader. Det som idag uppfattas som irriterande och anstötligt, tror jag, är att kunskap alltid medför en hierarki: ett uttalande från någon som har studerat ett ämne väger tyngre än en åsikt som bara bygger på fördomar och ytliga uppfattningar. En sådan hierarki har blivit oacceptabel. Tidigare ville arbetarrörelsen erövra hierarkin – den var inget mysterium, genom självstudier kunde alla, oavsett bakgrund, lyfta sig ur okunskapen. Idag föredrar man att vända ryggen till den. Hierarkier av det här slaget är onda; de undertryckta ska inte bli något annat än de redan är. Arbetarna ska inte ha några större ambitioner än brännvin och kortspel. Att påstå att de kan – och behöver – bli "bättre" är en förolämpning. Välviljan mot de undertryckta biter sig själva i svansen och förvandlas till konservatism – en konservatism som är så mycket mer effektiv eftersom den är omedveten om vad den gör, och inte använder sig av konservativ retorik.

I *Den skötsamme arbetaren* (1988) visade Ronny Ambjörnsson hur viktig kunskapen var för det förra sekelskiftets folkrörelser – arbetarrörelsen, frikyrkorna och nykterhetsrörelsen. Bildningshungern föddes ur fattigdom och brist. För att bli myndiga medborgare behövde arbetarna tillägna sig allt de saknade – från nationalekonomi till astronomi och världslitteratur. Folkrörelserna byggde upp egna bibliotek och startade studiecirklar. Protokollen från självstudiekurserna finns ibland bevarade, och Ambjörnsson har läst dem. Där kan man se hur människor som började jobba på sågen när de var fjorton associerar till det antika Grekland, inkariket och de senaste nyheterna från USA under sina diskussioner. Så här beskrev en av dem vad alltihop handlade om, i ett citat från 1926: folkbildningen syftade "till personlighetens utveckling och fördjupning, till intellektuell tillväxt och till ökad förmåga att även på känslans område tillgodogöra sig vad

>>

Ana Maria
Narti: profetisk.

FOTO: LENNART ISAKSSON/TT

”
Ingen älskar
underklassen lika
mycket som en
aristokrat – det
vill säga en un-
derklass som
spelar sin före-
skrivna roll.

litteraturen, konsten och samlivet kunna erbjuda av verkligt värde”. Ord som betyder något när de skrivs av en man som började jobba efter sex år i skolan. Vad skulle han ha svarat om han fått veta att en kille tre–fyra generationer senare skulle beskylla honom för elitism?

Motsatsen till folkrörelsernas kunskapssyn hittar man i tidskriften *KRUT* (Kritisk utbildningstidskrift, utgiven 1977–2011). Där debatterade pedagoger, lärare och akademiker – folk som hade eller ville ha makten över skolundervisningens utformning. För dem var kunskap inte längre ett redskap för förändring; de varnade för att skolans utformning konserverade sociala orättvisor.

I *KRUT* nr 1 citerar Trond Ålvik en rapport av Staf Callewaert och Bengt Nilsson: ”Den dominerande kulturen tenderar att vara den härskande klassens kultur”. Bildningen är inte längre något som alla har rätt till – den är något som arbetarna ska akta sig för. Har du inte fötts in i

den tillhör den inte dig. Ålvik fortsätter: ”På skolans område innebär detta att man för undervisningen väljer stoff och metoder som skenbart är till alla elevers bästa, men som i själva verket motsvarar den härskande klassens intressen och gynnar elever med sådan klassbakgrund.”

Även på den tiden talades det om bristande bildning, men Donald Broady hade genomskådat det. ”Talet om bildning kom att tjäna som borgerligt privilegieförsvar”, skriver han (*KRUT* 3–4/1984). Broady var med om att grunda *KRUT*, introducerade Bourdieu i Sverige, och blev på 1990-talet professor i pedagogik vid Lärarhögskolan i Stockholm.

Han raljerar över ”det något innehållstomma kravet att skolan ska lära ut kunskaper” och suckar över ”det gamla bekanta skolan-satsar-inte-på-begåvningsargumentet, älskat av alla som inte önskar tala om sambandet mellan skolframgång och klasstillhörighet”. Broady skriver sin artikel tjugo år efter att realskolan avskaffades och ersattes med grundskolan – just med syftet att bryta sambandet mellan klassbakgrund och skolresultat. Han frågar sig inte varför grundskolan har misslyckats. Intressant nog skriver Broady också att ”valfrihet” och ”mångfald” kommer att bli nästa stora trend i skoldebatten, som om han kunde förutse den kommande friskolereformen.

I samma nummer av *KRUT* kritiserar Hans Berg ”den passiva allmänbildning” som ”avskärmar en social klass, en bildningselit, som förenas i självgod stolthet över att kunna skilja på objektiv och subjektiv predikatsfyllnad”. När någon pratar om bildning associerar han till ”nationalism parad med emotionell och grumlig politisk ideologi” och varnar för att det kommer att ”cementera ett hårdare klassamhälle i Sverige”. Trots att det förra sekelskiftets folkbildning har bevisat motsatsen förväntas vi acceptera bluffen att bildning är brunt.

Det är förvånande att ett land som har lyft sig själv ur fattigdom just genom sin pragmatiska syn på kunskap – från 1600-talets bruksmiljöer till 1900-talets ingenjörer och industrier – plötsligt vänder sig om och misshandlar sin skola, som om det fanns något att hämnas för. Tanken att en gedigen skolutbildning skulle medföra en återgång till ett fördemokratiskt samhälles hierarkier och orättvisor är svår att begripa. 1980-talets pedagoger och akademiker var mer oroade för det än 1920-talets sågverksarbetare. När Berg hotar med det hårdare klassamhället påminner det snarare om den fras som man alltid kunde använda för att skrämma djuren i Orwells *Djurfarmen*: Ni vill väl inte ha människorna tillbaka?

Läsning är ett gift; den som studerar börjar snart också skriva själv. Sågverksarbetaren David Johansson berättade för Ronny Ambjörnsson att han blev uppkallad till direktören. Vem hade haft fräckheten att skriva i tidningen och klaga på arbetsförhållandena? ”Det är jag, det”, svarade Johansson. ”Vartenda ord är genomtänkt”, tillade

>>

”

Man blir inte nazist av att lära sig sin historia; tvärtom kan grundliga historiekunskaper vara det bästa vaccinet mot nationalistiska myter.

Konststudier i ABF:s regi
1947 i Folkets hus, Gävle.

FOTO: TT

han, ”komma står där det ska också.” Sådant kan man göra om man har koll på sin predikatsfyllnad. Då kan man ta steget från verkstadsgolvet till den offentliga debatten – inte genom att sänka nivån, utan på lika villkor, som en fullvuxen medborgare. Varför tycker inte underklassens självutnämnda vänner att det är viktigt?

Kanske är det så här enkelt: Hur ska man kunna visa upp sin godhet och sin tolerans om underklassen slutar klä sig och prata som underklass? Ingen älskar underklassen lika mycket som en aristokrat – det vill säga en underklass som spelar sin föreskrivna roll. Ju mer autentisk underklassen är, desto bättre passar den i rollen. Därför är det ett brott mot samhällsordningen att försöka göra medelklass av arbetare, och invandrarnas roll är att stanna kvar i gettot.

Därmed har det blivit dags för Ana Maria Narti. Det var hon som hade gjort Berg så upprörd att han skrev sitt inlägg om bildning och grumlig nationalism. Vid den här tiden var hon samhällsdebattör och riksdagsledamot för Folkpartiet. ”Den destruktiva glädje med vilken ledande intellektuella kastar sig över det förflutna för att helt undanröja dess spår i nutiden”, skrev hon i *Artes*, är en ”kulturchock för de östeuropéer som hamnar i väst”.

Narti kom till Sverige från Rumänien 1970. Hennes östeuropeiska erfarenheter gjorde henne utmärkt lämpad att genomskåda och kritisera den tidens pseudoradikala fraser. För henne var kulturarvet ingenting som överheten tryckte på folket uppifrån; det förknippades med motstånd mot den sovjetiska ockupationsmakten, som i varje erökrat land försökte utrota oönskade delar av den nationella historien. I Östeuropa kunde klassiska, välkända författarskap läsas och diskuteras som del av ett folkligt motstånd mot makten. Även den svenska litteraturhistorien

skulle kunna användas på samma sätt, som inspiration för ett medborgerligt motstånd mot överheten, oavsett om den består av socialdemokrater, borgare eller sverigedemokrater – om vi bara satte värde på den.

”De samhällen som vägrar minnas sitt eget förflutna och som hos de unga försöker utplåna de kollektiva minnena och känslan för den egna identiteten” riskerar att upptäcka att det får obehagliga konsekvenser, varnade Narti. ”På lång sikt leder sådana attityder och handlingar till irrationella motreaktioner – nationell fanatism, rasism, häxjakt på syndabockar av alla slag.”

Fem år efter att hon skrev detta grundades Sverigedemokraterna. Försättningen är också värd att citera.

”Vad händer med de identitetslösa svenska ungdomarna – som ofta inte har en aning om sitt lands förflutna och sällan har hållit en svensk klassikers verk i händerna – när de möter invandrare fullt medvetna om den egna kulturens värden, stolta över sina klassiker och sina moderna författare, vana vid att vistas i miljöer där traditionerna alltjämt lever? Kan inte utlänningarnas nationella medvetande upplevas som en provokation? Vart leder en skolpolitik som intresserar sig för invandrarnas kultur och traditioner, men inte alls för det svenska kulturlivet?” Den hjälplösa, oartikulerade ilska som driver vår tids missnöjesrörelser, och som många skribenter har så svårt att förstå – den måste vara Facebooks och Twitters fel, eller hur? – kunde Narti förutse långt innan den började förgifta offentligheten.

En skola och ett samhälle som ser kulturarvet som en belastning kommer att uppfostra intellektuellt fattiga, frustrerade människor som inte ens förstår sin egen frustration. De griper efter den okunniga, revanschistiska nationalism som deras uppfostrare var rädda för.

Man blir inte nazist av att lära sig sin historia; tvärtom kan grundliga historiekunskaper vara det bästa vaccinet mot nationalistiska myter. Detta försökte historikern och akademiledamoten Erik Lönnroth förgäves förklara i den debatt som följde på Nartis artikel.

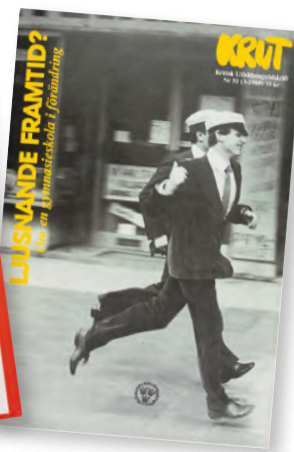
”Jag har under ett långt liv bidragit till att rasera nationella historiska mytbildningar, och jag är verkligen ingen anhängare av historieundervisning som huvudsakligen berättar om krig och kungar”, skrev han (*Artes* 3/1983). Trots detta ansåg han att Sverige konsekvent ”har utrotat – eller försökt utrota – sitt nationella medvetande, sin nationella historia och sitt litterära kulturarv”. Det är stora ord. Vem vill han anklaga för det?

Lönnroth skyller inte på vänstern, postmodernismen eller någon liknande bekväm syndabock. Han talar om den samlade effekten av en offentlighet som består av ”politiker, fackliga ledare, politiserade byråkrater, massmedianer och en och annan kändis från estrader och idrottsarenor”. Tillsammans, skriver Lönnroth, utgör de en ”ny herreklass” av ”hårt arbetande yrkesmäniskor, aktualitets- och reklamfixerade, med ekonomi och organisation som centralt tankeinnehåll.” Till skillnad från äldre tiders etablissemang har de inget behov av kultur och historia, inte ens som dekoration. Den nya herreklassen ”saknar med få undantag sinne för kulturella värden, och dess tålmod med kulturarbetarnas och akademikernas deklarerade yrkesgrupper är mycket begränsat”.

Den som vill göra karriär i ett sådant samhälle ”kan inte öppet och programmatiskt säga att det är onyttigt med humaniora och att litteratur är smörja, för det skulle än så länge se illa ut. Men han vet ju att det är affärskorrespondens och utredningsrotväliska, inte litterära uttrycksformer som svensk ungdom behöver lära sig, och han vet att traditionell bildning kan avskaffas i jämlikhetens tecken och att okunnighet lätt kan fördragas om den delas av alla.” Bildningen slar-

Nykterhetens dag 1931 i Slottsskogen, Göteborg.

Motsatsen till folkrörelsernas kunskapssyn.

vas bort i ett diskret samförstånd mellan byråkrater och politiker, eftersom ingen sätter värde på den. ”Det är denna tysta trafik som är den dödliga faran för det svenska kulturarvet, inte de troende marxisternas öppna strävan att ersätta kulturvärden med traditionell klasskamp av 1800-talsmodell.” Någon rå maktutövning behövs inte: ”Ett beundrande leende inför de politiskt ansvariga och ett diskret hänflin när en erkänd kulturpersonlighet säger olämpligheter är allt som behövs i fråga om yttre manifestationer.”

När jag läser Narti och Lönnroth är det som att se de senaste årens svenska offentlighet beskrivas, klarsynt och tydligt, 37 år i förväg. Deras *worst case scenario* är vår vardag.

Det finns en slående skillnad mellan de välutbildade skribenterna i *KRUT* och ”den antiintellektualism de talar sig varma för i sina artiklar”, kommenterar Inger Enkvist i boken *De svenska skolreformerna* (2016). ”Det utgör en obesvarad gåta varför högt utbildade och intellektuellt lagda personer i decennier har drivit en ointellektuell utbildningspolitik i Sverige.” ”Varför”, frågar hon sig, på tal om Olof Palme och den läroplan som klubbas 1969, ”undertecknar han en lag som omöjliggör för yngre svenskar att skaffa sig den utbildning han själv har åtnjutit?” Människor som själva tillhörde sitt lands intellektuella elit – från Alva Myrdal, som var en av de drivande ideologerna bakom de reformer som gav oss grundskolan, till kretsen kring *KRUT* – kunde inte föreställa sig något värre än en skola som gynnade en intellektuell elit. Ville de bli de sista av sin sort?

Under 2010-talet fick alla lära sig ett ord för det som Broady och Berg ägnade sig åt – men ingen har ännu tänkt på att tillämpa det på dem. Ordet är populism. Med populism menar jag i det här fallet ett förakt riktat mot en utpekad, skadlig elit, kombinerat med en falsk omsorg om den befolkning som eliten påstås trycka ner.

Varför hade personer med Broadys åsikter så stark medvind, medan Narti och Lönnroth blev kufar i marginalen? Varje gång jag försöker förstå tidsandans strömningar och omsvängningar slutar det med att jag tänker att det är psykologer som borde analysera politiken ✨

”

Bildningen ses inte längre som en universell egendom – den är något som arbetaren ska akta sig för. Har du inte fötts in i den tillhör den inte dig.

Av Piotr
Wawrzeński

Kriget som ändrade allt

Det närmast okända polsk-bolsjevikiska kriget fick stora
följder för Europas utveckling. Det påverkar oss än idag.

3

Piotr Wawrzeński är
docent och universitets-
lektor i försvarshistoria
vid Försvarshögskolan.

Under sensommaren och hösten passerar hundra-
årsdagarna för avgörandet
i polsk-bolsjevikiskrysk
kriget 1919–1920. Detta
ett av Europas minst kända
krig har påverkat regionen
ända in i våra dagar.

Lord D'Abernon, brittisk diplomat och politiker, som var i Polen de skälvande sommardagarna 1920 beskrev slaget om Warszawa i augusti

1920 som världshistoriens artonde viktigaste slag. I den traditionella tolkningen som följt på D'Abernons beskrivning stoppas de bolsjevikiska trupperna i elfte timmen, och den europeiska civilisationen blir räddad undan världsrevolutionens flammor. Från ett längre tidsperspektiv blev följderna fler än så.

Den 16 augusti 1920 inledde den polska armén en offensiv som resulterade i att bolsjevikisk-ryska styrkor drevs uppåt 300 kilometer österut från Warszawa. En månad senare följdes

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

segern upp med ytterligare ett ryskt frontsammanslagning vid floden Niemen i dagens Litauen och Belarus som avgjorde kriget till polsk fördel. Kriget inleddes lågintensivt medan tyska styrkor drog sig tillbaka österifrån förvåren 1919 i enlighet med vapenstillståndet från november 1918. Själva förloppet av kriget var karaktäristiskt för krigföringen på östfronten under första världskriget. Styrkor uttänjda över stora områden gjorde att ena sidans genombrott av fronten kunde lätt åstadkomma ett sammanbrott och hastig reträtt. Så skedde när den österrikiska armén drog sig tillbaka undan den ryska i Östgalizien 1914, i april 1915 när det var ryssarnas tur att skyndsamt retirera, och 1916 när general Brusilovs offensiv fick den österrikisk-tyska fronten att rasa samman.

Medan den polska västgränsen formades av förhandlingarna i Versailles, folkomröstningar, men även väpnade företag där polackerna till exempel införlivade Poznań och regionen Wielkopolska vintern 1918 i den nya staten, var den östra gränsdragningen länge oklar. Vita ryska styrkor stred fortfarande mot de röda bolsjevikiska i det ryska inbördeskriget. Därför kunde inte Storbritannien och Frankrike diskutera överlämnandet av ryskt (en lojal allierads) territorium. Polens ledare och starke man

Józef Piłsudski bromsade den polska krigföringen 1919 så att inbördeskriget kunde vändas till de rödas fördel.

Ekvationen var enkel. Den bolsjevikiska regimen åtnjöt inte internationellt erkännande, vilket kunde göra överläggningar med västmakterna om den polska östgränsen betydligt lättare än i en situation där de vita segrat. Både röda och vita ryska ledare skulle enligt Piłsudski vilja komma åt det nya Polen, så det verkade även fördelaktigt att se till att åtminstone den ena sidan slogs ut. Den polska östgränsen, utarbetad av de allierade, låg längs med floden Bug i öster och motsvarade i grova drag dagens gräns.

Bortsett från att ha stoppat världsrevolutionen att nå västerut har polsk-bolsjevikiska kriget gett upphov till en mängd mer eller mindre bestående processer. Till de senare hörde att de baltiska staterna och förmodligen även Finland fick ett andrum. Deras självständighet tolererades i det stora hela av Sovjetunionen, åtminstone tills ett tillfälle att ompröva den nya ordningen uppenbarade sig. Nu dröjde det tjugo år före den sovjetiska aggressionen mot dessa länder 1939–1940, som under denna tid hann etablera en tradition och praxis av självständighet.

I krigets slutskede passade polska förband, >>

”

I dagens polska strategiska kultur ingår polsk-bolsjevikiska kriget som en av de historiska händelser då krigsmakten hade ingripit och räddat landet från inkräktare.

som hävdade att de agerade på eget bevåg, på att inta Vilnius med omkringliggande region. För polackerna var Vilnius polskt eftersom befolkningens majoriteten var polsk. Litauerne hävdade sin rätt på grundval av historien; Vilnius var det medeltida riket och storfurstendömet Litauens huvudstad. De förmenta upprorsmännen skapade en statsbildning de döpte till ”Mellanlitauen”. Dess representanter ansökte om ett upptagande i Polen, vilket ivrigt accepterades. Saken var uppgjord på förhand eftersom de polska trupperna agerade i samförstånd med Polens statsledning. Skenmanövern gjorde att Polen och Litauen befann sig i krigstillstånd med varandra fram till 1938. Litauiska farhågor om Vilnius framtid kom också upp till ytan när de bägge skulle återetablera relationer som självständiga stater i början av 1990-talet.

Den polska östgränsen innebar att en stor grupp ukrainare och belarusier hamnade i den nya staten. Dessa två minoriteter skulle helst assimileras. Ukrainarna var den enskilt största gruppen av Polens minoritetsgrupper, som alla sammantaget uppgick till en tredjedel av befolkningen. Judarna var också många. Deras första erfarenheter av det nya Polen var negativa. Den 21–23 november 1918 tog polska trupper och civila ”hämnad” på judar i staden Lwów på grund av deras påstådda stöd till västukrainska trupper i kampen om Lwów. Pogromen innebar 72 döda och över 400 skadade, skadegörelse och plundring oräknat. I slutet av augusti 1920 internerades över tre tusen judiska värnpliktiga, frivilliga och officerare på order av Polens försvarsminister. De ansågs inte fullt tillförlitliga på grund av påstådda sympatier till det bolsjevikiska Ryssland. Först efter tre veckor släpptes de.

För polsk del innebar segern i kriget att den kollektiva bilden av landet som kristendomens utpost mot det österländska barbariet bekräftades. Hade inte Polen sedan senmedeltiden stått emot turkar, tatarer, och rysar i deras historiska moskovitiska och samtida bolsjevikiska tappning? För Polens ledare Józef Piłsudski blev dock segern i kriget en

besvikelse. Han drömde om en form av moderniserat polsk-litauiskt samvälde, en federation som skulle omfatta flera folk under polsk överhöghet, sträcka sig från Östersjön till Svarta havet och effektivt blockera Ryssland i dess nya tappning från det polska hjärtlandet. Visionen bortsåg dock från den moderna nationalismens utbredning i området sedan samväldet upplöstes i slutet av 1700-talet. En egen nationalstat var ideal snarare än en konglomeratstat.

Den politiska verkligheten i Polen 1920 skapade ytterligare hinder: val hade endast kunnat hållas främst i de icke-krigsdrabbade delarna, där Piłsudskis politiske vedersakare Roman Dmowski och hans Nationaldemokrater dominerade. Dessa ville inte ha en federation, eller ens mer territorium österöver än att den icke-polska slaviska befolkningen kunde assimile-

Józef Piłsudski.

FOTO: TT

ras. Deras företrädare under fredsförhandlingarna överraskade den bolsjevikiska delegationen genom att kräva en gränsdragning betydligt längre västerut än de senare var villiga att medge.

De ukrainska och belarusiska minoriteterna skulle inte få alltför stort politiskt inflytande i de allmänna valen, och förutsättningarna för deras assimilation förbättrades ju mindre deras antal var, hette det i den nationaldemokratiska visionen. Förverkligandet av Nationaldemokraternas nationalstat kom, paradoxalt nog, först när Josef Stalin införlivade mellankrigstidens östra Polen i Sovjetunionen mot att Polen kompensades med forna tyska territorier i väster. Efter Förintelsen var inte judarna fler än ett par hundra tusen (från tre miljoner 1939). Samtidigt deporterades miljontals ukrainare och belarusier från Polen till Sovjetunionen, medan polackerna österifrån deporterades till det nya polska statsterritoriet.

Under mellankrigstiden befästes den nära relationen mellan den polska befolkningen och krigsmakten. Polen bågade under hotbilden österifrån, efter Hitlers makttillträde även västerifrån. Det militariserades efter Józef Piłsudskis statskupp i maj 1926. Att leveranser av försvarsmateriel till Polen stoppades, förhållades eller saboterades under den mest kritiska tiden 1919–1920 innebar att stora investeringar

Den cyniska pakten odödliggjord av karikatyrtecknaren LOW.

FOTO: FREEPHOTO.CA

”

Nu dröjde det tjugo år före den sovjetiska aggressionen mot dessa länder 1939–1940, som under denna tid hann etablera en tradition och praxis av självständighet.

Den brittiske diplomaten och politikern lord D'Abernon.

FOTO: ALAMY

i inhemsk tillverkning gjordes. Fortfarande är väsentliga delar av den polska försvarsindustrin arvtagare till statliga företag grundade under mellankrigstiden.

I dagens polska strategiska kultur ingår polsk-bolsjevikiska kriget som en av de historiska händelser då krigsmakten hade ingripit och räddat landet från inkräktare. Att Polen är bland de främsta i Nato i fråga om militära utgifter som andel av BNP är ingen tillfällighet, utan speglar en erfarenhet där den egna viljan och förmågan ofta har avgjort. Likaså är strävan att hålla Ryssland och Tyskland från varje form av närmande ett uttryck för den polska historiska erfarenheten.

För sovjetiskt vidkommande var kriget ett kvitto på att världskapitalismen, med Polen som dess främsta utpost, var ute efter att förgöra det. Allt stöd som Polen erhöll under kriget, oavsett om det gällde inköp av försvarsmateriel från Frankrike eller humanitära mat- och medicinsändningar från USA, sågs som en del av en sammansvärjning där världsrevolutionen stoppades med hela västvärldens samlade resurser. Det polsk-bolsjevikiska kriget uppfattades som en av flera sista utländska interventioner till motrevolutionens fördel.

En hotbild tog form i den sovjetiska ledarkretsen där kommunismen, representerad av Sovjetunionen, och kapitalismen, representerad av Europas stater och USA, förr eller senare skulle drabba samman i en avgörande kamp. Ur denna ragnarök skulle världskommunismen uppenbara sig segrande. Utan erfarenheterna från 1918–1920, inbördeskriget inräknat, inga femårsplaner, kollektivisering, och inre discipli-

nering i form av Stora terrorn. Samtidigt passade polsk-bolsjevikiska kriget väl in i den sekel-långa – och fortfarande aktuella – ryska bilden av instängdhet, av att västmakterna direkt eller genom ombud ständigt söker att förse Ryssland med ett strypkoppel – må det vara de baltiska staterna, Polen, Nato, på sistone även NGO:er inom de egna gränserna – för att kontrollera det vid behov och beröva det dess ”rättmätiga” utlopp västerut.

Världsrevolutionen hade sannolikt avstannat även vid en bolsjevikisk seger och den polska statens sammanbrott. Sommaren 1920 hade de revolutionära stämningarna i Tyskland ebbat ut, och det gick inte att förutsätningslöst räkna med att massorna skulle sluta upp bakom de revolutionära arméerna. Det av Frankrike och Storbritannien framförhandlade resultatet av ett polskt nederlag hade sannolikt blivit någon form av Rest-Polen med en östgräns snarlik dagens.

Flera miljoner ukrainare, belarusier, polacker och andra folk hade hamnat i det kommande Sovjetunionen med allt vad det innebar av förtryck och terror. Polen var inget paradiset för minoriteter, men det blev aldrig en totalitär diktatur utan all respekt för människoliv som 1930-talets Sovjetunionen.

Notabelt var att en negativ intressegemenskap uppkom mellan bolsjevikernas Ryssland och Tyskland: undergrävandet av Versaillesfreden. De bägge geopolitiska pariorna samarbetade fram tills de ideologiska skillnaderna blev olidliga 1933, och sedan åter från sensommaren 1939 till sommaren 1941 – med ödesdigra följder. ✱

Kulturhistoriskt viktiga dammar hotas av utrivning. Kritik och frågor möts med dimridåer.

”

Järn exporterades till Europa och finansierade såväl fälttåg som fredlig uppbyggnad. Nu hotas möjligheterna att berätta denna historia på plats.

Kulturmiljöer utplånas

Av Birgitta Johansen

Vatten är en kraftkälla som nyttjats under lång tid. Varje vattenstrimma fångades upp, leddes fram och samlades till en damm. Detta tämjda vatten drev sedan masugnar och hamrar, kvarnar, sågverk, smedjor, ben- och vadmalsstampar, och i modern tid – vattenkraftverk. Vattnet har gett oss välbefinnande. Under medeltiden och in på 1800-talet var bergshandlingen småskalig; bergsmansfamiljen arbetade med att bryta malm, kola i skogen och smälta malm till järn i sin hytta. De var fria bönder och skickliga yrkespersoner som bröt bygd – Bergslagen – och betalade skatt till kungen. Under närmare 900 år var Sveriges ekonomi beroende av dem och det dämnda vattnet. Järn exporterades till Europa och finansierade såväl fälttåg som fredlig uppbyggnad. Nu hotas möjligheterna att berätta denna historia på plats.

EU:s vattendirektiv infördes år 2000, i gott syfte – vattnet ska vårdas, inte tas för givet. Vattenkvaliteten ska höjas. Exempelvis ska hinder för vattnets fria framfart avlägsnas – fiskar och flodpärlmusslor ska fortplanta sig och frodas. Men inget gott som inte för något ont med sig. Denna gång innebär de välmående insatserna att utrivningarna av kulturmiljöer som de ovan nämnda startade.

De senaste åren har en ljusning verkat kunna skönjas. Riksdagen beslutade om lagändringar efter att de folkvalda börjat förstå att de nu måste lägga band på utrivningshysterin. De allra mest hårdföra naturvännerna låter sig dock inte påverkas av vad de folkvalda

bestämt. Utredningen *En utvecklad vattenförvaltning*, som varit ute på remiss under våren 2020, bär syn för saken. Ordvalet till trots innebär utredningens förslag fortsatt utplåning av kulturmiljöer. En välkänd taktik används – etablerade benämningar ersätts med nya, skenbart objektiva ord för att överföra en negativ värdering av kulturmiljö till läsaren.

Under senvåren 2020 har Naturvårdsverket lämnat in en ansökan till Mark- och miljödomstolen om att få riva ut Järlefallsdammen i Nora kommun, Örebro län. Dammen ligger i ett naturreservat så ansökan kan verka rimlig. Men när reservatet bildades 1976 var det för att skydda både natur- och kulturvärdena. I beslutet står uttryckligen att ”Järlefallsdammen [...] skall behållas i befintligt skick”. Järle är en viktig plats för berättelsen om bergshandlingens betydelse för Sverige som land och för berättelsen om maktfördelning och maktförhandling mellan undersåtar och överhet. Kungens representant började anlägga en stad – Järle, som fortfarande har kvar sina stadsprivilegier från 1642. De självägande bergsmän som dominerade Noraskogs och Linde bergslag ville inte flytta och året efter fick Nora och Linde sina privilegiebrev. Av Järleplanen blev intet.

Hur är detta möjligt? De flesta bor idag i städerna på bekvämt avstånd från den fysiska verklighet som försörjer dem. Att ”återställa” skadad natur – det måste ju vara bra!? Allmänheten är sympatiskt inställd till naturvård. Ta exempelvis Postkodlotteriet som gett pengar till Älvräddarna för att de ska värva fler medlemmar. I ansökan anger de att ”gammal onödig infrastruktur” ska

Hotad: Järlefallsdammen.

FOTO: URBAN BJÖRSTADIUS

avlägsnas. Åtskilliga som gett pengarna blir nog förskräckta när de förstår att det som avses är kulturmiljöer.

Naturskyddsföreningens märkning ”Bra miljöval”, som vi miljömedvetna gärna ser finns på de produkter vi köper, innebär att när du köper en på detta sätt märkt vara betalar företagen en summa pengar. Naturskyddsföreningen delar sedan ut medlen bland annat till utrivning av dammar.

Sportfiskarna har kunnat växa kraftigt efter att vattendirektivet infördes år 2000, tack vare alla statliga och insamlade pengar. De visioner som målas upp inför utrivningar innehåller ofta sportfiskare, som ska bli de nya nyttjarna av de ”återställda” platserna.

Naturvårdsverket ger pengar till ideella organisationer. Både Älvräddarna och Sportfiskarna har återkommande fått medel för att anställa miljörättsjurister som kan skriva fram inlagor till stöd för utrivning. Motparten är mindre, enskilda kraftverksägare. Storbolagens kraftverk är undantagna som ”kraftigt modifierade vatten”. Värt att notera är att inte ens världsarvet Engelsbergs järnbruk i Västmanland har ett sådant undantag. Anledningen? Det är naturvärden som har initiativet och resurserna. Flera myndigheter arbetar med vatten och driver eller deltar i rättsprocesser rörande utrivning. På sin sida har de lagarna, pengarna och personalen, naturvärden dominerar länsstyrelserna. Och som om det inte vore nog har länsstyrelsernas verksamhetsresurser till kulturmiljövården krympt med 30 procent mellan 2009 och 2018, enligt Myndigheten för kulturanalys.

Hoten mot fisk och flodpärlmusslor är dessutom fler och farligare än de

vandringshinder som ansträngningarna fokuserats på – jord- och skogsbruk, vägar, försurning. Samtidigt är de svårare att rå på. Uppföljning och utvärdering av genomförda insatser verkar inte vara prioriterade åtgärder. Frågor om varför musslor vid torrsomrar dör i ”återställda” vattendrag får kryptiska svar. Inget annat EU-land verkar ha drabbats på samma sätt som Sverige av naturvårdsaktivism och symbolhandlingar med tveksam verkan.

”Återställningen” är heller inte invändningsfri. Till vilken tid? Hur ska den utföras? Djur och växter har kontinuerligt fått anpassa sig till nya förutsättningar allt från det att inlandsisen började dra sig tillbaka. Människor visste att dammluckorna stundtals måste hållas öppna; den som ville äta fisk måste låta fisken få vandra och leka.

I dag river en effektiv administration ut dammarna och återställer naturen med hjälp av grävmaskiner och helikoptrar. Det som en gång byggts av djurs och människors kroppsligt arbete omvandlas till en ”maskinmiljö”. Den benämns som återställd natur eller till och med vild. En ironisk tvist är att även ”återställningarna” kommer att bli kulturarv, det människor gör är kultur oavsett om det kallas natur. Det sorgliga är att det går att bevara och berätta om kulturmiljöerna i kombination med förbättrade levnadsvillkor för djur och växter. Varken goda exempel eller pengar saknas om bara viljan skulle finnas.

Längtan efter det ”vilda” tycks vara den dolda drivkraften. Bergslagen ska bli vildmark igen precis som de norrländska älvarna; EU har nyligen gett 170 miljoner kronor för att rensa älvarna från flottningslämningar. Bergslagen betraktas och bedöms idag ur stadens perspektiv med staden som

norm. I SKR:s officiella statistik rörande de 17 målen för en hållbar utveckling framträder en rejält negativ bild av Bergslagen – inkomsterna är lägre och arbetslösheten högre, hälsan är sämre, fetman större och långtidssjukrivningarna fler, utbildningsnivån är lägre liksom jämställdheten, trångboddheten är högre och den sammanräknade förvärvsinkomsten lägre, konsumtionen är mindre hållbar och den negativa påverkan på klimatförändringarna högre och valdeltagandet är lägre och kriminaliteten högre – än i andra kommuner. Att avfolka och omvandla denna glesbygd till ”vildmark” måste alltså vara en välgärning.

Men tänk om framtiden i en ”klimatjusterad” värld inte finns i städerna utan i just glesbygden? Då borde en bättre strategi vara att försöka förstå glesbygdens villkor och värda oss om den på ett annat sätt än att göra den till antingen vildmark eller effektivitetsmaximerad produktionsmark. En insats är att bevara landskap och lämningar så att berättandet om om flera tusen år av mänsklig närvaro och påverkan, på ont och på gott, har fästpunkter. En gång gav skogar, berg och vattendrag möjligheter för människor att skapa och förbättra sitt eget liv. Järnet gjorde under medeltiden bergslagens folk till en grupp som kungar och borgare, andligt och världsligt frälse, måste förhålla sig till och förhandla med. Bergslagens folk blev en pusselbit i svensk demokratisk utveckling och i en svensk mentalitet som handlar om lika möjligheter och rättigheter. Vad säger att de inte kan komma att bli det igen?

Birgitta Johansen är museichef och landsantikvarie vid Örebro läns museum.

TEMA

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

Att minimera risk och maximera lycka. Historikern Robert Crowcroft menar att väljare och valda enats om att detta omöjliga uppdrag är politikens nya uppgift. Sex svenska skribenter kommenterar.

Bäst att inte chansa

Säkerhet har ersatt frihet som politisk drivkraft.
Det är en återvändsgränd för demokratin.

Av Robert Crowcroft

Att föra svåra samtal i en demokrati kan vara förvånansvärt kinkigt. Vid första ögonkastet tycker man att det inte borde vara så. Demokratin frodas ju på öppen debatt. De som hoppas få leda tävlar i övertalning. Demokratisk politik är till tre fjärdedelar tal, som Michael Oakeshott uttrycker det. Ändå kan det vara politiskt självmord för politiker att ta upp känsliga ämnen. Den som säger något till väljarna som de inte vill höra, eller ber dem att välja mellan impopulära alternativ, riskerar att väcka vrede och förlora röster. Det är frestande att gömma undan problem och helt och hållet undvika svåra ämnen.

Energiskt demokratiskt medborgarskap har alltid varit besvärligt. Det insåg antikens stora tänkare, från Platon till Cicero. Det är inte lätt att odla upp dygd och ännu svårare att hålla den vid liv. I en demokrati väntas ledaren handla kraftfullt, och med det följer en ständig och ofrånkomlig risk för att medborgarna kommer att vänta sig alltför mycket eller att härskarna fattar beslut som undergräver medborgarnas självförtroende. Alexis de Tocqueville förstod detta varaktiga problem grundligare än de flesta. I sitt mästerverk *Demokratin i Amerika* varnade han för faran att demokratins politik "fixerade" medborgarna "i en permanent barndom" med politikerna som föräldrar. Statens verksamhet skulle övergå till att skydda allmänheten för livets växlingar. Även Friedrich Hayek underströk att denna typ av demokratisk politik lät medborgarna slippa undan ansvar. Det politiska ledarskapets sanna natur förvanskades och följden blev en befolkning som inte tänkte i självständiga banor. Det finns goda skäl att tro att exakt denna typ av demokratisk anda nu härskar i väst.

Vi börjar med fixeringen vid säkerhet. Att skapa säkerhet åt medborgarna är statens själva grundsyfte, men de senaste decennierna har vi sett de psykologiska och politiska gränserna för denna uppgift tänjas ut. Exempelvis i Storbritannien stod det klart när den nationella säkerhetsstrategin, NSS, lades fast 2010 att tröskeln hade överskridits. NSS är ett märkligt dokument. Det är andefattigt och fullständigt värdelöst som "strategi" men innehåller en oändlig lista över allt ont som kan ske: radikal islamistisk terrorism, datorhackande, översvämningar, artificiell intelligens, pandemier, "allvarliga rymdoväder", organiserad brottslighet, dna-sekvensering, kvantberäkning och otaliga andra faror. I sin avsaknad av tankeinnehåll satte NSS strålkastarljuset på den politiska kultur som hade präglat det. Där fanns ingen

prioritetsordning och inte heller någon antydning om hur dessa problem kunde lösas. Med andra ord var hela övningen meningslös. Dess betydelse ligger i att visa att de personer som driver den brittiska staten ser det som sin främsta plikt att garantera medborgarnas "trygghet" från alla tänkbara "risker". Deras allt överskuggande syfte är att garantera att människor kan leva sitt liv "utan fruktan".

Detta är en märklig ambition som inte går att förverkliga, och det skrev jag också i *Political Quarterly*. Politikerna hade förklarat krig mot själva "risken". Det pekade på något fundamentalt i den relation som nu råder mellan regering och medborgare. Regeringen har tagit på sig ansvaret för att avvärja alla svårigheter som kan vålla "fruktan", och anledningen är troligen att politikerna räknar med att befolkningens majoritet vill ha det så. Och vem kan invända mot det? Det politiska oväder som följde på det verkliga ovädet orkanen Katrina i New Orleans var en bister varning till politikerna om att de får ta ansvaret när allmänheten känner sig "otrygg". I Storbritannien såg vi samma företeelse vid översvämningarna 2007, utbrottet av svininfluensa 2009 och kravallerna i städerna 2011. Verkligheten – att det tar tid att mobilisera omfattande bistånd till en katastrofzon, att en regering inte kan styra vädret eller att det är svårt att hindra smittsamma sjukdomar från att spridas i ett tätbefolkat samhälle – förmådde inte göra sin röst hörd i hysterin som uppstod under dessa händelser. Politikerna förväntas ha ett trollspö, och som ett nödvändigt inslag i kampen om väljarna tävlar de om att övertyga allmänheten om att ett sådant trollspö finns.

Iett sådant klimat förstår man lätt varför både regeringar och medborgare snabbt fastnade för en maximalistisk definition av "säkerhet" inför coronapandemin som spred sig från Kina i slutet av 2019. Människor låstes in i sina hem, ekonomierna stannade upp och alla resurser inriktades på att upprätthålla sjukvårdens kapacitet att behandla de smittade. Andra faktorer – däribland sjukdomar som statistiskt är långt farligare – nedgraderades i betydelse. Priset i liv och lidande för detta beslut blir gigantiskt. Regeringarna har troligen vållat ekonomiska kostnader som dröjer sig kvar i decennier. Och detta skedde med allmänhetens starka stöd.

Det fanns dock en hake. Vid mitten av april 2020 framstod det med all önskvärd tydlighet att det inte utan vidare gick att häva "nedstängningen" eller återgå till det normala. Hur skulle det ha

>>

varit möjligt? Nu gör politikerna affärer i "säkerhetens" psykologiska valuta. Hur kan de någonsin leverera säkerhet från ett virus som det inte finns någon bot mot? Något trollspö fanns alltså inte. Vad gör man då? Om man inte lättar på nedstängningen rasar ekonomin i botten. Lättar man på den blir man hudflängd om viruset börjar spridas snabbt igen. I båda fallen får politikerna skulden. Och de kommer med visshet att attackeras av medborgare som har uppmanats att lägga ansvaret till och med för sin mentala hälsa på andra.

I *Kristendom och historia* (*Christianity and History*), som kom ut 1949, skriver den store historikern Herbert Butterfield att den moderna vetenskapen har "satt oss i stånd att bygga upp" en "ofantlig barriär mot brand, svält, pest och våld". Det är ett "väldigt försäkringssystem". Och detta är naturligtvis förträffligt. Men det innebär också att människor är ovana vid att leva med kollektiv risk och oro, en gång ett normalt inslag i den mänskliga tillvaron. Så är det inte längre. Bisarrt nog står vi mitt uppe i en situation där en generation som är historiens allra tryggaste tycks ha en märklig benägenhet för anfall av oro och rädsla. "Ängest" har blivit en vardagsföreteelse.

För 30 år sedan hade en regering knappast valt så drastiska åtgärder. Men säkerheten har ersatt friheten som vår politiska kulturs drivkraft. Cynikern förklarar det kanske med att det är mycket enklare för politiker av alla kulörer att leverera "säkerhet" än att ta itu med verkligt komplicerade sociala, ekonomiska och kulturella frågor. Det är ett sätt att leda som naturligtvis spelar en viktig roll, men det är inte intellektuellt krävande och det inriktas på läget här och nu. Vem vill sticka upp huvudet ovanför bröstvärdet och diskutera det faktum att väst alltmer hamnar i bakvatten? Den politiker vore sannerligen modig som undersökte hur vi kan uppnå verklig, bibehållen och utbredd ekonomisk tillväxt, så att vi får större välbefinnande och mindre ojämlikhet. Han skulle bli tvungen att slakta en mängd heliga kor i mer än en politisk hjord. På liknande sätt finns det bara ett minimalt politiskt incitament att säga sanningen till allmänheten om produktivitet, kompetens och utbildningsfrågor (inte minst när stora delar av den högre utbildningen ser ut som ett pyramidspel). Återigen är uppgiften gigantisk. Och var skulle man ens börja städa upp i de offentliga finanserna?

Cicero insåg att dygden var svår.

FOTO: ALAMY

"Är det ens möjligt att ett framgångsrikt ledarskap uppstår under sådana förhållanden? Nej, vill jag påstå."

Det är alltså ytterst riskabelt för politikerna bara att föra ett meningsfullt samtal om reformer i en situation där så många har ett stort intresse av att behålla den rådande ordningen – från stora, parasiterande byråkratier till alla som väddar om skattelättnader – för att inte tala om att vidta aktiva åtgärder. Dessa problem förekommer överallt i västs demokratier. Det är mycket lättare att vända uppmärksamheten mot något annat. Trygghetspolitiken kan vara en form av kollektiv placeboterapi, oavsett om osäkerheten är reell eller psykologisk. Medborgare och politiker använder den för att ha något att göra och styra tankarna från större, intellektuellt mer krävande frågor.

För att ta upp en annan olycklig aspekt av det offentliga livet tjänar identitetspolitiken ett liknande syfte. Man behöver inte vara cyniker för att ifrågasätta de verkliga motiven hos dem som låser fast sig i identitetsdogmer. Dessa begrepp är inte bara filosofiskt osammanhängande utan också klart och tydligt selektiva. Identitetspolitiken uttraderar det senaste halvseklens avgörande liberala kulturella utvecklingsresultat så grundligt att bara de naiva kan undgå att se det. Det finns sannerligen gott om karriärmöjligheter i förtryck.

Alla vet att det snabbaste sättet att göra karriär är att understryka identiteter. Det finns inget effektivare sätt att få tyst på kritiker än att påpeka att de ingår i en viss biologisk grupp och därmed inte kan hysa en viss legitim åsikt. Och att röra om i grytan av gruppbaserad harm har visat sig vara en perfekt räddningsplan för politiker som inte har något substantiellt att säga. Lyssna till surrealistiska men hetsiga gräl om kvotering, toaletter, sätt att tala och om att rätten till självaktning hotas av att andra säger vad de tycker. I USA för demokraterna nu fram identitetspolitiken som sitt partis bärande princip. Donald Trump har insett att det finns liknande rika möjligheter på den republikanska sidan.

Identitetspolitiken riktar det allmänna samtalet mot diskussioner där vissa grupper orättvist får en större bit av kakan och hur det kan ställas till rätta. Återigen är det mycket lättare för politiker, byråkrater och intellektuella att klamra sig fast vid detta än att ta itu med komplicerade problem som rör hur vi ska göra hela kakan större genom att förnya västerländska ekonomier, öka välbefinnandet och få fart på vetenskapliga och tekniska innovationer. Detta är absolut nödvändigt om människor ska få det bättre. Insatserna är höga. För många börjar det bli ekonomiskt omöjligt att bilda familj. I ett sådant klimat kommer frätande politiska konflikter att välla fram och förvärras.

Vi måste vara mycket vaksamma på vad ungdomar i tjugooårsåldern och uppåt har för utsikter och chanser i livet. Vi måste förbättra möjligheterna för att vi inte ska behöva gå omkring och vara rädda för den generationen. Tänk efter. Deras politiska medvetande har präglats av ständiga kriser och dysfunktionella förhållanden, från finanskraschen 2008 till åratals bråk om statsskulder och nedskärningar, från illa fungerande institutioner till en intellektuell kultur som är fientlig till den västerländska civilisationen. Situationen har manifesterat sig på olika sätt i den demokratiska världen, men det råder en genomgående stämning av butter alienation och intresse för radikala politiska experiment. Denna >>

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

Politisk storm: Orkanen Katrina blev en bister varning.

FOTO: ALAMY

En förlorad generation?

FOTO: GORDON SCAMMELL/ALAMY

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

generation är bitter för att den har gått miste om "de goda tiderna". Och pandemin 2020 kan döma många av dem till permanent arbetslöshet. I sin storslagna bok *An Uncompromising Generation* kartlägger historikern Michael Wildt en utbildad generation född ungefär mellan 1900 och 1914 som fick genomleva en obarmhärtig serie nedbrytande kriser. Förväntningarna om en stigande levnadsstandard stäcktes. Till sist gick allt i kras. Många i den generationen försökte övervinna kriserna med hjälp av en radikal politik som utlovade kraftfulla åtgärder. Vi vet alla hur det gick. Våra yngre medborgares kollektiva generationserfarenheter borde väcka akut oro – många av dem har redan fått utbildning i stark intolerans – och snart är det för sent att rätta till situationen.

Att hantera så komplicerade situationer är svårt. Ett villkor är att väljarna får höra saker som de inte vill höra och bära bördor som de inte vill bära. Frestelsen att tala om något annat är ofta oemotståndlig. Och så låter vi oss distraheras igen. De som bär det offentliga ansvaret eller vill vara engagerade medborgare måste fundera allvarligt över själva möjligheterna till ledarskap i ett sådant klimat. Det kan finnas goda skäl till att beslutsfattarna uppenbart kämpar med att hålla statskeppets kurs. Vem i all världen skulle kunna uthålligt ordna så att tiotals miljoner människor fick ett behagligt liv och slapp oro och bekymmer? Hur skulle man kunna åstadkomma "rättvisa" förhållanden när man måste behandla människor som medlemmar av biologiska grupper? Hur kan man föra svåra nationella samtal om att vi måste tänka i nya banor om våra ekonomiska liv och den offentliga sektorn och diskutera hårt arbete eller fördröjd belöning?

Problemet är följande: vi förväntar oss inte längre att våra ledare ska fatta svåra beslut på våra vägnar och sedan övertyga oss om att besluten är väl motiverade. I stället förväntar sig västerländska samhällen i allt högre grad att deras ledare ska göra dem glada och lyckliga. Och när ledarna oundvikligen fallerar blir vi kroniskt missnöjda med dem. Att försöka vara människor till lags är något helt annat än att träffa svåra val – det är raka motsatsen. Det är där som den demokratiska politiken har gått snett och därför som vi på 2000-talet är strandsatta på missnöjets kuster. Politiker och ämbetsmän kan inte göra underverk, inte ens de mest produktiva bland dem. De kan inte bringa oss lycka och inte heller skona oss från livets alla osäkra moment. Att försöka är att ta på sig ett omöjligt uppdrag. Ändå förväntar sig miljoner att de ska göra det.

Vi måste ställa en rak och svår fråga. Är det ens möjligt att ett framgångsrikt ledarskap uppstår under sådana förhållanden? Nej, vill jag påstå. Ledare kan aldrig vara en allmänhet som är besatt av denna åskådning till lags. Och om de under hela sin karriär som professionella politiker enbart har gått in för att hålla väljarna på gott humör är de inte rustade att ta itu med statskonstens djupare frågor. Både regering och folk måste konfrontera denna realitet. Resultatet är en försvagad befolkning och försvagade beslutsfattare, något som Tocqueville förutsåg. Han förvarnade om att medborgarna kunde bli "en skock anspråkslösa och flitiga djur" och ingenting annat, med regeringen som sin "herde". Ett "klokt" styre vore en omöjlighet under sådana omständigheter.

Antikens snillen och politiska tänkare ansåg att en statsmans högsta dygd var klokhet. Det var statskonstens själva kärna. Vi kan fortsätta i samma spår. Historikern John Pocock framhåller

Michael Oakeshott såg saken retoriskt.

FOTO:ALAMY

förmågan att fatta beslut som "tål tidens tand". Klokhet är alltså viktigt. Äkta statskonst präglas inte av en politisk stil som har till mål att göra medborgarna lyckliga, utan av att beslut fattas på hela samhällets vägnar. Detta förutsätter i sin tur medborgare med en realistisk syn på vad som är möjligt att få och vad staten kan pre-

stera. Om människor väntar sig för mycket är ledarna dömda att misslyckas och tvekar att agera. Statskonst handlar inte om att undvika svårigheter. Den handlar om att fatta beslut trots alla svårigheter.

*"Vi måste vara
mycket vaksamma
på vad ungdomar i
tjugotalsårerna och
uppåt har för utsikter
och chanser i livet."*

Väst har stagnerat ekonomiskt. Det förfaller kulturellt och politiskt. Den institutionella uppluckringen är utbredd. Men det finns ändå hopp. Den liberala civilisationen kan glädja sig åt väldiga resurser, en stor befolkning och en historia

av nyskapande och förnyelse. För att genomföra denna process på nytt måste vi flytta tyngdpunkten i det offentliga samtalet. Som väl är kan grunden för den demokratiska politiken – övertalning – bidra. Ledarna måste föra fram övertygande visioner för framtiden. Ett parti som inger en känsla av att det förenar nationens syfte och öde skulle sannolikt vara en mäktig kraft. Låt oss föreställa oss politiker som tävlar om storartade, mångdimensionella förslag för nationell förnyelse – kanske betydligt större anslag till undervisning i naturvetenskap och matematik, nya infrastrukturprojekt som miljoner kommer att använda. Företagare befrias från förkvävande byråkrati, enskilda personer får makt att träffa sina egna val, fantasirika, lukrativa projekt startas på områden som biologi, datorvetenskap, rymdforskning. Detta skulle säkert bli mycket populärare än käbbel om personliga pronomina eller om en fiktiv "trygghets" snuttefilter.

Den demokratiska politikens kultur har fastnat i en återvändsgränd. Det känner vi alla. Och vi är kollektivt skyldiga till detta tillstånd. För vår egen och framtida generationers skull finns det ingen mer angelägen politisk uppgift än att hitta en väg ut.

Robert Crowcroft är professor i historia vid University of Edinburgh.

Översättning: Margareta Eklöf.

Texten publicerades ursprungligen i *Standpoint* juli 2020.

”Förstå föränderligheten”

Robert Crowcroft överskattar politikens betydelse. Vi styrs mer av byråkrati, teknik och historiska faktorer.

Av Håkan Boström

Robert Crowcroft är missnöjd med samtiden. Lakoniskt konstaterar han: ”Väst har stagnerat ekonomiskt. Det förfaller kulturellt och politiskt.” Det går kort sagt utför. Crowcroft ser orsakerna till förfallet i avsaknaden av politiska visioner, fega politiker och en befolkning som är fixerad vid trygghet. Nedgången är inte ofrånkomlig. Det finns en annan väg, präglad av ”äkta” politiskt ledarskap, kärva budskap och storslagna projekt. Han hamnar, till synes ofrivilligt, i historiskt sällskap med några av liberalismens största kritiker under 1900-talet, trots att han säger sig vilja värna friheten. Jag är inte säker på att han får ihop det.

Först är det demokratin, den reellt existerande demokratin

av idag, som står i skottgluggen. Han refererar bejakande Alexis de Tocquevilles varning att demokratin riskerar att sätta medborgarna i en ”permanent barndom” där politikerna blir till ”föräldrar” som ska skydda befolkningen från allt ont. Med Hayek förmanar han över bristande ansvarstagande hos befolkningen. Underförstått finns här en kritik mot både välfärdsstaten och sedernas förfall. Ur denna aspekt framstår han som en typisk liberalkonservativ. Men liberalkonservativa brukar inte efterfråga ledare som pekar med hela handen eller har planer för att ”elektrifiera landet”.

Samtidsanalysen är ett mindre problem. Det är lätt att hitta tecken i tiden som bekräftar Crowcrofts dystra diagnos. En jämförelse mellan 2020-talets (överdrivet?) starka reaktioner på coro-

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

naviruset och 1950- och 1960-talens begränsade insatser mot asiaten och hongkonginfluensan räcker långt. Vi behandlar helt enkelt risk annorlunda idag. Och det går igen på många samhällsområden.

Frågan är varför det blivit så. Crowcroft har en tendens att överskatta politikens betydelse. Hade han noggrannare följt den civilisationskritiska traditionen från Platon till Spenglers hade han inte behövt trassla in sig i lika många paradoxer. Men då hade han också haft svårt att peka på förmenta lösningar.

Breda strukturer som den allmänna välståndsnivån, informationsöverflödet och individualismen har, vågar jag påstå, större förklaringskraft än enskilda politiska beslut om man vill förklara trygghetsfixeringen.

Välstånd gör oss bekväma. Det är sällan de mest utsatta i ett samhälle som är mest rädda. Den som är van att leva på gatan, som kriminell eller i djup fattigdom är också van vid – och tvungen – att ta större risker. Den ombonade medelklassen har däremot något att slå vakt om, något att förlora: villa, familj, och inkomster. Det är sant att entreprenörer och ledare ofta är mer riskbenägna än genomsnittet, men det är också en speciell sorts människor som söker sig till dessa positioner, de är få och inte särskilt representativa för sin samhällsklass.

Många av oss har sett bilderna på byggnadsarbetare som på 1930-talet dinglar med benen på byggnadsställningarna invid New Yorks skyskrapor. Liknande bilder ser vi idag bara från utvecklingsländer.

Teknik och välstånd har lett oss bort från de fysiska riskerna. Under efterkrigstiden har både medelklassen och arbetarklassen också försökt göra sig fri från arbetsmarknadens ekonomiska risker. Stora delar av de fristående professionerna har blivit löntagare. Valfärdsstaten har spänt sina skyddsnät omkring dem. Men det är mer en effekt än en orsak till utvecklingen.

Trygghet från yttre hot leder också till självupptagenhet. Människor som har det egna jaget som projekt blir sällan riskbenägna. I synnerhet tar de inte risker för något större än de själva. Man slutar göra uppoffringar, vare sig vi talar företag, nation eller familj. Den moderna medborgaren vill inte arbeta övertid på bekostnad av familjen, men skiljer sig snabbt om förhållandet är dåligt. Vi sätter vår autonomi högst. Det är idag svårt att se hela generationer gå ut på slagfälten för att möta döden av plikt.

Utbildning, rikedom och arbetsdelning driver alla i samma riktning. Den autonoma individen investerar i sig själv och vill skydda sin investering. Vi försäkrar oss, via staten eller bolag. Vi tar på oss bilbälte och cykelhjälm, vi installerar portlås och säkerhetsdörrar, vi går i terapi, motionerar och tänker på hälsan. Men det sker i en alltmer abstrakt kontext. Vi tillhör inte ett naturligt kollektiv utöver kärnfamiljen. Få av oss har erfarenhet av fysiska vedermödor, död och våld i vardagen. Vi har som individer fått allt svårare att klara oss själva vid en kris. Vi är beroende av främlingars arbete, experter och stora logistiksystem.

Tanken att en "riktig karl" skulle kunna försvara sig med nävarna, bygga sitt eget hus eller åtminstone fixa sin egen bil var utbredd för bara en eller två generationer sedan. Bra karl reder sig själv. Likaså var målet att barnen skulle ta över gården, företaget eller yrket. Kontinuitet. Sådana idéer ses idag som aparta, misogyna eller obsoleta.

Trygghetsnarkomanin har delvis djupt mänskliga orsaker, även om den gör oss ängsliga och isolerade. Vi vill skydda oss från fara. Politiken kan motverka eller främja utvecklingen, men troligen mest på marginalen.

1900-talets totalitära ideologer delade i hög grad den klassiska civilisationskritikens analys av (den borgerliga) demokratin. Demokratierna i väst ansågs dekadenta, förvekligade, (konsumtions-) njutningslystna och självupptaget individualistiska. Dess ledare var svaga, korrupta och bekväma – renons på stora visioner och grandiosa projekt som kunde gjuta mod i massorna. De totalitära pekade dock till skillnad från sina klassiska föregångare på ett alternativ.

Idag går väl tankarna snarare till Kina. Regimen i Peking uppfyller också merparten av de kriterier Crowcroft lyfter fram som önskvärda. Man försöker inte vara sina medborgare till lags, utan ser till "hela samhällets bästa", morgondagens styrka går före dagens lycka, visionerna är storslagna, tillväxten hög, det satsas på enorma infrastrukturprojekt, produktion går före konsumtion, naturvetenskap, matematik och rymden står högt i kurs.

Haken är förstas att den individuella friheten krossats snarare än förädlats. Detta pekar på ett grundläggande problem i Crowcrofts analys. Han sätter västvärldens fixering vid trygghet mot liberala frihetsideal när det förstnämnda i själva verket är en följd av det senare. Det kan också noteras att de mer liberalt präglade anglosaxiska länderna verkar hårdast anfrätta av de problem Crowcroft tar upp.

Crowcroft säger sig efterlysa frihet när han snarare önskar mer disciplin. Kanske beror det på att han egentligen önskar sig en frihet som har ett mål, ett motstånd som håller den "sund".

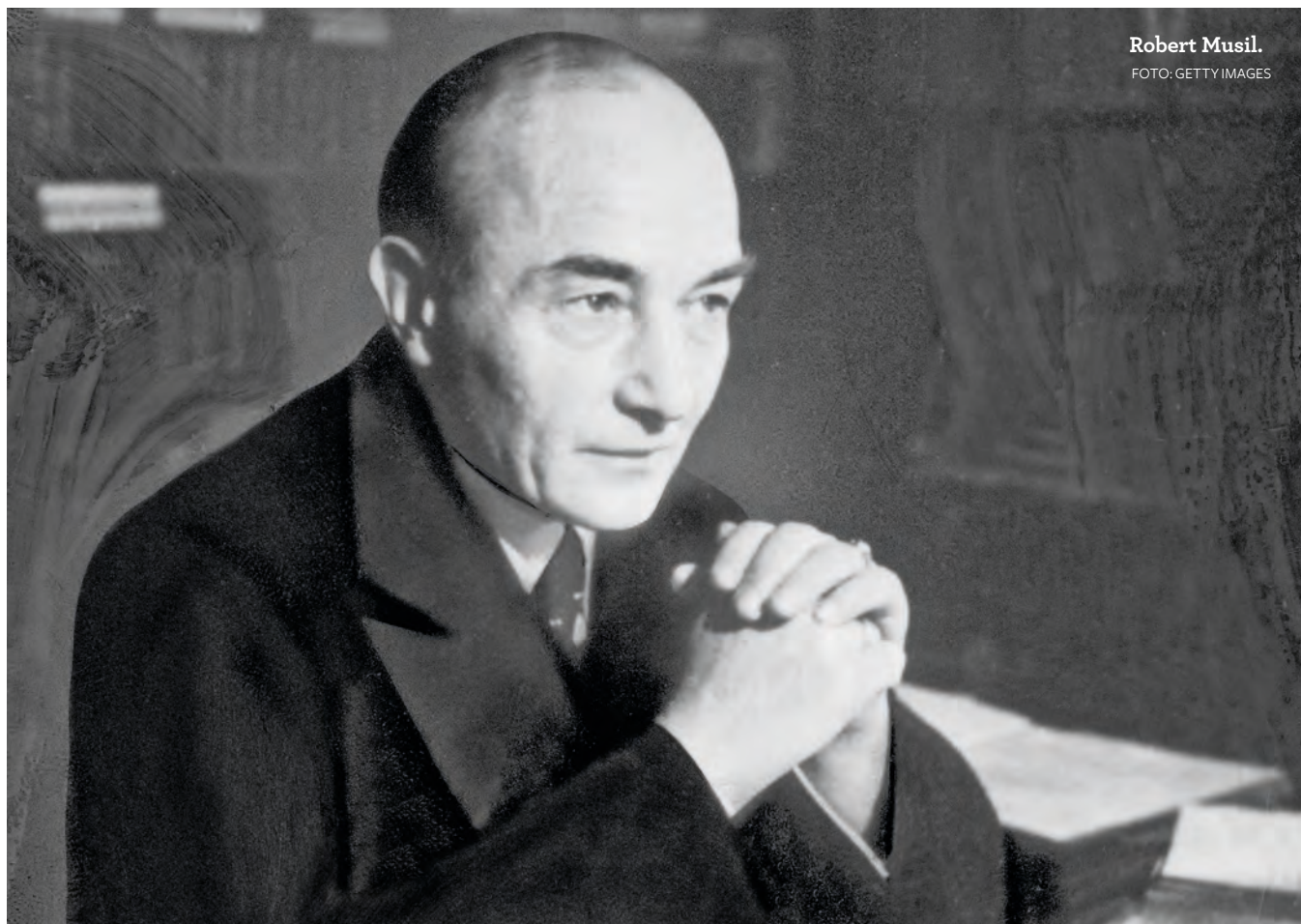
Människan behöver kämpa, som individ eller kollektiv. När motståndet upphör, upphör inte sällan det goda man kämpat för. Liberaler har ofta svårt att ta till sig denna historiska dynamik, då de ofta tänker för statiskt om politik.

Att förstå föränderlighet är centralt för den som vill försvara frihetliga värden. Ett samhälle består av legeringar från olika epoker. Liberala demokratier kan ett tag leva på fattigdomens och pliktssamhällets ärvda ansvarstagande. Moderna auktoritära regimer kan på samma sätt tillfälligt skapa dådkraft och välstånd genom att rikta hela samhället mot ett bestämt mål. Men i bägge fallen inträder efter ett tag med nödvändighet stagnation. Demokratierna blir småsinta, byråkratiska och självupptagna. Förändringstrycket avtar. De auktoritära regimerna bränner ofta sitt krut ännu snabbare, och drabbas då ännu hårdare av stagnationen. Det totalitära alternativet är i hög grad en illusion.

För vad som är möjligt politiskt styrs i hög grad av tekniska, organisatoriska och historiska omständigheter som ligger bortom politikens räckvidd.

Byråkrati, teknik, urbanisering, demografi och spårbundenhet gör det svårt att lyfta sig politiskt i håret. Determinismen är inte fullständig, men ofta underskattad. Det bästa vi kan sikta på är att navigera så gott vi kan på den flod som leder oss nerströms. Och hoppas att vi kan börja om på nytt efter det kommande haveriet.

*"Välstånd gör oss bekväma.
Det är sällan de mest
utsatta i ett samhälle
som är mest rädda."*

Robert Musil.
FOTO: GETTY IMAGES

”Indifferent elitokrati”

Problemet är inte att vi avstår från att diskutera svåra frågor.
Problemet är att ingen lyssnar.

Av Mats Bergstrand

A tt det intellektuella samtalet skulle vara det verktyg med vilket framtidens samhälle skapas låter upplyftande. Om folket fick höra argument brytas, målkonflikter blottläggas, smärtsamma realiteter tydliggöras; då skulle en bättre grund för den representativa demokratin byggas. Väljarnas tilltro till de valda skulle öka, förutsättningarna för välbefinnande och välmående stärkas. Detta är de intellektuellas postulat, inte bara för att det sätter bildningen i centrum, det gör dessutom dem själva till lösningen – om bara politikerna kunde beteckna sig som vi, då skulle samhället vara så mycket bättre. Tyvärr är det nog inte så. Denna elitokrati är lika mycket en del av problemet som en del av lösningen.

Först och främst så klarar inte hypotesen det svenska historietestet. Det svenska välfärdssamhället, folkhemmet, byggdes upp genom politisk suggestion snarare än med det öppna diskuterande samhällets ideal som grund. Socialdemokratin behövde nationalstatens skydd för att kunna sälja in denna vision. Tänk att ett helt svenskt folk faktiskt trodde att vi hade uppfunnit en blandekonomi som var god och medkännande, till skillnad från de så hotfulla och likvärdigt ondsinta plan- och marknadsekonomierna. Det svenska folkhemmet tjänade oss väl, men det byggde på just den selektiva verklighetsbild och ljusskimrande lyckopolitik som historikern Robert Crowcroft tror kommer att förgöra världen. Först när Sverige gått med i EU 1995 började insikten komma att

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

andra länder nog på många sätt var lika väl rustade att skapa goda livsbetingelser som vi i Sverige. Socialdemokratin – det svenska EU-inträdet var i mycket en följd av Ingvar Carlssons fotarbete – drog täckelset av folkhemmets realiteter och undergrävde detta statsbärande partis trovärdighet. Har Sverige haft det bättre sedan dess? Ja, på många sätt, även om illusionen var lättare att älska än verkligheten. Men vi mår inte heller nödvändigtvis sämre av att vi nu vet det vi tidigare inte visste.

Problemet idag är inte att vi avstår från att diskutera de svåra frågorna. Politiker, opinionsbildare, rådgivare, till och från även akademiker, har aldrig tidigare haft, eller tagit sig, så mycket plats för att i offentliga fora penetrera de stora frågorna. Politiker hanterar svåra frågeställningar som konflikten mellan folkhälsoperspektiv på kort sikt – rädda liv nu – och på längre sikt – det nedstängda samhällets folkhälsorisker. De talar om alla mord medelst handeldvapen som begås i våra utanförskapsområden. De talar om vad metoo gjort och inte gjort med samhället. Det talas nu för tiden till och med om aktiv dödshjälp.

Nej, huvudproblemet är istället att ingen lyssnar. Efter hela metoo-diskussionen så visar det sig nu att unga män har mycket hårdare sex än tidigare med unga kvinnor som tror att de måste ställa upp. Och efter den mest massiva upplysningskampanj vi sett i Sverige under efterkrigstiden så gick det knappt att röra sig på turistorterna i södra Sverige under sommaren på grund av alla folksamlingar. Inte heller känns det självklart att covid-19 kommer att stärka förståelsen för vaccinets välsignelse; vi kan lika gärna gå från pandemi till ökat vaccinationsmotstånd.

Den klassiska förklaringen till detta är ett accelererande etablissemangsförakt – en "skitokrati" skapad och gödd av dem som lovar bättring genom söndering, de som smeker med ena handen och bygger skyddsmurar med den andra, allt med visionen att smutska snarare än att utveckla.

Detta är en förödande utveckling. Men är den bara de karismatiska förförarnas eller de svagsinta följarnas fel? Finns här inte också ett problem hos det etablissemang som älskar att belysa tillvarons komplexitet och analysera just de intressekonflikter som – om uttalade och förmedlade till allmänheten – skulle stärka vår demokrati? Deras sentenser ekar tomt, poddarna har lika många – och samma – lyssnare som deltagare. Videokonferenserna är uppskattade främst för att man så enkelt kan lämna dem.

Idenna ljudisolerade miljö finns och verkar elitokratin, bestående av politiker, politiska tjänstemän, rådgivare, opinionsbildare, forskare och myndighetsbyråkrater. Klocka, välmenande individer som trodde sig vara smörjmedlet i samhällsmaskineriet, men som nu lämnas kvar, försmåda men fortfarande föreläsande. Vad var det som hände? Detta folkliga svek mot den elitokratiska tanken och dess apostlar är inte nödvändigtvis oförtjänt, det är inte ens säkert att det är rakt igenom av ondo.

Hur har vi hamnat här? Robert Musils *Mannen utan egenskaper* ger oss en nyckel. Romanens huvudperson Ulrich är en 40-årig intellektuell, en matematikbegåvning som känner alla som är värda att känna och som alla vänder sig till för råd och vägledning.

Han har alltid ett inspel att leverera, ett litet ifrågasättande att inflika eller en välmenande push i någon riktning att bidra med. Han är en man med en massa färdigheter och kunskaper men utan driv, vilja eller egen kompass.

Det Musil underförstått visar är att denne man utan egenskaper också verkar i ett land utan egenskaper. Dubbelmonarkin Österrike-Ungern hade ingen annan ambition än att inte vara som Tyskland. En stor "parallellaktion" dras år 1913 igång för att skapa en jubileumstillställning för att fira den österrikiske kejsaren Frans Josef I:s sjuttio år på tronen. Målet är att överglänsa den tyske kejsarens förmodade festiviteter då han 30-årsjubilerar samma år, 1918. Spindeln i nätet är Ulrich. Efter mycket om och men enas man om att skapa en stor fredskonferens, ovetandes om vad som komma skulle, och dråpligt nog är det enda konkreta resultatet av ansträngningarna en rekommendation om mer pengar till försvaret. Att läsaren vet att Frans Josef kommer att avlida år 1916 gör hela spektaklet extra meningslöst. Något stort måste presteras, oklart, eller oväsentligt, vad. Det finns inget som de styrande brinner för och därför inget för folket att lockas av.

Det är detta som är elitokratins indifferens. Den innefattar alla dessa viskande rådgivare, men den innefattar också politikerna själva. Och det är detta som utgör det stora hotet mot vår utveckling och framtid. Nog kan vi med Nyamko Sabuni skapa en elektrifieringskommission, men inte känns det som att det ligger särskilt nära hennes hjärta. Nog kan vi ha munskydd på eller munskydd av men inte känns det som att Stockholmspolitikern Kristoffer Tamsons är så engagerad där bakom sin Etonmask. Och nog kan vi skruva lite på momssatserna i en kostnadsneutral skattereform, men inte ens Lars Calmfors verkar överdrivet entusiastisk.

De stora visionerna saknas; politiker som brinner för något, som vill något. Vilken politiker skapar en känsla av att verkligen vilja stoppa dödsskjutningarna i våra förorter? Vem vill, på allvar, integrera dem som flytt till vårt land? Hur nära hjärtat ligger ambitionen att skapa ett rikare och tryggare liv för våra barn? När någon säger att vår demokrati ständigt måste levandegöras och försvaras, vem lyssnar, vem känner något, vem bryr sig?

Vi har haft politiker där engagemanget kändes, där det liksom vibrerade, en Olof Palme eller en Per Ahlmark. Då tog människor understundom avstånd från deras teser, men sällan från politiken som sådan, och lyssnade det gjorde man. Inte talas det mindre idag. Men det talas mycket mindre engagerat. Dagens politiker är snarare för resonerande, för problematiserande, just därför att de saknar inre glöd. Hur ska de då kunna skapa engagemang hos sina väljare. Politiker utan egenskaper ger medborgare utan egenskaper som ger nationer utan egenskaper. Det är farligare än vi tror.

Robert Musil fick aldrig tid att fullborda sitt storverk. Kvarlämnade arbetspapper indikerar dock att han tänkt driva sin huvudperson i totalitär riktning.

Den indifferente är sällan entusiasmerande, men ofta sökande. Det finns mycken politisk visdom i det Musil skildrade, men kanske än mer i det han aldrig hann publicera.

Mats Bergstrand är partner i Priority Group.

Ohälsosam patriotism?

FOTO: FRANK HERRMANN/TT

”Falska toner”

Politikers drivkraft att vara populär är motsatsen till statskonst. Demokratins överlevnad står på spel.

Av Katarina Barrling

*Rule, Britannia! Britannia, rule the waves!
Britons never, never, never shall be slaves.*

Sommaren 2020 avslutades med ett Britannia på stormvägor. Det började med uppgifter om att de folkkära sångerna *Rule, Britannia!* och *Land of Hope and Glory* löpte risk att tas bort från *Last Night of the Proms*. Enligt *Sunday Times* källor hade de som höll i den anrika festivalavslutningen diskuterat sångernas roll i programmet, detta i kölvattnet av Black Lives Matter-demonstrationerna. Kort därefter meddelade BBC att sångerna endast skulle komma att spelas, inte sjungas. BBC moti-

verade beslutet med covid-19-restriktioner. Varför musik var möjlig av smittskyddsskäl, men inte sång, framgick inte helt tydligt.

Proteststormen lät inte vänta på sig, och en intensiv debatt följde. På ena sidan protestlistor, med premiärminister Boris Johnson i spetsen, som tog sångerna i försvar. På andra sidan de som ansåg att sångerna glorifierar imperialism och slaveri och därför borde ha tagits bort redan för länge sedan.

BBC kom så med ett nytt besked: sångerna skulle trots allt komma att sjungas med text, om än, på grund av pandemin, av en mindre kör. Och utan jätteorkester, utan publik på plats, utan flaggviftande och utan storbildsskärmar med sjungande briter.

Robert Crowcrofts artikel publicerades någon månad innan det

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

började storma runt *Rule Britannia*, men de fenomen han beskriver hade knappast kunnat ges en tydligare illustration. Vi ser här ett paradexempel på det Crowcroft beskriver, nämligen en vilja att mota risker åt alla möjliga håll, med ängslighet och oklar färdriktning som följd. Vi lever i en tid som är besatt av att till varje pris undvika risker. Säkerhet (eller i alla fall det som beskrivs som säkerhet) har enligt Crowcroft trumfat frihet som det demokratiska samhällets främsta drivkraft. Att sjunga fritt är stort, att sjunga säkert är större.

I fallet med *Last Night of the Proms* sammanstrålar dessutom två av de riskfaktorer som varit de mest framträdande denna sommar: risken för fysisk smitta, och risken för – vad man skulle kunna kalla – andlig smitta.

Den fysiska smittan har vi i år fått öva oss i att hålla stängen med avstånd och ansiktsskydd. Men för att bemästra den andliga smitta som följer av de spår av mänsklig historia vi ännu lever med – statyer, målningar, filmer och musikstycken – krävs mer. Här räcker inte ansiktsskydd och avstånd – inte ens avståndstagande är tillräckligt numera. För att förvissa oss om att vi inte skall smittas av våra anfördes åsikter och synsätt måste deras artefakter strykas, kortas och helst nedrivas och utplånas. Att döma av 2020 års skeenden är de minst lika farliga som någon-sin ett virus.

Förklaringen är som vanligt, när vi har att göra med samhälleliga fenomen, sammansatt. Men det är svårt att inte se tecken på det Crowcroft lyfter fram som utmärkande för vår tid: svaga politiska ledare, en svaghet han hänförelse till deras vilja att vara omtyckta och populära. Det är tydligt att deras popularitetsjakt numera tar sig de mest banala uttryck. Ledande politiker jagar inte längre bara röster, utan dessutom lajks i sociala medier. Presidenter kommunicerar lättuggade budskap på Twitter. Och för Sveriges del nåddes i höst en ny nivå när Centerpartiets ordförande Annie Lööf inrättade ett Youtubekonto. De svårare politiska resonemangen fick anstå. I stället fick åskådaren ta del av hennes uppskattning för svensk sjukvård, hennes amning, hennes garderob och hennes försök att stänga en termos.

Ett sätt att göra sig populär är att undvika att fatta impopulära men nödvändiga beslut. Ett annat är att fatta populära men onödiga beslut. I det senare ingår i alla fall delvis att skydda, eller ge intryck av att man skyddar, befolkningen från alla upptänkliga risker, där allt synes vara prioriterat. Och eftersom de underliggande orsakerna till de samhällsproblem som skapar risker är både komplicerade och ibland kontroversiella, blir det lättare för politiken att ägna sig åt symtombehandling än åt orsaker.

Crowcroft menar, inspirerad av Tocqueville, att vår tids politiker därmed försätter medborgarna ”i en permanent barn-dom”. Den bild man får för sitt inre när man läser honom är en hop gapande fågelungar, oförmögna till annat än att låta sig matas. Samtidigt kan man konstatera att politikens oförmåga (eller ovilja) att hantera svåra strukturella frågor, inte underlättar medborgarnas liv. Tvärtom löper de ökad risk att få politikens olösta problem i knäet. I det svenska fallet finner vi ett av de tydligaste exemplen i politikens mångåriga oförmåga (eller ovilja) att hantera svåra frågor kopplade till migration och kriminalitet, frågor som under senare år blivit alltmer akuta.

Här blev det till sist Myndighets-Sverige, i form av den högsta polisledningen, som fick konfrontera medborgarna med de lika svåra som stora frågor som det åligger politiken att ansvara för. På liknande sätt som det blev statsepidemiologen, inte statsministern, som fick ta ansvar för svåra strategiskt viktiga vägval i anslutning till covid-19.

Vi ser även exempel på hur politiken överlåter de svårast tänkbara strukturfrågor som tänkas kan på medborgarna. Så blev brexit ett beslut som fattades genom folkomröstning, inte av valda representanter. Bara för att politiken sedan, när folket väl fattat sitt beslut, skulle komma att ifrågasätta folkets omdöme. Vi ser med andra ord en politik som inte ens kan ta ansvar för att den lämnat ifrån sig sitt ansvar.

Det finns ytterligare en paradox som följer av det Crowcroft skriver. Å ena sidan präglas politiken av att eftersträva det han benämner ”maximalistisk” säkerhet. Det upprättas mål och handlingsplaner enligt vilka medborgarna skall skyddas mot snart sagt allt. Men samtidigt som ett allt ambitiösare arbete för riskminimering pågår ser vi också exempel på att de mest grundläggande säkerhetskrav inte uppfylls. Å ena sidan har det allmänna, även i Sverige, vidtagit drastiska åtgärder mot covid-19, med konsekven-

ser för ekonomi och samhällsliv som vi ännu inte kan överblicka. Samtidigt kunde Inspektionen för vård och omsorg (IVO) efter sin granskning konstatera att äldreomsorgen på många håll uppvisade de mest grundläggande brister, bland annat att smittad personal beordrats arbeta, och genom att personal gått mellan smittade och friska personer utan skyddsutrustning. Förhållandevis enkel riskbekämpning på mikronivå, med en nära koppling mellan orsak och verkan, nonchalerades med andra ord, samtidigt som en betydligt mer komplicerad riskbekämpning på

makronivå vidtogs. Ett exempel är alla de skolor som stängts ned, helt eller delvis. Här är verkansgraden mer svårbestämbar, och då även effekterna för de mängder elever som fått se sin skolgång kraftigt beskuren.

Crowcroft själv bygger sin tes på Alexis de Tocqueville, men hans artikel leder även tankarna till en annan av den politiska filosofins stora: Niccolò Machiavelli. Machiavellis överlevnadsråd till en renässansfurst är 1513 löd: *Det är mycket säkrare att vara fruktad än älskad*. Transponerat till vår demokrati skulle det kunna översättas till att det är säkrare att vara respekterad än populär. Men som Crowcroft skriver finns det tecken på att vi lever i en tid där politiken vägleds mer av en vilja att vara populär, inte respekterad, att skapa lycka mer än nytta. Det är en riskabel strategi och dessutom ett missförstånd av uppdraget, för som Crowcroft skriver: ”Äkta statskonst präglas inte av en politisk stil som har till mål att göra medborgarna lyckliga, utan av att beslut fattas på hela samhällets vägnar.” Den konsten löper överhängande risk att falla i glömska. Därigenom är det inte bara vår tids furstar som blir svagare, utan också politiken och i förlängningen hela samhället. Machiavellis uppmaning berör i den meningen inte bara furstens väl och ve, utan det demokratiska samhällets överlevnad.

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

”Oro eller förtröstan?”

Demokratin har svårt att hantera komplexitet.
Ändå är passivering långtifrån självklart.

Av Magnus Jernkrok

Demokratins puls är svag. Patienten är sjuklig. Robert Crowcroft lyssnar till anamnesen och identifierar flera symtom: en oförmåga att hantera svåra frågor, en övervärdering av trygghet till frihetens förfång och en identitetspolitisk fixering som sår split. Crowcrofts varningar är värda att ta på allvar. Men vi bör fråga oss om han rätt diagnostiserat sjukdomens art och allvar.

Särskilt skadligt finner Crowcroft den politiska kulturens oförmåga att hantera svåra samhällsproblem. Politiker förenklar och duckar kniviga målkonflikter. De väljer det minsta motståndets väg. Medborgarna drar sig tillbaka till den lilla världen. De förväntar sig att den stora världen ska spegla deras enkla liv. Överheten ska smörja det gnisslande maskineriet och göra folket lyckligt, tryggt och fritt. Denna dubbla skuld är en styrka med Crowcrofts analys; den är lika frigjord överhetskritisk populism som elitistiskt folkförakt. Med hjälp av samhällsteoretikern Alexis de Tocqueville placeras skulden i demokratins funktionssätt.

Det är inte dumt att göra Tocqueville till samtalspartner. Till skillnad från många andra liberala föregångare, som Locke eller Paine, skydde Tocqueville abstrakta spekulationer. Det var lönlöst att fantisera om fria människor i naturtillståndet eller idealiskt konstruerade samhällsfördrag. Symmetri, jämvikt och absoluta gränsdragningar hörde inte verkligheten till, enligt Tocqueville. Människan är – som Aristoteles hävdade – en politisk varelse. Hon befinner sig i ett sammanhang och vi bör närma oss henne där hon står. På resa genom Amerika frågade sig Tocqueville vad som fungerade väl, vad som fungerade mindre väl, varför och hur tillstånden kunde förbättras. Hela tiden försökte han skilja det som var specifikt amerikanskt från det som var universellt, som kunde provas i Europa.

Denna praktiska läggning gör honom nyansrik. Av nödvändighet var Tocqueville demokrat. Han levde i demokratins tidevarv – det var hans lott, inte hans val. Obunden av ideologisk renlighet kunde han även se demokratins baksidor. En av dessa baksidor är det förhållande Crowcroft pekar på. Demokratin riskerar att skapa en dynamik där ingen tar ansvar för svåra frågor, där människor skyr komplexitet. Men Tocqueville gick längre än så. Han hävdade att demokratiska människor fostras att vika sig för majoriteten, att tänka generalistiskt och söka medelvägar. Ingen

står över någon annan – alla var de medborgare. Aristokraten, van att hålla sin egen ståndpunkt för godast, rädde inte heller att ta plats, medan demokraten inväntade majoritetens dom. Ironin är att byråkraten, politikern och statsmannen får fritt spelrum över passiva medborgare. Kan man undkomma denna logik?

Har vi Crowcrofts största svaghet. Han skriver att vi måste hitta en väg ut ur vår återvändsgränd och tecknar en möjlig ljus framtid med visionära politiker. Det är inte alls säkert att demokratin kan lära sig att hantera komplexitet. Än mindre ska vi hoppas att våra politiker är uppgiften redo att helt släppa spelteorier och partiböcker till förmån för allmänintresset. Tocqueville hyste förhoppningen att kristendomen skulle lära medborgaren att se bortom det privata,

att lättare möta medmänniskan, och att ett rikt föreningsliv kunde kanalisera politiskt arbete. Ett och ett halvt sekels sekularisering och individualism senare är utsikterna svaga för den saken. Dessa brister får demokrater leva med. Lyckligtvis är, som Tocqueville också påpekade, den demokratiska despotin mild och den lättaste att uthärda.

Men demokraten behöver inte känna hopplöshet inför denna nyktra

insikt. Helt utsiktslöst är det inte för demokratin. Den ger också utrymme för annat än passiverade medborgare och ansvarslösa makthavare. I Sverige har exempelvis ett finanspolitiskt ramverk överlevt politisk opportunist och kortsiktighet i en generation. Blickar man utanför vårt rikets gränser ser vi brexitröstare, Trumpister, gula västar och andra som vägrar rätta in sig i leden. Den populistiska vågen, om man så vill, är trots allt något annat än passivering.

Den fara Crowcroft ser, följden av den bedrägliga dynamiken ovan, är att den västerländska friheten urholkas. Människor ovana vid risker och rädslor, vana vid modern bekvämlighet, väljer säkerhet före frihet. Särskilt ser han spåren av det i hanteringen av coronaepidemin. Väljarna kräver trygghet och politikerna vägar inte stå emot. Resonemanget är svårbedömt. Det är svårt att entydigt säga att de samhällsgrupper och länder som är mest trygghetsivrande också ropar högst efter vidsträckta smittskyddsåtgärder. Överhuvudtaget är det besvärligt att dra långtgående slutsatser om krissituationer. De är till sin natur oregelbundna. Frågan väcks

*”Överhuvudtaget är
det besvärligt att dra
långtgående slutsatser om
krissituationer. De är till
sin natur oregelbundna.”*

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

Alexis de Tocqueville: demokratins stora analytiker.

FOTO: ALAMY

om de hot Crowcroft identifierar är beständiga eller övergående.

I åtminstone ett fall har vi goda skäl att tro att det är kortsiktigt. Crowcroft lyfter identitetspolitiken, hur kritiker tystas a priori, då deras grupptillhörighet diskvalificerar dem från diskussionsdeltagande. Detta är ett genuint problem, särskilt i den anglosaxiska världen. Identitetspolitiken skapar en oförmåga att diskutera med meningsmotståndare. Det blir allt svårare att finna gemensamma premisser för ett demokratiskt utbyte. Utomparlamentariska metoder som upplöpp, plundring och juridisk aktivism ges ökad legitimitet. Men från svensk horisont har den identitetspolitiska vågen blåst förbi efter guldåren på 2010-talets mitt.

Identitetspolitikens mest högljudda – och märkliga – uttryck var en tillfällig ideologisk överbyggnad på en bestående materiell bas. Nya väljarmönster har utkristalliserats på grundval av kön, klass, utbildningsnivå, boendeort. Traditionella arbetarklassväljare utanför storstäderna blir mer benäg-

na att rösta på högerpartier, om de så bor i Ohio, Lancashire, Västmanland eller Pas-de-Calais. Det är en trend som är viktigare att hålla ögonen på än identitetspolitiska kontroverser. En annan sådan är, vilken Crowcroft identifierar, den demografiska utvecklingen. Crowcroft sätter särskilt fokus på ungdomsgenerationens villkor, men man kunde lika gärna se till etniska skiftningar eller förändringar i åldersstrukturen. Dessa samhällsomvälvningar lär få betydande konsekvenser på sikt för demokratin.

Givet att Crowcroft, klokt, ser att de långsiktiga trenderna är viktigare för Västerlandet, förvånar det att han inte tydligare skiljer på de lång- och de kortsiktiga problemen, djupa problem och ytfenomen, systemproblem och tillfälliga buggar. Beroende på hur man sorterar problemställningarna vet man om oro eller förtröstan är lämpligt. Först då vet vi om vi nått en demokratisk återvändsgränd eller bara passerar oländig terräng.

Magnus Jernkrok är doktorand i historia vid Göteborgs universitet.

”Inget att fnysa åt”

Kritiken av säkerhetsfixering är irrationell.
Sverige borde för länge sedan ha prioriterat kampen
mot våldsbejakande extremism och terrorism.

Av Jenny Sonesson

Det första avsnittet av Monty Pythons flygande cirkus sändes i BBC hösten 1969. Ett år senare visades sketcherna i i svensk tv med stor framgång. Sverige var ett av de första länderna där Monty Python slog igenom och gruppen undrade om det berodde på ett gemensamt humoristiskt arv från vikingarna. Oavsett orsak är det ett faktum att många svenskar älskar brittisk humor. Men bara för vi skrattar åt samma skämt i Birmingham och Borås är det förrädiskt att dra slutsatsen att Storbritannien och Sverige är länder som är snarlika.

Den brittiske historikern Robert Crowcroft hävdar att säkerheten har ersatt friheten som vår politiska kulturs drivkraft i västvärlden. Det kan förvisso gälla hans eget hemland men att tillämpa Crowcrofts resonemang på politiska förhållanden i Sverige går inte. Skillnaden blir uppenbar när man bevitnar hur diametralt olika strategier de båda länderna valt när det gäller coronapandemin. Mina vänner från London som i somras besökte Stockholm häpnade över att ingen bar ansiktsmask och beklagade sig över den obligatoriska karantän som väntade vid hemkomsten.

Storbritannien är präglad av två blodiga världskrig, Sverige av långvarig fred. Det påverkar mentaliteten. Den 14 augusti 1814 undertecknades ett fredsavtal mellan Sverige och Norge som avslutade ett svenskt fälttåg och sedan dess har svenskar vant sig vid obruten fred som ett normaltillstånd.

Crowcrofts kritik av säkerhetsfixering är alltså inte obefogad när det gäller Storbritannien, den stränga brittiska virusshanteringen är redan nämnd och ett annat exempel är den omfattande kameraövervakningen i landet. Om man räknar bort städer i diktaturens Kina rankas London som planetens mest kameraövervakade stad. Det förekommer uppgifter om allt från fyra miljoner till sex miljoner kameror som samlar in enorma mängder data, utöver alla kameror som registrerar trafiken i riket.

Den massiva övervakningen till trots existerar inte något utbredd motstånd mot den i George Orwells hemland. En svaghet i Crowcrofts resonemang är att han inte i högre grad vrider och vänder på frågan varför miljoner medborgare i en demokrati som Storbritannien tolererar, eller till och med kräver, att

politiker inskränker deras frihet. Med tanke på att Crowcroft specialiserat sig på samtidshistoria är hans framställning av väljare torftig. Medborgare liknas vid barn som vill ha politiker som skyddar dem från allt ont med trolldropp. Snarare handlar det om att hans landsmän är rationella när det gäller faror och att det finns skäl för det.

Sedan 1970-talet har flest dött i terroristattacker i Storbritannien i EU-området. IRA genomförde en rad attentat framförallt i Nordirland, men också på det brittiska fastlandet. Bombningarna i London i början av 1990-talet övertygade människor att kameraövervakning var nödvändigt. Sedan dess har hotet främst kommit från våldsbejakande islamister. En bomb exploderade till exempel på Manchester Arena för tre år sedan som dödade 23 människor och skadade över hundra. Förra året höggs två personer ihjäl av en knivbeväpnad terrorist på London Bridge. Brittisk polis uppger att man tillsammans med säkerhetstjänsten hindrat många terrorplaner av samma omfattning som dåden i London 2005 som krävde 50 liv och skadade 700 människor. Övervakningskamerorna är ovärderliga verktyg i kampen mot terrorismen, och det vet de flesta briter.

Crowcroft säger den brittiska nationella säkerhetsstrategin *A Strong Britain in an Age of Uncertainty*. Han kallar den en symbol för den trygghetsnarkande politiska kulturen och avfärdar det tioåriga dokumentet som ”fullständigt värdelöst som strategi”. Crowcroft räknar hånfullt upp några av de många hotbilder som nämns och fnysar över att det saknas prioriteringsordning och konkreta åtgärder. Jag som har en bakgrund som politisk tjänsteman i regeringskansliet uppfattar dokumentet annorlunda och önskar att Sverige haft en lika krass omvärldsanalys för ett decennium sedan.

I oktober 2010 presenterades *A Strong Britain in an Age of Uncertainty* och vid den tidpunkten jobbade jag i regeringskansliet för Folkpartiet och hade som politiskt sakkunnig nyligen fått ansvar för frågan om förebyggande arbete mot våldsbejakande extremism. Två månader senare sprängde

*”Övervakningskamerorna
är ovärderliga verktyg i
kampen mot terrorismen,
och det vet de flesta briter.”*

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

Springer för livet: Drottninggatan den 7 april 2017.

FOTO: TOMAS ONEBORG/TT

sig Nordens första självmordsbombare till döds på Drottninggatan mitt i julhandeln. Det kunde ha slutat med ett blodbad. I den ljudfil som Taimour Abdulwahab före attacken skickade till bland andra TT och Säkerhetspolisen hör man honom säga: "Nu har Islamiska staten uppfyllt vad den har lovat er. Vi finns nu här i Europa och i Sverige, vi är en verklighet, inget påhitt."

Bara några dagar efter dådet hölls en pressträff där rapporten *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige* presenterades, vilken tagits fram på alliansregeringens uppdrag. I februari hade dåvarande demokratiminister Nyamko Sabuni tagit initiativ till studien trots att hon av högljudda och etablerade röster anklagades för att vara islamofob.

Året innan hade forskare från Centrum för asymmetriska hot- och terrorismstudier vid Försvarshögskolan varnat för ökad islamistisk extremism i stadsdelen Rosengård. Författarna hade intervjuat personer inom skola, socialtjänst och polis i Malmö. Sorgligt nog avfärdades rapporten av många tunga aktörer när den lanserades. Även Anders Danielsson, dåvarande chef för Säkerhetspolisen, var kritisk: "Man bekämpar inte brott med grova generaliseringar." Idag sitter malmöiten Osama Krayem, uppvuxen i Rosengård, i belgisk fångenskap och väntar på rättegång

för inblandning i terrordåd i både Bryssel och Paris där sammanlagt över 160 människor dödats.

Trots att det redan 2010 var känt att svenska medborgare reste utomlands för att ansluta sig till Islamiska staten, och andra terroriststämplade organisationer, saknades vilja i alliansregeringen att kriminalisera dessa resor. Det skulle dröja ända till 2014 innan en utredning tillsattes, två veckor innan alliansen förlorade regeringsmakten. Den dominerande frågan under valrörelsen var flyktingkrisen. Internt försökte jag varna för att vi inte kunde utesluta att terrorister kunde gömma sig i flyktingströmmen för att begå attentat i Europa. Jag blev beskylld för obehaglig alarmism som rimmade illa med öppna hjärtan. Tre år senare skulle den utvisningsdömde Rakhmat Akilov meja ner människor på Drottninggatan med en stulen lastbil, bara ett stenkast från Rosenbad.

Numera har Sverige närmast sig Storbritannien när det gäller att prioritera säkerhet på den politiska dagordningen och det är välkommet. Utan säkerhet är vår frihet hotad.

Jenny Sonesson är socionom och fil kand.

”En perfekt storm”

Debatten drivs alltmer av polarisering och digitala hatkulturer. Politiker kan inte längre kontrollera det offentliga samtalet.

Av Magnus Ranstorp

Robert Crowcroft har rätt i att varken väljare eller politiker vill ta sig an de svåra och krävande frågorna som utmanar våra samhällen. Politiker förväntas vifta med ett magiskt trollspö och lösa komplicerade samhällsproblem som har byggts upp under årtionden därför att föregående politiker stuckit huvudet i sanden. Deras mantra om att de har varit ”naiva” avlöser ständigt varandra som förklaringar till varför svåra frågor undvikits. Det blir särskilt tydligt när ljuset riktas mot känsliga frågor som berör samhällsproblem kopplade till gängkriminalitet, migration och integration, islamism och civilsamhället.

Trots att kriminalitet befast sig djupare i vårt samhälle, och särskilt utsatta områden ökat från 15 områden 2015 till 21 områden 2019, ger politiker en ganska ensidig bild att hårdare tag och fler polisiära insatser är lösningen på problemen. Samtidigt som Polismyndigheten meddelar att det totala antalet poliser ökat mer än någonsin har poliser i yttre tjänst minskat sedan 2015. Trots ett flertal åtgärder för att bryta den negativa trenden av grov våldsutveckling fortsätter gängkonflikter och skjutningar med dödliga vapen. Polisen säger nu att det finns cirka 5 000 gängkriminella i utsatta områden med våldskapital och 40 släktbaserade kriminella nätverk som ”kommit till Sverige enbart med syfte att organisera och systematisera kriminalitet”.

Att Polismyndigheten skickar ut nödrop år 2020 om att samhället som helhet måste agera för att bryta utvecklingen visar hur pressat läget är och hur allvarlig situationen blivit.

Som Mats Löfving, biträdande rikspolischef, understryker åker politiker och beslutsfattare ”jojo i sitt resonemang” beroende på hur starkt medietrycket är. Politikernas medieopportunitet är symptomatisk för att alltmer sällan ta ett strategiskt helhetsgrepp på svåra samhällsutmaningar som skapats av en häxbrygd av socioekonomiska och psykosociala faktorer samt påverkanssystem som bidrar till normbrytande, antisocialt och kriminellt beteende och i slutänden till en spiral av våldsbaserade konflikter. Även om Göteborgspolitiker lyckats väl med att vända utvecklingen i ett tidigare särskilt utsatt område, Gårdsten, är det undantaget snarare än regeln. För att långsiktigt lyckas krävs omfattande politiska insatser bortom mandatperioder och

genom myndighetsöverskridande samverkan på såväl lokal som nationell nivå. Man måste samverka synkroniserat genom fastighetsbolag, brottsbekämpande insatser, skolinsatser och privata näringslivet. Men glappet mellan stat och kommun och traditionen från Axel Oxienstiernas centralism begränsar starkt myndigheters verkliga möjligheter till samverkan och politikernas handlingsfrihet. Högsta politiska tjänstemän drar sig ofta för att lyfta upp komplicerade samhällsproblem till sina kommunalråd om de inte samtidigt kan presentera lösningar på problemen.

Den politiska beröringsångesten sträcker sig även till andra områden som kan vara politiskt känsliga och kostsamma när det gäller väljarröster. Fram till nyligen har politikernas handlingsförklaring präglats av en hänfallhet för identitetspolitiska lockelser istället för handfasta åtgärder mot hedersförtryck, islamism och våldsbejakande extremism. Exempelvis hävdade Masoud Kamali, regeringens utredare av strukturell diskriminering 2004–2006, att det ”vittnar om djupa fördomar, kanske rasism, att påstå att någon speciell hederskultur existerar”. Det innebar att politiker länge undvek frågan och därmed svek tusentals ungdomar som levde i ett helvete. Idag vet vi att minst 240 000 ungdomar lever

under hedersförtryck och att mörkertalet är stort.

Senare lyckades Kamalis akolyter med konststycket att lyfta fram en pseudodebatt om rasism och islamofobi som lade en våt filt över krafttag mot våldsbejakande extremism och klansamhällen.

Politikernas naivitet och rädsla för religion har också resulterat i okunskap om vilka krafter de göder med miljardbelopp till civilsamhället. Friskolesystemet och det generösa statsbidragssystemet i kombination med ett undermåligt kontroll- och utvärderingssystem har bidragit till att våldsbejakande extremister och islamister obehindrat kunnat söka statliga och kommunala bidrag för att etablera institutionella påverkansplattformar. Olof Palme beskrev en gång Sverige som en ”studiecirkeldemokrati” där folkbildning är en central del i att stärka och främja demokratin. Folkbildning har mycket riktigt varit en viktig skola för politiker och

*”Sverige står idag på
tröskeln till en verklighet
som kommit ifatt oss och
där tillit till det politiska
etablissemang utmanas
som aldrig förr.”*

SÄKERHETEN FRAMFÖRALLT?

Polisinsats i Malmö efter Koranbränning.

FOTO: TT

medborgare att bygga demokratin underifrån. Men politikers välvilja och naivitet att genom generösa ”konfettibidrag” utan adekvat uppföljning bidra till civilsamhället har utnyttjats av organiserad brottslighet, våldsbejakande extremister och islamister som använder statliga medel för att sko sig samtidigt som de främjar segregation och islamistiska agendor. Stora delar av civilsamhället är organiserat för att söka statliga och kommunala bidrag trots att det saknas adekvata kontrollmekanismer och uppföljningskrav av föreningarnas verksamhet.

Politiker som tar tag i de riktigt svåra och avgörande samhällsfrågorna premieras inte förrän medier uppmärksammar dem eller förrän konsekvenserna tippas över och blir så allvarliga för medborgarnas trygghet att de

inte längre går att sopa under mattan. Utvecklingen de senaste två decennierna har blivit en perfekt storm som politiker har allt svårare att bemästra. Digitalisering har revolutionerat kommunikation men också utmanat sammanhållning inom Sverige i och med att den offentliga debatten drivs alltmer på av ökad svartvitt tänkande, polarisering och digitala hatkulturer. Politiker kan inte längre kontrollera det offentliga samtalet som förr. Klyftorna ökar genom segregation och migration. Sverige står idag på tröskeln till en verklighet som kommit ifatt oss och där tillit till det politiska etablissemang utmanas som aldrig förr. Politiska visioner för vilket slags samhälle vi vill ha framöver och för nationell sammanhållning är därför avgörande.

Magnus Ranstorp är docent i statsvetenskap vid Försvarshögskolan.

Enquists inferno

Under 1980-talet genomgick P O Enquist en kris som har likheter med August Strindbergs och Stig Dagermans. Därefter tog hans författarskap en ny vändning.

Av Lars Lönnroth

Litteraturens historia är full av berättelser om kriser som drabbat diktare och ibland har fört dem till vansinnets brant men ibland förnyat deras författarskap. Ett känt exempel är August Strindbergs Infernokris som inträffade på 1890-talet när han efter den smärtsamma skilsmässan från första hustrun, Siri von Essen, irrade omkring i Europa som en osalig ande. Han drack absint med svirande konstnärsvänner i Berlin, ingick ett kort och misslyckat andra äktenskap med Frida Uhl i Österrike och hamnade till slut i Paris på Hotell Orfila, där han tycks ha fått en rejäl psykos, dramatiskt men otillförlitligt skildrad i den självbiografiska romanen *Inferno* från 1897. När han till slut kom ut ur krisen hade han fått ett nytt formspråk. Den kulturradikale naturalisten Strindberg hade blivit mystiker, expressionist och skapare av symbolmätade skådespel som *Ett drömspel*.

En likartad kris förefaller ha drabbat Per Olov (P O) Enquist under 1980-talet. Om detta berättar han dramatiskt i sin självbiografiska bok *Ett annat liv* (2008). Också han bryter upp från sitt första äktenskap, flyr från Sverige till Köpenhamn, gifter sig på nytt med den danska teaterregissören Lone Bastholm men super efter hand ner sig och får svåra psykiska problem. Den sociala och vänsterpolitiska tematiken från 1970-talet tonas ned till förmån för en mer existentiell inriktning och ett nytt formspråk som delvis hämtar kraft ur den väckelsekristna miljö där han vuxit upp i Västerbotten. Det är nu han börjar skriva nyskapande men svärgenomträngliga mästerverk som *Nedstörtad ängel* och *Kapten Nemos bibliotek*. När han, efter att ha vårdats på alkoholistanstalt, äntligen tillfrisknar och blir helnykterist har hans författarskap tagit en helt ny vändning.

Likheterna med Strindberg är i själva verket så

stora att man kan misstänka att Enquist medvetet har följt Strindberg i spåren. Misstanken är inte orimlig med tanke på att Enquist faktiskt sedan mitten av 1970-talet ägnat mycken uppmärksamhet åt Strindbergs författarskap och även skrivit en dokumentär för tv om Strindbergs liv. Ändå är det uppenbart att den av Enquist själv beskrivna krisen i det egna författarskapet är verklig och betydelsefull, fast den kanske inte utvecklats exakt som han själv beskriver den i *Ett annat liv*. Hans skildring bör läsas med källkritik.

Vad är det då som utlöser kriser av det här slaget i en författares liv? Psykiatern Johan Cullberg har skrivit initierat om detta i boken *Skaparkriser* (1992), som speciellt uppehåller sig vid Strindberg och Stig Dagerman. Delvis handlar det om behovet av konstnärlig förnyelse som tvingar sig på betydande diktare. Man vill inte fortsätta i samma hjulspår utan komma vidare, erövra nya världar. I Strindbergs och Dagermans fall bidrog detta till att de bröt upp ur sina äktenskap och knöt nya förbindelser. Detta i sin tur medförde att de kände skuld för att ha övergivit den familj de trots allt längtade efter. Dessa känslor i förening med ångest för att inte motsvara publikens förväntningar utlöste skrivkramp och slutligen psykisk kollaps. För Dagerman ledde detta till självmord. För Strindberg ledde det till att han fick en religiös livsåskådning som räddade honom ur krisen och utlöste den litterära förnyelse han från början åstundat.

Hur var det då med P O Enquist? För att förstå

"Litteraturens historia är full av berättelser om kriser som drabbat diktare och ibland har fört dem till vansinnets brant men ibland förnyat deras författarskap."

hans 80-talskris bör man känna till hur hans karriär som författare utvecklats sig dessförinnan. Han hade på 1930- och 40-talen vuxit upp i den västerbottniska byn Hjöggöböle som älskad ende son till en ensamstående from lärarinna, Maja Enquist, centralgestalt i bygdens väckelse-rörelse. Tidigt framstod

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *Geijeravet. En släkthistoria om dikt och galenskap* (2019).

P O Enquist.

FOTO: EVA TEDESJÖ/TT

han för omgivningen som en högt begåvad, social, älskvärd och allmänt omtyckt yngling, nästan en mönstergosse, dessutom framstående höjdhoppare.

På 1950-talet kom han som student till Uppsala. Där lärde jag tidigt känna honom, men jag hörde aldrig på den tiden honom tala om sin bakgrund i väckelsemiljö – något jag tror han ännu skämdes för. Liksom jag studerade han litteraturhistoria vid universitetet, umgicks med kulturradikala studentkamrater och blev efterhand en högt uppskattad samtalspartner i en intellektuell miljö där jämnåriga författarsnillen som Lars Gustafsson, Sven Delblanc och Kerstin Ekman hörde till de klarast lysande stjärnorna. Som romanförfattare debuterade Enquist 1961, ett år före Sven Delblanc och några år efter Lars Gustafsson. Han fick sitt genombrott med *Magnetisörens femte vinter* (1964), en historisk roman som utspelar sig på 1700-talet och handlar om en suspekt lurendrejure och frälsargestalt. Några år senare blev han pionjär för den litterära dokumentärnären i Sverige med *Legionärerna* (1968), en kontroversiell bok om baltutlämningen som i ett slag etablerade honom som en viktig politisk författare på den socialdemokratiska vänsterkanten. Avgrundsvänstern ville han aldrig tillhöra men gjorde ibland bort sig med sedermera ångrade lovord om exempelvis röda khmerernas maktövertagande i Kambodja.

På 1970-talet fick han stora framgångar, dels med idrottsromanen *Sekonden* (om en släggkastare som fuskar sig till framgång), dels som dramatiker med det Strindberginspirerade skådespelet *Tribadernas natt*, som speglar tidens intensiva könsrollsdebatt och blev en internationell succé på Europas teatrar. Under detta decennium, då det svenska kulturlivet dominerades av vänsterpolitik, gjorde Enquist också försök att etablera sig som arbetarförfattare, först med en roman om den i USA avrättade arbetarkampen Joe Hill, sedan med en utvandrarroman i Vilhelm Mobergs efterföljd om socialistiska arbetare som i 1900-talets början utvandrade från Norrland till Sydamerika. Inget av dessa båda projekt lyckades han fullfölja efter planen, trots långvarigt arbete, eftersom han kände att texterna inte höll måttet.

Utvandrarprojektet omvandlades till romanen *Musikanternas uttåg* (1978), som helt släppt utvandarmotivet men skildrar arbetarrörelsens nederlag i kampen mot väckelserörelsen i Enquists västerbottniska hembygd. Denna bok, där han äntligen för första gången vågade ta itu på allvar med den religiösa miljö där han var född och uppväxt, blev hans dittills största romansuccé, skriven på färgstark personlig dialekt.

Samma vår som romanen kom ut inträffade den händelse som blev inledningen till Enquists 80-talskris. Han lämnade sitt hem i Uppsala och sin hustru Margareta – som stammade från hans hembygd i Västerbotten – för att bosätta sig i Danmark tillsammans med sin nya kärlek, Lone Bastholm. Hur och varför detta skedde avslöjar han inte i *Ett annat liv*, och tydligen var detta ännu vid självbiografins tillkomst ett känsligt ämne, som vållade både honom och hans närmaste stor smärta. Antagligen ville han komma loss från sitt provinsiella ursprung och etablera sig i en stimulerande och internationellt berömd teatermiljö, Det Kongelige Teater i Köpenhamn, där Lone Bastholm var en framstående regissör och han själv, efter sina nya framgångar som dramatiker, hade alla förutsättningar att bli en superstjärna. Uppbrottet sågs som ett stort svek av såväl hustrun som den tonär-

ige sonen, något som plågade Enquist mera än han i början ville erkänna.

Händelsen påminner om den firade unge succéförfattaren och nyetablerade dramatiker Stig Dagermans flykt 1950 från sin första hustru och övergivande av sin ursprungliga arbetarmiljö för att gifta sig med den glamorösa Dramatens skådespelaren Anita Björk. Också den gången handlade det om en lockande resa mot höjden, uppfattad som ett svek mot den egna ursprungsmiljön. Också den gången medförde flykten svåra skuldkänslor och en skaparkris, som i Dagermans fall slutade med självmord.

För Enquist tycktes dock i början allt gå förträffligt i hans nya liv med Lone Bastholm i Köpenhamn. Uppmuntrad av succén med *Tribadernas natt* skrev han nya skådespel baserade på motiv ur världslitteraturen – *Till Fedra*, *Regnormarnas liv* – som fick framgång på scenen, såväl i Köpenhamn som i andra metropoler. Han dramatiserade Strindbergs liv för tv. Tillsammans med vännen Anders Ehnmark skrev han samhällskritiska komedier och satiriska texter som vållade debatt men uppskattades av publiken.

Det fanns dock kritiska röster som menade att han blivit alltför lättvindigt habil som leverantör av publikvänlig dramatik för scenen och för tv. Hade han blivit mindre seriös som författare? Också han själv har nog börjat frukta att hans författarskap var på väg att förtyligas. Om detta skriver han inte i självbiografen men otvivelaktigt kände

han av kritiken och de därav ökade prestationskraven. Detta i förening med skuldkänslor och hemlängtan tycks ha bidragit till att den tidigare renlevnadsmannen P O Enquist började dricka mer alkohol än han tålde. Om sin tilltagande alkoholism skriver han i självbiografen mer öppenlydligt än han skriver om hustrur och barn, litteraturkritiken och sitt ibland problematiska förhållande till briljanta författarkonkurrenter som Sven Delblanc och Klaus Rifbjerg. Möjligen har han rentav överdrivit supandets betydelse för att slippa ta upp andra, ännu mer ömtåliga ämnen.

Spritmissbruket gjorde att han mot mitten av 1980-talet enligt egen uppgift fick sådana skrivsvårigheter, att han endast med självövertvinnelse orkade skriva en kort stund varje morgon. De prosatexter han då med möda åstadkom blev självran sakande, drömlika och formmässigt mer experimentella än tidigare, mindre logiskt sammanhängande men samtidigt mer originella.

Resultatet blev den korta romanen *Nedstörtad ängel* (1985) som idag räknas som ett av hans främsta men också mest svårlästa verk. Texten kan beskrivas som ett slags dagbok av ett alternativt jag som bor ensam vid en sjö och rapporterar vad han ser utanför fönstret men också sina egna drömmar och barndomsminnen, interfolierade med mardrömslika historier som handlar om andra människor med vilka han känner samhörighet. En av dessa historier handlar om Bertold Brechts olyckliga älskarinna Ruth Berlau, som offrade allt för sin diktare men övergavs och hamnade på sinnessjukhus. Efter Brechts död bär hon, påstår berättaren, Brechts avhuggna huvud i en hattask. En annan historia handlar om doktor K, en psykiater i Uppsala som skiljer sig från sin hustru, vilket leder till att hustrun inleder en relation med en sinnessjuk pojke som mördar parets lilla dotter och sedan begår självmord. En tredje historia handlar om "vidundret" Pasqual Pinon, en mexikansk tivoliartist med två huvuden, ett manligt och ett kvinnligt. Kvinnohuvudet Maria växer ut ur Pasquals manshuvud och tvingas underordna sig dennes vilja men visar sitt

hat mot Pasqual genom att "sjunga ont" när han förälskar sig i en annan kvinna. Pasqual blir efterhand medlem av en religiös sekt som dyrkar Satan, den "nedstörtade ängeln" som satte sig upp mot Guds allmakt.

Alla tre historierna leder till katastrofer som tycks vara en följd av mannens svek mot kvinnan. Speciellt historien om Pasqual Pinon knyts också till berättarens barndomsminnen av sin mor, som också hon hette Maria och var en from kvinna som uppfosttrat sin svekfulle son i ensamhet och offrat allt för honom. Berättaren drömmer också om sin far, som dött när han själv var sex månader gammal, och han söker förtvivlat faderns vägledning ur sitt elände. Hans enda minne av fadern är en bild där han vilar i sin kista, som i drömmen förvandlas till en isgrav. Berättaren drömmer också om Guds kärlek till människorna, den kärlek som inte heter Eros utan Agape på biblisk grekiska. I slutet av romanen reser han i drömmen tillsammans med Pinon och hans Maria, Ruth Berlau med hattasken, vännen K, hans hustru och den sinnessjuka pojken som mördat ett barn. "Tillsammans var vi en människa", skriver han. Slutligen kommer sällskapet fram till isgraven där fadern vilar. Pasqual ger berättaren en fågelfjäder med vilken han stryker över ishinnan: "ansiktet kom fram och det var jag". Därmed tycks berättaren ha funnit sig själv och fått nåd från sitt lidande.

Författaren har kallat sin text "En kärleksroman", vilket kan tyckas märkligt. Snarare tycks det ju vara en roman om svek, skuld och omänsklighet. Men den kärlek han syftar på är Guds kärlek, Agape, som erbjuder förlåtelse för begångna synder. Bilden av den frånvarande fadern i isgraven blir en dröm om frälsning och uppståndelse. Återvändandet till ursprunget blir också en förutsättning för litterärt skapande.

Enquists påstående i självbiografin att han skrev *Nedstörtad ängel* i Köpenhamn medan han söp som värst är inte helt trovärdigt. Senare har han erkänt att delar av boken skrevs under ett nyktert uppehåll på den kristna Sigtunastiftelsen, vars klosterliknande miljö tycks ha färgat av sig på avslutningens religiösa stämning. Han hade nu på allvar kommit in i sin infernokris som fortsatte i flera år och förvårrades, om man får tro självbiografin, när Lone Bastholm under andra hälften av 80-talet var kulturråd i Paris. Hennes make installerades då i en magnifik representationsvåning vid Champs-Élysée, där han under dagtid var ensam med en röd katt och stora mängder representationssprit som gjorde att han nästan helt miste sin förmåga att skriva. Supandet ledde så småningom till att han måste tas in för vård på alkoholistanstalt, där han tvingades undergå en behandling som han upplevde som starkt förnedrande.

Räddningen ur alkoholismen kommer först när han äntligen lyckades fullborda sin nästa roman, *Kapten Nemos bibliotek* (1991), en uppgörelse med barndomsmiljön som han försökt skriva under flera år utan att lyckas. Såsom Enquist själv framställer förloppet slutar han supa när han äntligen förstår hur romanen ska skrivas. Förhållandet var nog delvis det omvända: han kunde skriva när han slutade supa. I varje fall är romanens tillkomst nära förbunden med att han botas från sin alkoholism, övervinner krisen och blir helnykterist. Vid denna tid har också hans fromma mor, Maja Enquist, insjuknat och hamnat på ett äldreboende. Hon avlider kort efter den nya romanens publicering. För sonen innebär hennes avtynande och död stor sorg men också, vågar jag förmoda, en slutlig frigörelse.

I *Kapten Nemos bibliotek* återfinns till stor del samma från Enquists ungdom hämtade miljö och persongalleri som i *Musi-*

kanternas uttåg: barndomshemmet "Gröna huset" i Hjöggböle med dess dominerande, starkt religiösa modersgestalt som regerar över sonen och den olyckliga fosterdottern Eeva-Lisa. Handlingen har dock framflyttats från 1900-talets början till 1940-talet och namnen ändrats en smula. Framförallt är perspektivet nu annorlunda än på 70-talet. Här handlar det inte om arbetarrörelse och socialism utan – som det heter i självbiografins slutkläm – "om återuppståndelsen". Boken är ett slags mirakelberättelse eller frälsningshistoria, berättad i ett slags underfundigt ironisk sagostil med anspelningar på såväl Bibeln som Nalle Puh.

Handlingen har delvis inspirerats av en verklig och i pressen omskriven händelse som inträffade på 1940-talet, då en nyfödd kusin till Enquist förväxlades med en annan nyfödd pojke i Bureås sjukstuga och därför hamnade i fel familj under flera år, tills misstaget upptäcktes och de båda pojkarna tvingades byta till nya föräldrar. I romanen är det istället bokens berättare – Enquists alter ego – som strax efter födelsen förväxlas med en annan pojke, Johannes, och därför som "bortbyting" tvingas lämna sin mamma i det älskade Gröna huset och leva i en annan familj där han till en början vantrivs. Det blir

istället Johannes som får flytta in i det gröna huset, där han visar sig vara en inställsam mönstergosse, medan däremot den "bortvalde" berättaren blir allt mer upprorisk mot moderns religiösa regemente och söker sig till en alternativ Gud eller Vägörare: den från Jules Vernes äventyrsböcker inlånade Kapten Nemo, en övermänniska som bor i en undervattensbåt och här fått drag av hans tidigt döde fader. De båda pojkarna representerar i själva verket två olika sidor av samma person, som har uppenbara likheter med Enquist själv.

När Eeva-Lisa blir med barn efter att ha utnyttjats i en tillfällig förbindelse skvallrar den svekfulle mönstergossen Johannes för modern, vilket leder till att den övergivna flickan drabbas av fördömd och kastas ut ur huset. Det blir berättaren som får ta hand om den övergivna och hjälpa henne när hon får missfall och föder ett dödfött barn, som han kastar i sjön. Eeva-Lisa själv dör olycklig men återföds mirakulöst som älskad katt. Med assistans av Kapten Nemo och hans bibliotek lyckas berättaren till slut placera henne i "de döda kattornas grotta", ett hemligt och heligt mausoleum i den västerbottniska vildmarken. Johannes försvinner och berättaren får äntligen komma tillbaka till sin mamma och få förlåtelse, samtidigt som han förlåter henne för det onda hon gjort. Liksom *Nedstörtad ängel* slutar alltså *Kapten Nemos bibliotek* i försoning men knappast i Maja Enquists strängt väckelsekristna mening utan i sonens reviderade, något mer sekulariserade variant.

Enligt självbiografin ansåg P O Enquist när han skrivit denna bok att den hade räddat hans liv och samtidigt avslutat hans författarskap. "Den skulle knyta ihop det sista i hans gamla liv och det första i det andra liv han nu fått som gåva", skriver han. Riktigt så blev det inte, eftersom han senare skrev flera andra böcker, häribland de lovprisade romanerna *Livläkarens besök* (1999) och *Lewis resa* (2001). Båda har anknytning till väckelserörelsen, den senare har Lewi Pethrus som huvudperson. När krisen övervunnits återvände han till Sverige och ett nytt, tredje äktenskap. Han hade blivit en annan författare, inte fullt så radikal som i ungdomen, definitivt inte en arbetarförfattare av det slag han då ville vara utan en sagoberättare, förankrad i hembygden och inriktad mot livets existentiella värden.

Majas pojke hade äntligen gjort upp med sina synder, kommit hem och blivit en av Sveriges mest betydande diktare. ✱

LITTERATUR

En kritik av informationssamhället

Viktor Pelevin är en av Rysslands mest framgångsrika författare. Hans verk förtjänar större uppmärksamhet i Sverige, skriver **Gustaf Lewander**.

FLERA UPPMÄRKSAMMADE ÖVERSÄTTNINGAR av i Sverige tidigare relativt okända, ryska verk – som till exempel Andrej Platonovs *Tjevengur* – har de senaste åren vittnat om ett ökande intresse för den ryska litteraturen bortom de stora klassikerna. Att den bredare litteraturen återupptäckts har inte bara ett kulturellt värde utan är också viktigt för att förstå Ryssland och före detta Sovjetunionen.

I de tidigare Sovjetrepublikerna fyller litteraturen fortfarande en viktig funktion som öppet forum för samhällsdiskussion, granskning och offentligt traderande av berättelser, i vad som kan liknas vid en fortlöpande dialog mellan äldre klassiker och moderna storsäljare. I denna diskussion deltar flera av de i Ryssland mest kända författarna, bland dem Boris Akunin, Viktor Pelevin, Vladimir Sorokin, Zachar Prilepin och Dmitrij Gluchovskij. De flesta av dem är emellertid fortfarande relativt okända i Sverige.

Inte minst förtjänar Pelevin (född 1962) större uppmärksamhet, även om ett par av hans verk finns översatta. Hans författarskap har bidragit till att forma den ryska synen på det moderna konsumtions- och informationssamhället, och erbjuder en kreativ kritik av detta samhälles villkor. För närvarande omfattar hans litterära produktion sjutton längre verk, ett femtiotal kortromaner samt flera längre essäer. Pelevin anses idag vara en av Rysslands mest framgångsrika författare och har beskrivits som en av Rysslands mest inflytelserika intellektuella. Han har emellertid också fått kritik, framförallt från dem som menar att hans författarskap är ytligt och lättviktigt, men på senare tid även för att han upprepar sig vad gäller innehåll och tematik.

Pelevins tidiga verk uppmärksammades framförallt för att de knöt an till en bred orientalisk religiös tradition, med existentiella anspråk – på ett sätt som då uppfattades som mycket nyskapande, men som sedan dess har blivit relativt vanligt inom rysk litteratur och populärkultur. Bland dessa tidiga berättelser

finns två översatta till svenska. *Omon Ra* (utgiven 1992 i översättning av Ben Hellman) drev gäck med det sovjetiska rymdprogrammet, som i Pelevins tappning framställdes som ett absurt skådespel. *Insekternas liv* (1993, till svenska av Staffan Skott) var en filosofiskt resonerande berättelse om ryssarna, skildrade som insekter, och deras vardagsliv.

Flera andra verk utforskade likartade teman, till exempel kortromanerna *Zatvornik i Shestipalyj* (1990) och *Zhelataja strela* (1993). Det är allegoriska berättelser om individens förhållande till det moderna livets gång; i den första gestaltad genom två gödkycklingars försök att fly den annars oundvikliga slakten, i den andra handlar det om en resenärs försök att kliva av ett oändligt tåg som rymmer all mänsklig strävan och som obönhörligen färdas mot avgrunden.

DE FLESTA AV Pelevins tidigare verk utspelar sig antingen i en historisk miljö, eller saknar koppling till en urskiljbar tidsepok. Efter 1998, och i synnerhet från och med *Generation "P"* – som skildrar Jeltsintidens Ryssland ur en reklamans perspektiv i den pånyttfödda mediebranschen – har Pelevin i högre utsträckning förlagt sina berättelser till samtiden. Såväl *Generation "P"* som *Empire V* – i vilken Pelevin beskriver ett Ryssland som kontrolleras av vampyrer – och andra, senare verk är konstruerade för att läsaren ska kunna placera dem i en verklig och samtida kontext, och

Beethoven visste inte sin ålder

64 Anders Bergman om kompositörens födelsedag

Det förflutna upprepar sig

66 Anna C Rédei om klyftan mellan öst och väst

En oöverträffad musikalitet

68 Sven-Johan Spånberg läser John Keats

Värdet av materialkännedom

70 Per Dahl om Gustav III:s armé

Krönika

71 Daniel Persson gillar sura vänstergubbar

I korthet

71 Jakob Sjövall om unik fransk-tysk arkitektur

Viktor Pelevin.

FOTO: ALAMY

det är denna kontext som ger dem legitimitet och styrka. Pelevin låter världen växa fram genom huvudpersonernas upplevelser, och genom att berättelsernas olika lager ständigt utökas i takt med att handlingen fortlöper. Gradvis invigs såväl läsaren som huvudpersonen i den hemlighet som författaren alltid låter skymta bakom berättelsen och som till sist visar sig styra dess handling. Pelevins metod, att kombinera referenser från sinsemellan olika sfärer för att skapa nya verklighetstolkningar, innebär att han skriver in sig i den postmoderna litteraturfåran. Denna har han annars varit en återkommande kritiker av för dess oförmåga att leverera något av intellektuellt värde, och för att den i en

rysk kontext framstått som en anakronism.

De grepp som Pelevin använder för att rama in sina senare berättelser liknar också den metod som beskrevs och användes av den franske filosofen och litteraturkritikern Roland Barthes i *Mytologier*, som skildrar hur man inom litteratur och massmedier kombinerar olika tecken-system för att delge mottagaren en berättelse och skapa en form av modern myt. Med de referenser och tecken som Pelevin utnyttjar kan läsaren följa med och beskåda myternas tillblivelse i detalj.

Framförallt *Generation "P"* förebådar på många sätt senare års diskussioner om ryska medier och rysk propaganda. I roma-

nen beskrivs Moskva som ett modernt Babylon där vulgärkapitalismen har upphöjts till religion och där hemliga sällskap genom medier och konsumtionshets kontrollerar såväl landets ledare som dess ekonomiska system. Detta tema återkommer i flera av Pelevins senare romaner, bland annat *Empire V*.

Genom att kontrollera berättelsen om världen kontrollerar man också ramen för mänskligt handlande, och marknadsekonomi förvandlas till ett totalitärt system, trots att det inte finns någon som styr – någon sådan behövs inte. Informations-samhällets främsta verktyg är marknads-föringen, vilken i Pelevins tolkning är den mest effektiva formen av propaganda; istället för att ovanifrån pressa på ryssarna ett budskap förmås de att köpa in sig i det och därmed bli en del av det. Den som har läst Peter Pomerantsevs *Ingenting är sant och allting är möjligt* (2014, på svenska 2016) – skriven utifrån upplevelser inom den ryska medieindustrin – känner lätt igen sig.

PELEVIN FÖRENA MAGI OCH religiöst inspirerad symbolism med realism, och han har använt den kombinationen som ett verktyg för att göra upp med både Sovjetunionens idéarv och med den själsliga och materiella tomhet som många ryssar menar har följt i dess ställe. Pelevins berättelser riktar sig också genomgående mot den värdenihilism som han verkar anse att postmodernismen utnyttjats för att främja. Den verkliga ondskan i hans böcker är ofta den som ersätter ideologi och mening med relativism, och som försöker ersätta sanningen med innehållslöst frasmakande och "kritiska perspektiv". De postmoderna språklekar som i hans tolkning förvandlats till den moderna världens signum blir till slut sin egen diktatur. Samtidigt är det endast genom att tillgripa språklekens egen logik som den kan angripas inifrån, och lämna utrymme för något nytt och bättre.

Det är emellertid inte alls säkert att Pelevins författarskap främst är ämnat som en kritik av Ryssland. Den ryska statsmakten är mestadels frånvarande i hans verk. Pelevin använder sig mest av landet som en projektyta för den berättelse som han vill framföra. De konkreta fenomen som han riktar sig mot är dessutom i hög utsträckning importerade, ofta från västvärlden, och kan betraktas som följder av det moderna informations- och konsumtions-samhällets utveckling i sig. Kanske är det snarare just det moderna samhället som sådant som Pelevin vänder sig mot och som han försöker få läsaren att genomskåda. ✨

En rik produktion.

Beethoven visste inte sin ålder

I år firas Beethovens 250-årsdag. Men det finns många oklarheter kring hans födelse, konstaterar **Anders Bergman**.

I DECEMBER 2020 firas tonsättaren Ludwig van Beethoven världen över, för då skulle han ha fyllt 250 år. Eller skulle han det? Flera vänner frågade när han var född och fick diffusa besked. En av dem noterade att "Beethoven aldrig ville prata om sin ålder". Han var själv osäker om den.

Beethovenauktoriteten Maynard Solomon är den som främst satt de märkliga omständigheterna kring tonsättarens födelse under lupp. Böckerna *Beethoven Essays* (1988) och *Beethoven* (2 uppl. 1998) är starkt färgade av psykoanalysen. Men att slutsatserna ibland känns långsökta hindrar oss förstås inte att använda hans samvetsgrant uppstaplade fakta i fallet som utgångspunkt.

Under Beethovens barndom i Bonn tycks föräldrarna hela tiden ha trott att han var född 1771, alltså ett år senare än fallet var. Så kom det sig att hans pianolärare berömmade kallat honom en "gosse på elva år och med mycket lovande utsikter" när han i själva verket redan stod på tröskeln till tonåren – en stor skillnad för den som ville utmana underbarnet Mozart. Fadern Johann har ofta klandrats av forskarna för att med flit ha dragit av ett år från sonens egentliga ålder för att göra underbarnet lite intressantare. Men det handlade snarare om glömska och slarv, vilket var långt ifrån ovanligt på den tiden.

Med tiden försvann ytterligare ett år från den faktiska åldern, och det var Beethoven själv som trollade bort det. Någon beräknande avsikt kan inte skönjas; det var nog helt enkelt hans notoriska vårdslöshet med siffror som rörde ihop allt. Han dog i tron att han var född 1772, dessförinnan hade han hunnit påstå sig vara alltifrån tre år äldre till bortåt fem år yngre än vad han egentligen var. Tre olika vänner lät på eget bevåg skaffa fram attesterade avskrifter ur doplängden i Bonns S:t Remigius församling, men Beethoven övertygades inte av sådant; slitningar och utskällningar blev de enda resultaten. På baksidan av en avskrift skrev han tjurskalligt "1772".

Samma förvirring rådde kring födelsedatumet. Ingen längd för nedkomster fördes i församlingen i Bonn vid den tiden. Det enda som står antecknat är dopet, som ägde rum den 17 december 1770. Barn döptes i regel en eller möjligen två dagar efter födelsen, så den 15 eller 16 december är troligt födelsedatum för Beethoven. Men ingen vet.

Födelsedagar firades inte i samma utsträckning som nu, men i ungdomen ska han åtminstone ha uppvaktats den 16. Ändå hör vi, i ett av de efterlämnade konversationshäftena – som den åldrade, döva Beethoven fick överrätta till den som ville kommunicera något till honom – hur brorsonen Karl år 1823 säger: "Idag är det den 15 december, din födelsedag, men jag vet inte om den infaller den 15 eller den 17, och vi kan inte sätta tro till dopattesten." Beethoven dog fyra år senare, uppenbarligen fortfarande osäker om rätt datum.

DEN DÅR DOPATTESTEN, ja. Till slut kunde Beethoven hosta upp skuggan av en rationell förklaring till sin misstro: "Jag hade en bror som föddes före mig, som också het-

sas tillhöra den döde brodern borde Beethovens egen återfinnas någonstans därefter i längden. Men om nu någon ytterligare efterforskning alls gjordes i Bonn kammade den noll. I själva verket levde Ludwig Maria enbart några aprildagar i 1769, men det fick Beethoven aldrig någon exakt vetenskap om. Hur som helst fick han aldrig se någon dopattest för en Ludwig van Beethoven född år 1771 eller 1772, som han väl hade hoppats.

MAYNARD SOLOMON KAN förstås inte undgå att göra ett stort nummer av Ludwig Maria, som hos honom antar rollen som älskad förstfödd, resultatet av en lycklig äktenskaplig tid, med Ludwig själv som otillräckligt substitut och av föräldrarna förknippad med sorger och lidanden. Uppmaningen "finn denne Ludwig Maria" antar ominösa former, det handlade för tonsättaren om att för gott avskriva – nej, avliva – konkurrenten, den som hade fått föräldrarnas kärlek. Eller hoppades han tvärtom upptäcka att han i själva verket var Ludwig Maria?

Nu hade frågan "När är jag född?" övergått till "Vem är jag?" Försök själv att göra dig ett par år yngre eller äldre – du behöver inte vara särskilt psykoanalytiskt lagd för att instämma i att något plötsligt händer. Det finns ett intimt samband mellan ålder och identitet; okunskap om den förra skapar osäkerhet om den senare. Det för oss vidare till nästa märkliga omständighet, frågan "vems barn är jag?" För om ingen dopanteckning kunde uppvisas för Ludwig, och om nu storebror var så mycket mer älskad än han – vad kunde allt bero på, om inte att han själv var en oäkta son, född någon annanstans?

Så kan ryktet om Beethovens adliga blod ha uppstått, som började spridas sedan han i tjuogaårsåldern slagit sig ned i Wien. I Bonn visste väl alla hans härkomst. Men Wien var snobbarnas stad och där kände man dåligt till skillnaden mellan det flamländska "van" och det tyska "von". Nykomlingen kan ha funnit det lägligt att spela på den okunskapen för att öppna vissa dörrar. Missuppfattningen kan omvänt ha varit wienarnas egen, men Beethoven gjorde aldrig något för att korrigera den. I somliga sammanhang kallades han von Beethoven.

Det stannade inte därvid. I takt med stigande berömmelse steg också förvänt-

Beethovens födelsehus i Bonn.

FOTO: ALAMY

te Ludwig, men med tillnamnet Maria, och som dog." Beethoven undrar om det inte var broderns dopattest som vännerna hade fått fatt i. Tanken slår honom medan han går i giftasplaner och väl måste vara beredd på att behöva göra redo för sig inför prästen. Nu börjar jakten på den gäckande dubbelgångaren. Beethoven uppmanar en vän att "först måste du finna denne Ludwig Maria". Om dopanteckningen kunde påvi-

Grubblande Beethoven.

FOTO: ALAMY

ningarna på geniets biologiske far. Kring 1810 var påståendet att en preussisk kung – kanske rent av Fredrik den store? – var den store Beethovens far så utbredd att det fann vägen in i flera länders uppslagsverk. Vännerna var uppbragta och ville vid pass 1819 att tonsättaren skulle dementera. Svaret blev dock bara att han inte hade för vana att kommentera allt som sades om honom.

KANSKE DETTA KOM lägligt eftersom han året dessförinnan chikanerats fullständigt i offentligheten. En vårdnadstvist om den framlidne yngre broderns son Karl hade då pågått i tre år i Landsrecht, rättsinstansen som var reserverad de adliga. Men i ett oöverlagt ögonblick under förhandlingarna hade Beethoven råkat undslippa visst tvivel om sin brorsons adelskap. Rätten dök genast ned på formuleringen, och tonsättaren fick då erkänna att han saknade konkreta bevis på släktens adliga börd och att det flamländska ”van” faktiskt användes även av borgare. Ärendet kunde därmed inte fullföljas av denna rättsinstans och fick nedflyttas till den vanliga magistraten. Beethoven tog det som en

Fadern Johann har ofta klandrats av forskarna för att med flit ha dragit av ett år från sonens egentliga ålder för att göra underbarnet lite intressantare.

oerhörd förolämpning och kränkning. En kunglig fader kunde i det sammanhanget ha kommit väl till pass.

”Inte kunde jag tro att jag var en så gammal gubbe!” ska Beethoven på sin ålderdom ha försökt skämta bort något sent försök till övertalning om hans födelseår. Vi kan alltså tro att han med tiden inte tog så allvarligt på saken. Men slutet är dessvärre inte så gott som det ser ut. Dessförinnan hade han hunnit projicera många av sina tvivel och – ska vi kalla det – komplex på sin brorson Karl. Han upphörde inte att betona att den

stackars gossen var en oäkting och föräldralös – alltså som han själv var eller upplevt sig vara. Han hade börjat tala om Karl som sin egen son, kallar sig själv en gång för *Karls wirklicher lieberlicher Vater*.

KARLS ENDE SON gavs det olycksbådande namnet Ludwig Johann och avrundade de ärvda härkomstföreställningarna till en sluten symmetri. Till skillnad från den berömde släktingen tillbringades hans liv i det fördolda. Stöld och svindleri gjorde honom till efterlyst och fängelsekund. En tid försökte han leva högt på det falska ryktet att vara sonson till Beethoven men växade efter ett tag om till att uppträda som son till en baron (känns det igen?). Hans sista tid har inte kunnat utredas men han levde i sjukdom och armod. Han kan ha dött när som helst mellan 1890 och 1916, en bortgång lika dunkel som den berömde släktingens födelse.

När den ende sonen, för säkerhets skull döpt till Karl Julius Maria Ludwig, dör 1917 var den siste Beethoven i graven och sagan om de märkliga släktföreställningarna all. Så vitt vi vet, bör kanske tilläggas. ✱

Det förflutna uppprepar sig

Den finns likheter mellan hur östra Europa beskrivs idag och hur det skildrades på 1700-talet, skriver **Anna C Rédei**.

UNDER DE SENASTE åren har västeuropeiska bedömare uttryckt oro över utvecklingen i Ungern och Polen. En ny spricka mellan Väst- och Östeuropa har tagit form, vilket märktes till exempel i samband med valet till Europaparlamentet förra året. Inte minst uppfattas Ungerns premiärminister Viktor Orbán och Frankrikes president Emmanuel Macron som representanter för ett östligt, bakåtblickande respektive ett västligt, progressivt Europa.

Den kände Ungerskfödde journalisten och författaren Paul Lendvai publicerade 2019 en artikel med titeln "The transformer. Orbán's evolution and Hungary's demise" i tidskriften *Foreign Affairs*. Han menar där att inte sedan murens fall 1989 har framtidsutsikterna för upplysningens liberala värderingar sett så dystra ut och syftade på bland annat maktbalansen och mediernas oberoende. Han är långt ifrån ensam om den bedömningen.

Konflikten mellan öst och väst är förknippad med kalla kriget men kan föras längre tillbaka i historien. Under 1700-talet mötte ett västligt Europa, påverkat av upplysningsfilosofin, och ett östligt, "orientaliskt" Europa för första gången. Det beskrevs av filosofer som François de Voltaire, Denis Diderot och Jean-Jacques Rousseau. Voltaire var den första som uttalade sig om ett östligt Europa, ett begrepp som han uppfann i sin kända biografi över Karl XII 1731. Dittills hade världsdelen delats in i en nordlig och en sydlig del. Diderot reste till Ryssland för att besöka Katarina II i Sankt Petersburg år 1773 och skrev tre reflekterande

texter om besöket. Diderot hade inga förhoppningar om att kunna påverka Katarina II i en riktning mot ett avskaffande av autokratin och livegendomen, och skrev alltmer kritiskt om styret i sina två sista texter om besöket. Han menade att de västeuropeiskt inspirerade refor-

mer Peter den store tidigare hade genomfört var ytliga. Rousseau skrev om Polen och dess styre i sin text *Considérations sur le gouvernement de Pologne* (1778), utan att själv ha rest längre österut än Schweiz.

I 1800-talets Ungern antogs en rad viktiga lagar och reformer, som var påverkade av upplysningsfilosofin. Icke-adliga personer tilläts att förvärva land och kunde väljas till offentliga utnämningar. Liv-egna kunde från och med nu, om de hade medel därtill, köpa feodala egendomar. Under reformperioden på 1830- och 40-talen uppstod en splittring mellan de liberalt sinnade som önskade fortsatta reformer och de radikala, revolutionära grupperingar som främst önskade att landet skulle bryta sig loss från Österrike.

Denna konflikt skildras i författaren och politikern József Eötvös roman *A falu jegyzője* (som kan översättas med Bynotarien). Den gavs ut 1845, tre år före upproret, eller frihetskriget som det också kallas, mot Habsburgs styre 1848. Romanen är skriven i den realistiska stil som växte

Viktor Orbán.

FOTO: TT

fram i den franska litteraturen. Eötvös tillhörde den liberala sidan och romanens huvudperson, Tengelyi, företräder liknande idéer.

Ungern var vid denna tid företrädesvis agrart, och städerna var snarare agrara centrum än industriella. Liberala tänkare var missnöjda med den traditionella ordningen, där markägare, till största delen adeln, behandlade bönderna på ett oacceptabelt sätt. Adeln ville inte ge upp det bakåsträvande grevskapssystemet, som var helt oförenligt med ett modernt demokratiskt samhälle. Ett centralt tema i Eötvös roman är den ungerska adelns upptagenhet av sina östliga rötter, man ansåg sig ha ett äldre ursprung än många andra. Det mytiska folkslaget skyterna gjordes till förfäder i denna ursprungsberättelse. Det finns likheter mellan adelns föreställningar och den revolutionära grupperingens, med undantaget att den senare lade in nationalistiska övertoner i sitt frihetsbudskap gentemot Österrike.

DEN POLSKE SOCIOLOGEN Mikolaj Rakusa-Suszczewski har ägnat sin forskning åt begreppet radikalism. En av hans poänger är att radikalismen uppstod med moderniteten, det vill säga med upplysningen. Han har beskrivit några huvudlinjer. Det finns en modern radikalism, fast i sin tro på en "bättre värld" och en post-modern, som karaktäriseras av skepticism. Dessutom finns en konservativ och romantisk radikalism som vill se en restaurering av grundläggande fundament som uppfattas ha gått förlorade. Man hoppas på en pånyttfödelse av kulturella värden som har lämnats vid någon tidpunkt i historien, en övergiven mytisk "guldålder".

I *Le Monde* den 30 juli 2018 finns en artikel skriven av Blaise Gauquelin med den långa titeln "Viktor Orban se pose en recours contre Emmanuel Macron en vue des européens". Le premier ministre hongrois ne

'veut pas d'une Union européenne dirigée par la France'" ("Viktor Orbán för talan mot Emmanuel Macron i europeernas sak. Den ungerske premiärministern 'vill inte ha ett EU som styrs av Frankrike'"). Artikeln redogör för Orbáns fempunktsprogram: "Unionens beskyddande av den kristna kulturen genom att vägra den multikulturella ideologin", "beskyddande av den traditionella familjemodellen och barnen som har rätt till en far och en mor", "beskyddande av de strategiska ekonomiska sektorerna", "beskyddande av de nationella gränserna åtföljt av en vägran av immigration" och slutligen "jämlighet mellan alla nationer inom EU".

Orbán vill, skriver Gauquelin "stjälpa den liberala eliten". En bit in i artikeln heter det: "Den ungerska premiärministern, suveränen, som utanför det egna landets gränser är mest känd för sina auktoritära böjelser och sina fientliga förslag vad gäller asylsökande från Afrika och Mellanöstern, beskriver sig själv som ledaren av en ny generation ledare i öst [...] som är villiga att forma den framtida europeiska konstitutionen. Han har för avsikt att 'bryta med eliten från 1968', som annars skulle inleda en implementering av en 'europeisk socialism'."

BESKRIVNINGEN AV ORBÁN SOM "suverän" och "auktoritär" påminner om till exempel Diderots beskrivning av Katarina den stora. Ett år Gauquelins artikel segrade Orbán i valet till Europaparlamentet i Ungern. Den 26 maj 2019 skrev *Le Monde*: "De europeiska valen 2019: suveränen Viktor Orbán triumferar i Ungern." Dessa beskrivningar fångar på ett subtilt sätt snart 300 år av europeisk politisk debatt.

Undersöker vi Orbáns yttranden och fempunktsprogram lite närmare, kan vi se att de exemplifierar både vad Rakusa-Suszczewski definierar som "post-modern radikalism" och "konservativ och romantisk radikalism", med dess fokus på frågor kring traditionen och hotet mot den. Man kan se likheter med Eötvös beskrivning i *A falu jegyzője* av den ungerska adeln, som idealiserade det förflutna och befärade att det går utför med civilisationen. Frankrike framstår istället som en representant för en "modern radikalism", som tror att världen blir bättre. ✨

Emmanuel Macron.

FOTO: TT

En oöverträffad musikalitet

I år är det 200 år sedan John Keats publicerade sin epokgörande diktsamling, skriver **Sven-Johan Spånberg**.

ÅR 1820, FÖR exakt tvåhundra år sedan, kom en diktsamling ut i London som skulle förändra den engelska litteraturhistorien. Det var en tunn, oansenlig volym med titeln *Lamia, Isabella, The Eve of St Agnes and Other Poems*. Författaren var en tjugofyårig poet vid namn John Keats, som skulle dö i tuberkulos mindre än ett år senare. Han hade tidigare gett ut två diktsamlingar, men hans berömmelse vilar nästan

uteslutande på dikterna i denna hans tredje och sista. Lord Byron hade vaknat upp dagen efter att *Childe Harold's Pilgrimage* hade kommit ut år 1812 och "funnit sig vara berömd". Man skulle kunna förvänta sig samma sensationella genombrott för Keats, men det skulle dröja till slutet av 1800-talet innan han definitivt blev erkänd som en av de stora engelska romantikerna.

Intensiva känslor av lycka och livsberus-

ning kännetecknar Keats diktning på ett sätt som står i stark kontrast till hans korta, sorgliga liv. Vid nio års ålder förlorade han sin far. Efter några månader gifte modern om sig med en avsevärt yngre man och försvann därmed ur hans liv. Under tiden tog morföräldrarna hand om honom och hans tre yngre syskon. Modern återkom visserligen några år senare men dog i tuberkulos när Keats var fjorton.

John Keats.

FOTO: TT

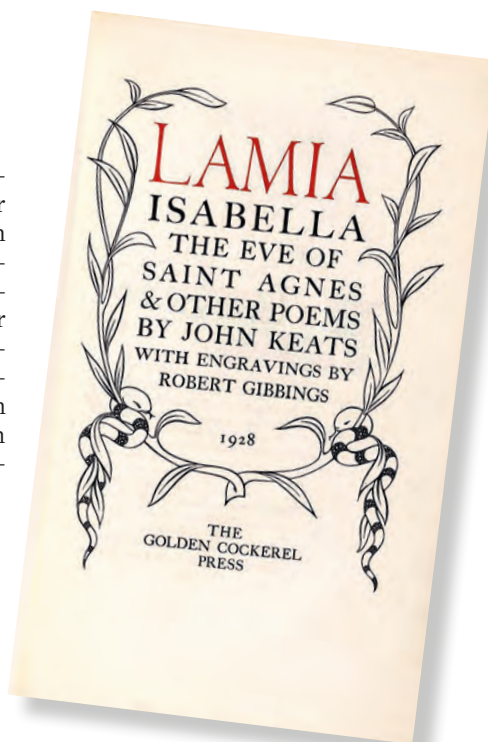

Keats studerade till läkare och var nästan färdigutbildad när han beslöt sig för att ägna sig helt åt sin diktning. Han kom då att tillhöra en krets av politiskt radikala tänkare och diktare, och av den anledningen utsattes hans första två böcker för förödande kritik i konservativa tidskrifter. Vid denna tid beslöt sig mellanbrodern George för att emigrera till USA och lämnade Keats att ensam ta hand om den yngste brodern Tom, som avled i tuberkulos i december 1818.

TROTS DESSA MOTGÅNGAR och sorger utvecklade Keats under det följande året en förbluffande skaparkraft. Om man bortser från ett antal sonetter och *Isabella* var det under 1819 han skrev de dikter som gjort honom berömd. *Lamia*, *Isabella*, *The Eve of St Agnes and Other Poems* består dels av de tre långa berättande dikterna som omnämns i titeln och dels, under "Other Poems", främst av de fem oden som har blivit hans mest älskade poem.

I centrum för de berättande dikterna står en kvinna som är både passiv och aktiv, offer och ibland föröware. *Lamia* är en orm förvandlad till förförisk kvinna men även ett offer för sin älskares övermod. Båda representerar illusionens lockelse och dess slutliga maktlöshet när de dör inför förnufts avslöjande blick. *Isabella*; or, *The Pot of Basil* utgår från en novell av Boccaccio. I dikten förföljs Isabella och hennes älskade Lorenzo av hennes bröder som till slut mördar honom. Isabella lyckas spåra upp hans lik och hugga av hans huvud som hon planterar i kruka med basilika. Bröderna inser att de är ertappade och flyr medan Isabella förtvinar och dör. Dikten är förvisso morbid men blev under 1800-talet en av Keats mest populära. *The Eve of St Agnes* skildrar en kärlekshistoria med lyckligt slut. Hjälten Pophyro enleverar Madeline, men det är hon som leder dem ut ur den medeltida borgen. Nutida feminist vill se dikten som en historia om förförelse och våldtäkt men förbiser då hjältenns aktiva roll.

De fem oden som döljer sig bakom "Other Poems" är Keats numera mest kända, särskilt då "Ode to a Nightingale", "Ode on a Grecian Urn" och "To Autumn". De är alla högstämnda dikter som ställer människolivets förgänglighet mot naturens och konstens beständighet. Diktariet kämpar för att nå den fullkomning som både näktergalen och den grekiska urnan förkroppsligar men förgäves. Visionens ögonblick förklingar; de frågor han ställer får inget svar. I "To Autumn" nås kanske denna fullkomning ett kort ögonblick,

men dikten blir i dess sista strof till en elegi där naturens alla sångare, syrsor, rödhakar och svalor, förklarar sig i ett avsked till det döende året. Det blev ett avsked i dubbel bemärkelse, odet blev Keats sista betydande dikt.

Keats fick under sin livstid aldrig det erkännande han förtjänade. Hans vänner ansträngde sig dock för att hålla hans minne levande, och vid universitetet i Cambridge fann han kring 1830 en skara beundrare som inspirerades av hans diktning. Den främste av dessa var den unge Alfred Tennyson, som senare skulle bli det viktorianska Englands störste poet. Vad han främst fann hos Keats var en oöverträffad musikalitet i hans vers och en extrem konkretion i valet av detaljer.

En vändpunkt i kännedomen om Keats kom 1848 i och med att elever på Royal Academy använde sig av hans dikter för att gestalta sin revolt mot de ideal och regler som konstakademien ville påtvinga dem. Tre av dem skulle bli berömda: Dante Gabriel Rossetti, John Millais och William Holman Hunt, som i september det året bildade The Pre-Raphaelite Brotherhood. Hunt och Rossetti hade var för sig upptäckt Keats, en som de trodde helt okänd diktare, i mitten av 1840-talet. Hunt berättar i sina minnen hur han då köpt ett slitet exemplar av *Lamia*, *Isabella*, *The Eve of St Agnes and Other Poems* för fyra pence. I skrivande stund finns två exemplar av denna upplaga från 1820 till salu på nätet, båda till det facila priset av 19 323,95 dollar.

REDAN VÅREN 1848 ställde Hunt ut sin målning *The Eve of St Agnes* på Royal Academys vårsalong. Tavlan föreställer de älskandes dramatiska flykt ur borgen precis som Keats beskriver den. I bakgrun-

den pågår en fest, i förgrunden ligger en berusad vakt på golvet, en annan sover i en stol medan de två hundarna känner igen Madeline som lugnande håller tillbaka Pophyro. De kan obemärkt passera ut. Tavlan är skickligt utförd men är ännu inte målad enligt preraphaelismens stränga regler.

Av medlemmarna i The Pre-Raphaelite Brotherhood krävdes dels att de skulle skriva under en lista på "odödliga", där Keats givetvis ingick, dels tillämpa vissa konstnärliga principer i sitt måleri. Man krävde en detaljerad realism med de skarpa konturer och klara färger som man fann i medeltidens och förrenässansens konst, alltså före ("Pre-") Rafael. Dessa principer kommer alla till uttryck i Millais tavla *Lorenzo and Isabella*, som föreställer en måltid med diktens huvudpersoner. På ena sidan sitter de försagda Isabella och Lorenzo och på den andra hennes illvilliga bröder. Deras aggressivitet mot kärleksparet manifesteras i en välriktad spark mot Isabellas hund som upptar förgrunden. Målningen kan givetvis upplevas enbart genom dess former och färger, men för en djupare förståelse krävs en kunskap om Keats dikt.

Millais och Hunt valde även på 1860-talet motiv från Keats diktning i sina målningar. Den förre återskapar i *The Eve of St Agnes* det trolska månljus som i dikten faller på den halvt avklädda hjälten. Hunt i sin tur målar med stor detaljrikedom den stjärnande Isabella lutad över krukans med Lorenzos huvud. Vid denna tid var de bägge erkända konstnärer och deras val av motiv bidrog givetvis till ett ökat intresse för Keats och hans dikter.

År 1848 publicerade även en medlem av den forna kretsen kring Tennyson, Richard Monckton Milnes, den första biografen om diktaren, *The Life and Letters of John Keats*. Han hade tidigt kontaktat personer som stött författaren nära: Charles Brown, som Keats hade delat bostad med, och Joseph Severn, som hade vårdat honom de sista månaderna av hans liv. Han hade vidare skaffat fram kopior av de långa, dagbokslika breven till brodern George i USA, medan andra vänner delade med sig av brev och avskrifter. Många av dessa ingår i biografen, som därigenom ger en mycket mer nyanserad bild av Keats författarskap och personlighet. Den gör upp med föreställningen om honom som sårbar offer, och framträder istället bilden av en energisk ung man och en mycket medveten poet.

UNDER ÅTERSTODEN AV 1800-talet växte sedan insikten om Keats storhet. Men det var *Lamia*, *Isabella*, *The Eve of St Agnes and Other Poems*, den tunna diktsamlingen från 1820, som fortsatt utgjorde grunden för hans växande berömmelse. ✨

Värdet av materialkännedom

I sin bok om Gustav III:s armé ger Martin Markelius en fascinerande beskrivning av det svenska 1700-talet, menar **Per Dahl**.

ALLA SOM HAR läst Niklas Natt och Dags succédeckare 1793 eller följt tv-serien *Anno 1790* om kvartersskissarierna Johan Gustav Daaðh har fått en bild av dåtidens Sverige präglad av korruption, maktmissbruk, resignation, outhärdlig smuts och obotligt armod.

En annan bild får man i föremålsantikvariern Martin Markelius bok *Gustav III:s armé* (Medströms Bokförlag). Upplägget kan tyckas enkelt: en inledning om organisation, sedan bilder på uniformspersedlar, utrustningsdetaljer och vapen, från fångnålknippen till nattmössor, från 1765 års uniform fram till 1779 och 1781 års modeller, inspirerade av svenska dräkten och använda i kriget 1788–90. Därefter en katalog över regementen, med korta noteringar av händelser runt kriget, kompletterade med personuppgifter. Det är pedagogiskt framställt och skönt formgivet.

I sin text betonar Markelius först och främst kungens vilja att förnya krigsmakten, något som ofta kommer i skymundan för oss idag. Men inblicken i 1700-talets vardag fångar läsaren än mer. Vad gjorde egentligen en överste i fredstid? Vi möter befäl präglade av handfast omsorg om förband. Kan kängor ersättas av skor med lösa skaft, eller kanske Savolaxkängor? Ska man eventuellt pröva hemgjorda pjäxor, som kan användas vintertid till skidor? Är en uniform verkligen utsliten efter tolv år? De värade regementena, vars soldater gick i uniform dagligdags, slet ut sin mundering på bara tre år. Kan rotebonden få överta de utslitna kasserade plaggen?

STORA SUMMOR LADES ned på uniformer som skulle göra intryck. Men det fanns gränser för ett kostnadsmedvetet Krigsskolegium. De där broderierna, banden och garneringarna som föreslås, är de inte väl dyra? Här möter oss ett vardagsslit, som säkert inbegrep diverse oegentligheter, men vars ramar och rutiner var de knappa resursernas anständiga förvaltande. Översen gör visserligen inte detta personligen, men han ansvarar, inte

Kunskap och materialkännedom tillåter honom att göra de fysiska föremålen till bärare av relevans och inlevelse. Genom dem låter han oss möta ett samhälle som strävade efter att vara meningsfullt och rationellt efter sina förutsättningar.

minst för att upphandling och tillverkning går rätt till.

Den som ser dagens militära kamouflageklädsel (gemenligen kallad "lövhögen") kan ju undra varför krigsmakten 1765 bytte sin enhetsuniform till regementsspecifik beklädnad. Den förklaring

vi möter övertygar. I enhetsuniformen kunde soldater blanda sig med varandra och det blev svårt att veta vem som lydde under vem. Såg man däremot direkt vilket förband någon tillhörde var det betydligt enklare att hålla ordning. Den som tjänstgjort vid grundutbildningsförband under 1900-talet ler igenkännande.

Markelius bok kan med fördel läsas parallellt med major Georg Henrik Jägerhorns skildring av kampanjerna i Savolax under Gustavs ryska krig 1788–90, *I fält för Gustaf III* (utgiven 2004). Jägerhorn var ett ögonvittne, hos honom får vi bland annat läsa om kungens något pinsamma tur med en lomhörd och en halvblind roddare i en rank och läckande roddbåt. Kungens följe kunde inte finska, roddarna enbart finska; resultatet blev fem män i en båt... Jägerhorn skildrar vildmarkskriget i Finlands inre, Markelius bok vad majoren och hans soldater gick och stod i, fast det är svårt att tänka sig att byxor, tröja och uppslag förblev vita efter några skogsveckor. Hade Jägerhorn råd med ny uniform, eller fick han hålla tillgodo med en omsydd från 1765, som manskapet och en del officerskolleger gick runt i? Kanske hade han skaffat sig ett lätt officersgevär, så han slapp den tyngre studsare som reglementet angav.

SIST OCH SLUTLIGEN visar Markelius arbete tydligt en sak. Idag går mycket av museipedagogiken ut på samtidsrelevans, föremålsbestånden kommer däremot i skymundan. Markelius visar på alternativet. Kunskap och materialkännedom tillåter honom att göra de fysiska föremålen till bärare av relevans och inlevelse. Genom dem låter han oss möta ett samhälle som strävade efter att vara meningsfullt och rationellt efter sina förutsättningar – låt vara andra än våra, 230 år senare. ✱

Daniel Persson är politisk redaktör i Norrbottens-Kuriren.

Njutbara gubbar

I slutet av augusti sände SVT en dokumentär i två delar om Jan Guillou, *Den överlägsne journalisten*. Detta var svårt att undgå. Mitt Facebookflöde består till stor del av ett brett urval av den svenska högern och det uppstod närmast en tävling i vem som hårdast kunde kritisera SVT för detta skamliga val.

Bättre reklam för ett program är svårt att föreställa sig. Nyligen fick jag tid att slå mig ned framför SVT Play och beskåda underverket. Mot alla odds levde det upp till förväntningarna. Det måste sägas att kritikerna har rätt.

Dokumentären kunde delvis ha planerats av Guillou själv. Den är insmickrande och uppblåst, gör stor sak av allt det huvudpersonen vill stå för, går aldrig vidare om det blir obekvämt och hoppar glatt över sådant som talar allvarligt mot honom. Det är väldigt nära ett självbiografiskt verk. Och det är fantastiskt.

Programmet påminner mig om hur mycket jag ändå uppskattar dessa gamla vänstergubbar med egon i stratosfärisk storlek. Jan Guillou hör till de främsta och bästa i den genren. En annan är Leif G W Persson som givetvis också medverkar i programmet. De är båda lika delar skickliga yrkesmänniskor och bekymmerslösa barn som tävlar om utrymmet i sandlådan.

För all del tror jag inte att Guillou gör särskilt mycket positivt för Sverige. Han är stöddig, har en otrevlig ton och gör allt han kan för att vrida landet i vad jag anser en skadlig riktning. Men han och hans gelikar tillför något annat. De bidrar med färg och kontrast till en annars alltför homogen palett.

Detta är inget försvar i sak. Guillou har fel om det mesta, ingen tvekan om saken. Men han bryter av. Inte nog med att han är orädd över vad andra ska tycka, han behöver konflikten med andra. Är det värdigt att i landets största tidning skriva att Ebba Busch framstår som en "elak liten fan"? Nej, självklart inte. Men måste allt vara ständigt värdigt och slätstruket?

Man behöver inte se sig om särskilt länge för att se att samtiden i övrigt präglas av överdriven nogsamhet. Du får inte säga något fel, det finns kvar för alltid. Och varje ord måste behandlas som om det kan förvandlas till en kula med ditt namn på. Moderaterna har börjat svära för att försöka visa sin folkliga ilska och det är de mest överlagda svordomarna som världen har skådat.

SÅDAN ÄR VÄRLDEN som vi har skapat. Det är i någon mening bara att acceptera att vi lever i ett långdraget nervöst sammanbrott. Och just därför är jag så förtjust i människor som Jan Guillou, Leif G W Persson, Jan Myrdal och för den delen Göran Persson. När resten av samhället darrar som asplöv gör de vad de vill och säger vad de tycker och ingen rår på dem.

Om något behöver vi fler original. Människor som går på tvärs med tidsandans seder och åsikter. Men då måste vi drastiskt ändra inställning till oliktankande. Den svenska homogenitetskulturen är väldigt stark, och oförlåtande mot den som sticker ut. Då krävs det ett väldigt tjockt skinn för att härda ut och det kommer bara att bli tjockare med tiden. Nu är trycket förmodligen så hårt att det är fullt möjligt att ingen klarar av det längre.

När allt är sagt och gjort är en värld utan Jan Guillou avsevärt tråkigare än en där han finns. Så varför inte passa på att njuta medan tid är? Våra nuvarande vänstergubbar kan vara våra sista original.

I korthet

Ett unikt byggnadsarv

I samband med Tysklands enande efter det fransk-tyska kriget 1870–71 annekterades de franska landskapen Alsace och Lorraine av Tyskland. I Metz, centralort och regionhuvudstad i Lorraine, har den tyska tiden lämnat efter sig särskilt märkliga spår.

Det är en i grunden ganska typiskt fransk stad med gotisk katedral, hus med lavendelfärgade fönsterluckor och små privatpalats. Men området kring järnvägsstationen – *le quartier impérial* – utvecklades på den tyska kejsartiden, och byggdes i tysk stil. Själva stationen påminner om en riddarborg ur någon av bröderna Grimms sagor. Villorna och hyreshusen längs med Avenue Foch är i en varierad 1800-talsstil och hade lika gärna kunnat ligga i München eller Berlin. Det gamla guvernrorsresidenset, som påminner om en påkostad ölhall, förvaltas idag av den franska försvarsmakten.

Alla byggnaderna är i gott skick och små skyltar upplyser överallt besökaren om detta tyska arv. Om detta är något som besvärar befolkningen märks det i alla fall inte. Tvärtom verkar man känna en viss stolthet över sina tyska hus. Eftersom städerna i Tyskland bombades under andra världskriget är det dessutom ett ovanligt arv. Någonstans läser jag att *le quartier impérial* tillhör de mest välbevarade tyska 1800-talsstäderna i världen.

På en knapp timme tar man sig från Metz till Nancy. Här gick gränsen mellan Frankrike och Tyskland efter 1871. De fransmän som inte ville bli tyska medborgare flyttade i stor utsträckning hit. Det blev en dynamisk injektion i stadens liv. En blomstrande jugendarkitektur uppstod när nyinflyttade industrialister och konstnärer slog sina kloka huvuden ihop. Idag finns det två museer i staden ägnade åt detta arv, bland annat den nyrenoverade och nyligen återöppnade *Villa Majorelle*.

De bittra fransk-tyska konflikterna ledde på så vis till två unika arkitektoniska arv sida vid sida i Metz och Nancy. Det finns naturligtvis också andra spår av dessa konflikter. På vägen mellan städerna passerar bilen en tysk krigsskyrkogård från första världskriget, pryddligt välhållen. Utanför entrén vajar den tyska och den franska flaggan, och mellan dem Europaflaggan. Det är en syn som stämmer till eftertanke.

Jakob Sjövall

Detta nummers recensioner:

Karin Henriksson begraver demokratin; **Carl Rudbeck** återupplivar demokratin; **Anders Alvestrand** förkastar forskarfusk; **Peter Luthersson** skönjer en ny humanism; **Katrine Marçal** bevittnar Megxit; **Johannes Tångeberg** ser Berlin bli till; **Martin Lagerholm** följer en migrantström; **Magnus Robach** lär sig Abenomics; **Helena Granström** hyllar en ungdom; **Ann-Sofie Dahl** öppnar dörren till rummet.

Snart fyra år vid makten: Vad har egentligen hänt?

FOTO: EVAN VUCCI/TT

Starka män, svaga institutioner

Såväl i USA som på vissa håll i Europa genomgår samhället en omvandling, från det som skulle vara historiens slutstation och tillbaka till något som många ser som historiens sopstation. Karin Henriksson förmedlar två analyser.

POLITIK

Jag går till Svenska Akademiens ordlista:

auto•krat [kraˈt] substantiv -en -er • självahärskare
Första kända användningen 1762, enligt amerikanska Merriam-Webster om franskans "autocrate" som härrörs till grekiska "autokratēs" från aut- själv + krates styre.

Slår även upp ytterligare ett ord i ordlistan:

aukt-or-it-är [äˈr] adjektiv -t -a • maktfullkomlig, egenmäktig; diktatorisk

I Merriam-Webster utökas förklaringen av "authoritarian" till att omfatta "koncentration av makten hos en ledare eller en elit som inte är ansvarig inför folket i grundlagen". Någon bra svensk översättning till "authoritarianism" finns tyvärr

inte, men om jag spårar fritt dyker snart auktoritärismen upp – och det godkänns till och med av stavningsprogrammet.

De kusliga begreppen benas upp i nya böcker av två internationellt kända skribenter. Den ena är född i det totalitära Sovjetunionen och rapporterade därifrån som journalist före den definitiva flykten till USA. Den andra är en amerikanska, som har varit bosatt av och till i Polen sedan 1988 och som därmed har upplevt >>

Riksdagshuset brinner 1933: gick att utnyttja.

FOTO: TT

övergången från sovjetisk satellitstat till ett öppnare demokratiskt samhälle – och som nu kartlägger återgången till ett auktoritärt styre.

Författarna ifråga heter Masha Gessen och Anne Applebaum, sakliga och skarpa iakttagare av samhällsutvecklingen i vad vi kallar ”väst” och nu aktuella med *Surviving Autocracy* respektive *Twilight of Democracy. The Seductive Lure of Authoritarianism*.

De ganska tunna volymerna är utgivna av samma förlag och möjligen är det inte en slump att Gessen fick ordet autokrati på sin lott och Applebaum auktoritarism. Till vardags medarbetar de i stora amerikanska medier, Gessen i *The New Yorker* och *New York Times*, Applebaum numera i det spänstigaste center-left-magasinet för tillfället, *The Atlantic*.

Masha Gessens bok kan läsas som en repetition av vad som har hänt under Donald Trumps snart fyra år vid makten. Och även om man, som jag, följde förloppet på nära håll blir intrycket av all dramatik och alla dagliga dimridåer lätt svindlande. Vem kommer ihåg avskedandet av justitieministern? Förolämpningarna av FBI-tjänstemän? Alla förnekanden av underrättelserapporter? Varningar om att dra in tv-bolags sändningstillstånd? Eller – riksriksåtalet?

Anne Applebaums bok är en kompakt och lärorik genomgång av allt starkare högerkrafter i främst Polen, Ungern, Spanien, Grekland, Storbritannien under det smärtsamma brexitförloppet, samt USA under Trump. Hon väver ihop sin framställning med några tillställningar som trådar, den första en nyårsfest 1999. Hon har förvisso känt eller samtalat med många av de senaste årtiondenas mest inflytelserika personer i både öst och väst,

men några vänner har under resans gång blivit hennes ovänner.

Ett par av dem, anmärker hon syrligt, skulle bli generade om de tvingades erkänna att de någonsin har varit hembjudna till henne och hennes polske make, journalisten och politikern Radoslaw ”Radek” Sikorski. Och, sålunda har de heller inte velat ställa upp på intervjuer när Applebaum har sökt upp dem.

Likheter i Applebaums och Gessens skildringar och analyser av skeendena finns naturligtvis. Båda hänvisar flitigt, ibland väl hastigt till filosofer och debattörer som de har läst eller studerat (det citatgreppet verkar överhuvudtaget vara en tendens hos många samhällskritiker idag med tät bokutgivning), däribland ondskans uttolkare Hannah Arendt. Och båda är nervösa och oroliga över den parallella händelseutvecklingen i Europa och USA – och indirekt även i andra länder i världen, länder som har ryckts in i populistiska, nationalistiska och anti-globalistiska strömningar. De förmedlar denna oro på ett realistiskt och övertygande sätt, med gemensamma inslag i form av funderingar över språkets och mediernas roll och pengarnas korrupperande makt.

”Idag är det inte 1937. Men oavsett detta pågår en omvandling, i min egen livstid, bland tänkare, skribenter, journalister och politiska aktivister...”, skriver Applebaum, egentligen mer precist om Polen, men överförbart till andra länder, med tillägget att detta sker utan de bråd-djupa ekonomiska kriserna på båda sidor Atlanten under 1920- och 30-talen.

Personligen tycker jag att man bör vara mycket försiktig med att svänga sig med namnet Hitler, det innebär alltid att banalisera eller relativisera honom. Men det blir ändå oundvikligt när ämnet är auktoritärt ledarskap och försvagning av demokratins grundbultar, alltså institutio-

”Det största spöket som Applebaum, Gessen och åtskilliga debattörer över hela världen iakttar med skräckblandad fascination är naturligtvis Donald Trump.”

ner som en ojävig ämbetsmannaklass och grundlagsskyddade fri- och rättigheter och öppna val. Applebaum nämner Adolf Hitler sex gånger, Masha Gessen åtta, och i synnerhet Gessen beskriver mekanismerna för att medvetet utnyttja en händelse – som riksdagsbranden i Berlin 1933 – som skäl för att införa långtgående undantagslagar som sedan aldrig hävs, i såväl forna som dagens öst och väst.

Två av personerna som får illustrera Applebaums resonemang om förändring-

en hon bevittnar bland sina vänner och bekanta heter Jacek och Jaroslaw Kurski. Bröderna från Gdansk var aktiva i Solidaritet på 1980-talet men deras vägar skildes så småningom – Jacek gick in i partiet Lag och rättvisa, PiS, och blev chefen som tog ett allt fastare grepp om statstelevisionen som propagandakanal. Jaroslaw höll fast vid sin liberala övertygelse och är numera redaktör i oppositionsorganet *Gazeta Wyborcza*.

Vad hände? Jo, Jacek Kurski nådde inte den framgången, makten eller berömmelsen i post-kommunismens Polen han tyckte sig vara värd efter att ha stött Lech Walesa. Inget ”öst” eller ”väst” i det, påpekar Applebaum, som menar att känslor som ”förakt, hämnd och svartsjuka” kan avgöra vem som dras till den förföriska auktoritarismen i hennes boktitel. Jacek skrev en bok och spelade in en film om hemliga krafter som ville åt den polska högern – något som gav honom viss pondus i gruppen av andra som likt honom kände sig oräddtvis utslutna från makten, enligt Applebaum.

Hon belyser liknande människoöden i den dystra utvecklingens Ungern. De liberalkonservativa krafter som skulle föra landet allt längre in i den europeiska gemenskapen, sögs in av Victor Orbán och hans Fidesz. Efter vad som måste beskrivas som en statskupp har Orbáns grepp om landet blivit allt fastare, och han och hans hejdukar (tänk Kellyanne Conway med skägg, skrev Applebaum om talesmannen i en artikel i våras) skyller förorättat allt på utomstående, inklusive coronaviruset.

Men, Applebaums arbete – och makens studier – har även fört henne till Storbritannien, där hon pekar på hur ljum centrism i Torypartiet slutade i den populistiska målsättningen framför andra, att lämna EU. Klass och nostalgi väger, vilket

knappast är förvånande, tungt. Och därtill kommer Applebaums vasst aktuella anmärkning om ras – ”några svarta ’engelsmän’ finns inte även om det kan finnas svarta briter.

Bland Anne Applebaums inspirationskällor märks bland andra den franske essäisten Julien Bendas bok från 1927, *La trahison des clercs*, om dåtidens styrande elit som svek gamla mål som sanningssökande och istället frestades av passionerna i såväl vänster- som högerideologier.

Polen: tveksam lag, eroderande rättvisa.

FOTO: THE PUBLICI

”Han benämnde de här fallna intellektuella med sarkasmen *clercs*, ett begrepp som ursprungligen stod för prästerskap.” Långt tidigare än alla andra iakttog Benda hur skribenter, journalister och essäister bytte skepnad och blev ”politiska entreprenörer och propagandister som eggade hela civilisationer att ta till våld”.

Det skedde och sker igen med dagens *clercs*, nästan 100 år senare i en historiens omtagning, menar Applebaum, som skriver:

”Någon enkel förklaring finns inte, och jag tänker inte bjuda på någon storlagen teori eller universell lösning. Men där finns ett tema: givet de rätta förutsättningarna kan alla samhällen vända sig mot demokratin. Sannerligen, om historien är något att gå efter, kommer alla våra samhällen med tiden att göra det.”

En pessimistisk framtidsvision, minst sagt. Vore det inte för att Applebaum normalt uttrycker sig så klart och redigt skulle man frestas att tro att tangenterna slant iväg i någon fas av arbetet med boken. Så mycket av det som höll ihop ”väst” och som lockade dissidenter var borta, som kalla kriget och kärnvapenhotet, med följden att ”atlanticismen” över Atlanten till USA inte längre fungerade som en naturlig brygga.

En plötslig svängning kom när Donald Trump oväntat dök upp i politiken och flera inflytelserika européer vädrade morgonluft, till exempel Rafael Bardaji i spanska högerpartiet Vox. I ett samtal med Applebaum beskrev han sin video ”Make Spain Great Again” som ett provokativt skämt. Hon tvivlar. I själva verket hade han tröttnat på ”den liberala demokratin” och frestades av retoriken från

Trump, bland annat i dennes tal i Warszawa 2017 om att den kristna civilisationen måste försvara sig mot... ja, det tomrummet kan fyllas i med den maktfullkomliga eliten, Kinas stöd av jobben, vågor av invandrare, lömska muslimer.

I USA drar Applebaum naturligtvis upp *Fox News*, och då mest Laura Ingraham, en republikansk veteran av Ronald Reagan-snitt som trivdes ganska bra i Washingtonträsket ända till Trumptiraderna började ljuda. När hon fick en egen tv-show vässade hon profilen, och hon till-

”Ju längre trumpismen varar, desto svårare blir vägen tillbaka på grund av de skador som Trump åsamkar det politiska språket, blir slutsatsen.”

hör numera den kör som inte bara hyllar Trump, utan som hetsar ännu mer och inte har dragit sig för att ropa på ”liberation” från mandat om munskydd i början av pandemin eller för att beskriva invandrare som brottslingar.

Kanske, gissar Applebaum med hänvisning till canceröverlevaren Ingrahams konvertering till katolicismen, döljs en religiös aspekt i hennes förvandling. ”Utan Gud har vi inget land”, som hon har sagt med samma messianska associationer som de väckelsekristna amerikanerna i Trumps lojalaste bas.

Trots talet om brist på förklaringar radar Applebaum förvisso upp sådana: ”nostalg, dragningskraften i konspirationsteorier, den förhärskande kverulansen i hur vi läser om, tänker på, hör och förstår politik” med oenighet som en ständigt brummande ljudkuliss. Hon tar också upp dagens krav på nanosekundsnabba resultat, i sig en följd av internet

och sociala medier. Utdragna förhandlingar om komplicerade frågor framstår som mossiga när det går att köpa ett par skor genom att trycka på en mobilknapp, medan ”det kan ta månader att bilda en regeringskoalition i Sverige” (jag kan nästan föreställa mig hur hon utropar ”I Sverige! Av alla länder!” när hon skriver den meningen) och vara oerhört svårt att nå fram till beslut eller reformer i multinationella organ som EU eller Nato.

Det största spöket som Applebaum, Gessen och åtskilliga debattörer över hela världen iakttar med skräckblandad fascination är naturligtvis Donald Trump.

Masha Gessen återkommer ofta till den skräck som Trump förmedlar och beskriver hans Amerika som ett land utan förflutet, utan framtid, där bara det nervösa nuet existerar:

”Ingen kraftfull politisk aktör hade föresatt sig att förstöra det amerikanska politiska systemet i sig före Trump. Han var troligen den första kandidaten för ett av de stora partierna som inte ställde upp för att bli president, utan för att bli autokrat. Och han segrade.”

Uppriktigt sagt känns en del av Gessens bok som väl mycket av katalog över Trumps förseelser och tillkortakommanden. Men det kanske var nödvändigt för att understryka vidden av det som pågick dag efter dag i Vita huset. Ett kapitel får heta ”Vi skulle kunna kalla det kakistokrati” och är inriktat på Trumps

nedlåtenhet mot all expertis och etik. Helt logiskt, påpekar Gessen, eftersom han ser ner på byråkratin och därför fortsätter att häna den även när han själv sitter i toppen av maktpyramiden.

Gessen inleder med en jämförelse mellan Trumps reaktioner efter coronautbrottet och de sovjetiska beslutsfattarnas hantering av Tjernobylnkatastrofen. Visst, den amerikanska allmänheten hade tillgång till mer information, men två nyckelfaktorer var desamma hos Trump-administrationen liksom i Kreml – ”... en slående likgiltighet för människoliv och ett monomant fokus på att tillfredsställa ledaren, för att få honom att framstå som ofelbar och allsmäktig. Detta är vad som kännetecknar ett autokratiskt ledarskap.”

Bland de tänkare som Gessen vänder sig till för att hitta förklaringar märks den ungerske sociologen Bálint Magyar och dennes teorier kring språkbruket i samhällena i gamla östblocket efter murens fall 1989. ”Vi pratade om det som om de hade

>>

en fri press, till exempel, eller fria och öppna val”, anmärker Gessen, som menar att samma sak sker i USA för närvarande med en president som ljuger om allt. Ord som tillkom för att beskriva politisk idédebatt, partipolitiska riktningar eller rättsväsendet ”används nu för att krossa det system som terminologin tillkom för att beskriva”. Ju längre trumpismen varar, desto svårare blir vägen tillbaka på grund av de skador som Trump åsamkar det politiska språket, blir slutsatsen.

De paralleller som Gessen sedan ringar in mellan Trump och Vladimir Putin tillhör de mer tänkvärda inslagen. Trump beundrar kraftfullhet och vinnarförmåga, och Putin är ett långlivat exempel på bådadara. Halva USA befinner sig i ett autokratiskt stadium och någon reträtt är inte att vänta förrän demokraterna slutar att vända sig endast till sina väljare, skriver Gessen. I en intervju i somras försvarade Gessen Putin genom att betona att han i alla fall är mindre cynisk än Trump. Han tror att han har gjort sig förtjänt av alla rikedomarna för att han värnar om sitt Ryssland, medan Trump alltid sätter sig – och sin familj – i första rummet, inte landets väl och ve.

I USA brukar sanningen komma fram förr eller senare, om än ibland mycket senare, men några tidningsdrakar av gamla stammen gräver oförtrutet djupare i Trumptrasket, och när jag skriver dessa rader har *New York Times* just avslöjat att den dåvarande biträdande justitieministern stoppade specialåklagaren Robert Mueller från att nysta i Trumps egna långvariga kontakter med Ryssland. Hur stor ovissheten om penningtvätt och kontakter till oligarker nämns i de flesta Trumpbiografierna.

Som framgår är det här perfekt läsning i den tid vi lever i, med partier och politiker som leker med – eller har möjlighet att förverkliga – tanken på censur och nya skrivningar i grundlagarna eller i förlängningen lönnmord. Trump visar i handling var han står, genom att välkomna ledare som Ungerns Victor Orbán och Turkiets Recep Tayyip Erdoğan till stolarna framför öppna spisen i Ovala rummet. Applebaum och Gessen drömmer om att fler ska öppna ögonen och att det ska komma en tillnyktring med en återgång till en objektiv press och beslutsfattare som bekänner sig till den klassiska västerländska demokratiska liberalismen. De här propäerna torde rikta sig i första hand till höjdare i det republikanska partiet som avsåg sig den tänkta maktodelningsrollen i författningsbygget och anslöt sig till ”Trumpshowen” som Gessen säger.

Under de snart fyra åren med Donald

Laura Ingraham: ropar efter mer radikalism.

FOTO: CHIP SOMODEVILLA/GETTY IMAGES

Trump har det kommit en strid ström av böcker, nästan en hel kanon, om honom och hans presidentskap. Flertalet är negativa, men insiderskildringarna av turbulensen och inkompetensen i kombination med Trumps bristande koncentrationsförmåga (engelskans ”attention span” vore ett bättre uttryck) gör att läsaren kan känna viss trygghet. Himlen kommer inte att ramla ner, som talesättet lyder. De amerikanska institutionerna torde överleva en period med Trump – men knappast två, fastslår Gessen. Hon redovisar Magyars utvecklingslära: autokratiska försöksungar, autokratiska genombrott och autokratisk konsolidering. Att det kunde hända i USA hade aldrig förutsetts, menar Gessen, som i likhet med Applebaum riktar in sig på känsloträngarna som Trump, Brasiliens Jair Bolsonaro och andra ”starka män” spelar på.

”De kampanjar på väljarnas avsky mot de eliter som hade förstört deras liv, och de fortsätter att blåsa på den avskyn när de tillträtt, precis som om någon annan, någon mörk och uppenbarligen allsmäktig typ fortfarande har makten och de själva är upprorsmakare”, noterar Gessen om Trump som förnedrar sina egna topptjänstemän – och samtidigt utnyttjar alla maktinstrument som finns utan hänsyn till de spärrar som den gamla eliten respekterade.

Bara en kort sidoanmärkning om att Gessen (som, som transsexuell, avsäger sig pronomenet ”hon” och använder ”de” och ”dem” om sig själv) förtjänar en eloge för den förnämliga källhänvisningen, i e-boken med klickbara länkar. En, kanske orättvis, sidoanmärkning

om Applebaum är att i alla fall jag skulle ha välkomnat ännu fler inblickar i det polsk-amerikanska privatlivet med täta researchresor till andra länder.

Applebaum och Gessen skrev sina böcker med blicken mot presidentvalet i november, det vill säga: före sommarens och höstens tilltagande sammandrabbningar i en rad olika amerikanska storstäder som utlöstes av Black Lives Matter-demonstrationerna mot polisbrutalitets och ingrodd rasism. ”Enigheten i detta Amerika består av vit hud, en viss variant av kristendomen och idén om att landet borde omges och försvaras av en mur”, konstaterar Applebaum om stämningarna som skiljer sig radikalt från Thomas Jeffersons demokratiska ideal.

Väld är inget nytt i den amerikanska historien, men de högerextrema yttringar som dokumenterats i flera år vid det här laget ter sig ändå oroväckande nya. Attributen är desamma som i Europa. Rakade skallar, hakkorstatueringar, svart läder, kedjor, underförstådd avsky mot ”the other”, men därtill en specifikt amerikansk ingrediens – legala tunga vapen som på en del håll får bäras synligt på offentlig plats.

Trump tweetade såhär vid ett tillfälle: ”The only way you will stop the violence in the high crime Democrat run cities is through strength!”

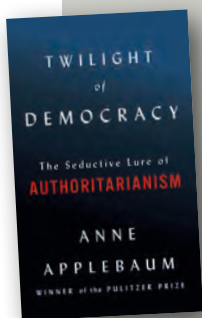
Oavsett man håller med om att han har såväl orsakat som eldat på stämningarna, eller inte, hörs höga fascistiska ekon. Det är oklart om Trump läser några böcker, inklusive dem han rekommenderar i tweetar, men han sägs ha påverkat och påverkats av före medarbetaren Michael

Antons tankegångar. Anton skrev essän *The Flight 93 Election* med en nedgörande beskrivning av det republikanska partiet före Trump 2016. Valet då stod mellan att göra som passagerarna ombord ett av de kapade planen den 11 september 2001, att kämpa ner terroristerna och störta flygplanet, eller att rösta på Hillary Clinton, varnade Anton under pseudonymen Publius Decius Mus. I sin nya bok *The Stakes. America at the Pont of No Return* målar han upp hur vänsterdiktaturen Kalifornien, med "woke"-poliser som ser till att alla iakttar att identitetspolitikens påbud följs, skulle breda ut sig över landet om väljarna röstar på Joe Biden.

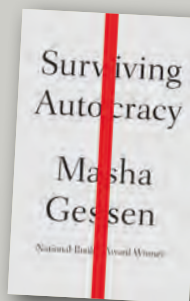
Uppenbarligen finns det i synnerhet i USA en stor andel av väljarkåren som inte bryr sig om – i och för sig ofta abstrakta – övertramp som nepotism, ministerstyre, ideologiskt färgade domarkandidater och är mottaglig för såväl Harmagedonsscenarier som rena lögnaktigheter. Frågor att ställa sig är förstås hur det kunde gå så långt, hur en amerikansk president kan klistra på motståndaren saker denne aldrig sagt, hur politikerföraktet breddat ut sig så till den grad och om det överhuvudtaget erbjuds någon väg tillbaka? Oavsett utgången den 3 november lär de flesta få de svar som de förväntade sig... ✖

Karin Henriksson

TWILIGHT OF DEMOCRACY
THE SEDUCTIVE LURE OF
AUTHORITARIANISM
ANNE APPLEBAUM
Penguin Random House 2020

SURVIVING AUTOCRACY
MASHA GESSEN
Penguin Random House 2020

IDÉHISTORIA

Nu mera tycks det finnas hur många böcker som helst som alla bekymrat förklarar hur illa ställt det är med demokratin. Men det är inte alltid demokratin i strikt mening som böckernas författare oroar sig över utan den *liberala* demokratin. Det är inte samma sak. Vad många av dessa skribenter upprörs över är att folk envisas med att stödja illiberala men därför inte nödvändigtvis antidemokratiska krafter. Till mångas förfäran har det visat sig att man kan vara demokrat utan att vara liberal.

Det finns emellertid röster som inte stämmer in i dessa vid det här laget ganska entoniga och förutsägbara klagovisor. En av dessa röster tillhör David Stasavage, statsvetarprofessor vid New York University, som i *The Decline and Rise of Democracy* anslår mer optimistiska tongångar.

De vanligaste historieböckerna om demokratin börjar i antikens Aten, som sägs ha uppfunnit demokratin, och gör sedan längre uppehåll i renässansens

Florens, vidare till 1600- och 1700-talens England med Hobbes och Locke. De fortsätter snabbt via Mill till dagens demokrati, som gärna behandlas som systemets slutpunkt och fulländning.

Stasavages historia ser annorlunda ut, delvis beroende på att han arbetar med en ovanligt bred definition av demokratibegreppet. Med det menar han i stort sett alla styrelseformer där vanligt folk (som dock till långt fram i tiden vanligen inte innefattade kvinnor) har avgörande inflytande. Den började vid historiens gryning i små grupper eller familjer, där kvinnor ofta hade lika mycket att säga till om som männen och där man gemensamt fattade beslut. Demokratin, i betydelsen folkstyre, förefaller att ha varit ett slags *default position* innan den mest rudimentära statsbildning blev till. Arkeologiska fynd stöder denna tes. Demokratin har alltså inte uppstått på ett ställe och sedan spritts därifrån utan funnits lite varstans, om än i former som idag kan tyckas lämna en hel del i övrigt att önska.

Stasavage hittar exempel på detta hos >>

Huronstammen: protodemokrater.

FOTO: ALAMY

Vi, folket

Faraonernas Egypten: ingen utväg.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

vissa naturfolk eller ursprungsbefolkningar (eller vad den politiskt korrekta beteckningen lyder på vad som för inte länge sedan kallades primitiva folk). Flera gånger på bokens 400 sidor använder han de nordamerikanska huronindianerna som exempel. När en fransk jesuit i början av 1600-talet beskrev dem hittade han en styrelseform med ett centralråd som påminde om de franska generalständerna som var ett lagstiftande råd. Med en betydande skillnad: den franske kungen kunde strunta i rådet, det gick inte för sig bland huronerna.

Hundra år tidigare hade Hernán Cortés i Mexiko stött på ett sätt att styra som påminde honom om "Venedig, Genua eller Pisa därför att de inte tycks ha någon enväldig härskare". För att sådana demokratiska mekanismer skulle fungera krävdes speciella villkor, en speciell miljö som gjorde det möjligt att på det ena eller andra sättet protestera mot fattade beslut. Huronfolket bodde i ett landskap med vidsträckt slätter. Passade inte ett beslut kunde de missnöjda ta sitt pick och pack och flytta.

På andra ställen var det inte möjligt, som i faraonernas Egypten. Bara i Nildalen, som var omgiven av en ogästvänlig öken, var det möjligt att odla jorden. De bönder som ogillade Faraos beslut

hade ingenstans att ta vägen; det fanns inte plats för det folkliga inflytande som Stasavages jesuit hittade hos huronerna.

En annan viktig faktor är vem som har behov av vem. Behöver folket sin överhet eller behöver överheten folket? Här finns exempel från det antika Grekland till det moderna Europa. I kriget mot Persien behövde Athens flotta så många roddare att antalet slavar inte räckte. Triremerna behövde fria atenska män som det skulle bli svårt att förvägra inflytande när freden var återställd. Något liknande kan man ett par tusen år senare hitta i Europa, där

manhang, men Stasavage är en försiktig skribent och den förste att inse att en beskrivning av demokratis historia inte är exakt vetenskap utan ofta litegrann av en gissningslek där slutgiltiga sanningar sällan står att finna. I många fall finns det goda argument för motstridiga hypoteser och flera möjliga förklaringar.

Om huronerna hade tillgång till en exitstrategi som underlättade för tidiga former av demokrati att spira, borde inte då något liknande gälla beduiner på den arabiska halvön? Också de saknade

"Stasavage är optimistisk men för den sakens skull ingen Candide. Också dagens demokrati har betydande brister. Demokratin är idag vidsträckt men tunn."

man införde allmän värnplikt när antalet professionella soldater inte var tillräckligt. De unga män som hade tur att med livet i behåll återvända från första världskrigets skyttegravar krävde medborgerliga fri- och rättigheter. Kriget betydde också ett stort steg mot kvinnors rättigheter. När männen var vid fronten fick kvinnor visa att de var väl så kompetenta att utföra sysslor som tidigare hade varit reserverade för män.

Enligt min mening låter detta enkla och närmast självklara orsakssam-

manhang och styrde genom ett slags råd – shura – som också gav de missnöjda möjlighet att ta sina kameler och bosätta sig på något annat ställe.

Så hur kan det då komma sig att demokratiska eller åtminstone protodemokratiska former försvann när muslimerna expanderade från Arabien och erövrade stora delar av Västasien, vad hände med shura?

Här för Stasavage på ytterligare en variabel som påverkar demokratis vara eller inte vara: byråkratin. När araber-

na erövrade vad som idag är Syrien och Irak störtades de persiska sasaniderna, men araberna övertog den effektiva byråkrati som redan fanns där. Den gjorde det möjligt för kaliferna först i Damaskus och senare i Bagdad att effektivt styra, ta ut skatter och se till att de komplicerade bevakningssystemen fungerade. En autokratisk centralmakt blev möjlig och gjorde den gamla ordningen med *shu-ra* överflödig.

Hade de muslimska härskarna erövrat dessa områden något århundrade tidigare, innan den sasanidiska byråkratin var på plats, hade det varit möjligt för demokratiska styrelseformer att leva kvar och Mellanöstern idag kanske hade sett helt annorlunda ut. Så spekulerar Stasavage men han gör det med solida data i grunden. Att demokratin har

Kina: välstånd utan demokrati.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

haft det så motigt i den muslimska världen skulle alltså inte vara islams fel utan persiska byråkraters.

Genom hela boken tjänar Kina som ett exempel på ett land där demokratin har haft – och har – svårt att finna fotfäste. Byråkratin har där tusenåriga traditioner och ett effektivt skattesystem som gjorde det möjligt för en enväldig kejsare att styra. Långt innan Europa kommit så långt hade kinesiska byråkrater noggrant kartlagt jordmånen i olika områden. Centralmakten visste precis hur höga skatter man kunde ta ut i olika områden och det visade sig vara ett oumbärligt instrument för att hålla folket i schack.

Men byråkratin har varit ett tveeggt svärd; det är en fråga om *sequencing*, i vilken ordning olika sociala och politiska institutioner införs: "Det är möjligt att frågan om byråkratin underminerar demokratin är en ordningsfråga – om byråkratin kommer först har de styrande föga behov av demokrati men om demokratin kommer först är en annan utveckling möjlig."

Europa kan tjäna som exempel på det.

När det romerska imperiet gick i graven kom det aldrig att ersättas av en ny central administrativ makt, ett maktcentrum saknades; istället utvecklades antingen små furstendömen eller mer eller mindre självständiga städer som kungar var tvungna att lyssna till. Här ligger en viktig delförklaring till varför Europa skulle komma att bli moderna demokratis vagga.

Europeiska städer skickade delegater till kungen eller fursten där de framförde stadens krav. Delegaterna hade strikta förhållningsorder att följa det mandat som de hade fått av stadens invånare och hade inte rätt att på egen hand acceptera något annat. Fattade det kungliga rådet ett annat beslut ansåg sig staden ha rätt att strunta i det. Stasavage berättar en sedelärande historia om Rodrigo de Tordesillas: "Han skickades av staden Segovia 1520 till det spanska Cortes, kungadömet politiska församling. Rodrigo struntade i det uttalade mandat som hans stad hade givit honom då han gick med på nya skatter till kronan. När han återvände till Segovia anklagades han av stadens invånare för att ha avvikit från det edsvurna mandatet. Han straffades genom att släpas genom gatorna, dödas, och sedan hängas upp och ner på den plats där brottslingar avrättades. Detta ansågs inte som ett tillräckligt straff så folket avslutade med att bränna ner hans hus." Så kan det gå för den som bryter ett vallöfte. Kungarna skulle emellertid snart tröttna på dessa bindande mandat och lyckades att upphäva dem. De kunde då tillskansa sig själva större makt och omtentgöra demokratiska tendenser.

Stasavage har som bokititeln lovar ett globalt perspektiv och har samlat och sammanfattat en stor mängd data som han presenterar på ett pedagogiskt och ofta riktigt underhållande vis. Han visar att dagens demokratiska situation nästan alltid har mycket djupa historiska rötter.

Han accepterar inte den gängse bilden av demokratin som en atensk uppfinning. Att den har utvecklats på vissa ställen och förtvinat på andra beror på en hel mängd faktorer: geografi, klimat, jordmån. Hade Europa varit ett stort slättlandskap med bördig lössjord, som fallet var i Kina, skulle det ha varit lättare för en enväldig härskare att förhindra folkligt inflytande. Gestalter som Locke och Mill, som vanligen får framträdande platser i avhandlingar om demokratins framväxt, i alla fall i dess liberala form, nämns inte i denna bok. Franska revolutionen är inte ett märkesdatum.

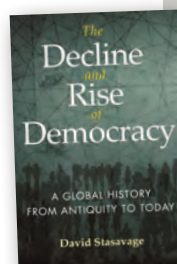
Demokratin har gjort stora framsteg, men den tidigare så omhuldade tanken att ekonomiska framsteg med automatik leder till ökad demokrati har visat sig vara en from lögn. Exemplet Kina vederlägger effektivt den tesen. Istället fortsätter det nu allt rikare Kina på den väg Mitens rike slog in på för flera tusen år sedan, medan det så länge fattiga Indien, med tidiga demokratiska traditioner och utan Kinas centralistiska byråkrati, är en demokratisk framgång. Försiktigtvis tillägger Stasavage: "Jag säger inte här att bara för att Buddhas klan på 500-talet f.Kr. valde sin ledare var det Indiens öde att bli en demokrati idag." Nej, han säger det inte men han mer än antyder det. Och medan de olika indiska dynastierna har kommit och gått ha bygemenskapen förblivit.

Stasavage är optimistisk men för den sakens skull ingen Candide. Också dagens demokrati har betydande brister. Demokratin är idag vidsträckt men tunn. Väljare i moderna demokratier har med jämna mellanrum ett kort ögonblick av inflytande men däremellan är de maktlösa. Politikerna kan mellan valen göra vad de vill. Ska man införa bindande mandat? Kanske, men då helst utan de drastiska metoder som drabbade den stackars Rodrigo. Ska man ge väljare möjligheten att återkalla eller avsätta politiker som bryter sina vallöften?

ett annat sätt att stärka demokratin vore att förhindra att politik blir ett yrke som leder från ungdomsförbund till riksdagsplats till generös pension. Det vore också klokt att sluta kalla alla som inte köper det liberala och globalistiska budskapet för "beklagansvärda och förtappade". Sådana omdömen får ingen att ändra sin röst. Snarare gör det folket mer benäget att rösta på "fel" kandidater. Allt flera upplever att demokratin i dagens form inte svarar mot väljarnas önskemål utan har blivit ett projekt där en liten elit bestämmer, men gör det med formellt oklanderliga demokratiska metoder.

Den fråga som Stasavage till slut ställer är "inte om demokratin kommer att överleva utan om vi kommer att vara nöjda med den demokrati som överlever"? ✂

Carl Rudbeck

THE DECLINE AND RISE OF DEMOCRACY
A GLOBAL HISTORY FROM ANTIQUITY TO TODAY
DAVID STASAVAGE
Princeton University
Press 2020

I labbet: det uppstår avarter.

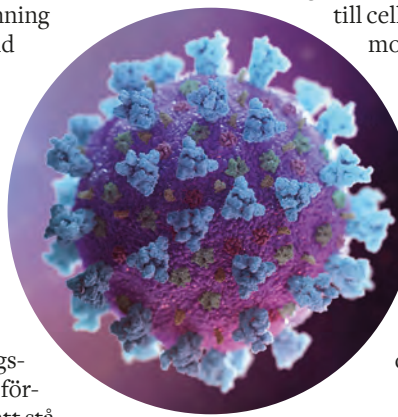
FOTO: ANTON VAGANOV / TT

Seriösa tidskrifter publicerar inga rapporter innan dessa har genomgått så kallad *peer-review*, det vill säga: innan de har skickats för granskning till andra forskare. Felaktigheter som upptäcks efter att en rapport har blivit publicerad kan i sällsynta fall leda till att en artikel dras tillbaka. En genomgång av drygt 2 000 publikationer som under 30 år fram till 2012 hade dragits tillbaka visade att 21 procent av dessa hade dragits tillbaka på begäran av författarna själva, som hade upptäckt felaktigheter som de hade råkat begå i god tro, medan olika typer av oredlighet låg bakom åtminstone 68 procent: påvisat eller starkt misstänkt fusk (43 procent), duplicering av publikation (14 procent), plagiering (10 procent).

Chevassus-au-Louis beskriver ett antal hårresande fall av forskningsfusk. Den tyske professorn Joachim Boldt rapporterade resultat från en lång rad studier som visade att användande av en speciell typ av blodersättningsvätska medförde förbättrad överlevnad vid traumakirurgi, och rapporterna ledde på flera håll till ändrade behandlingsrekommendationer. Efter att en uppmärksam kollega hade upptäckt konstigheter i en av Bolts publikationer inleddes en granskning som avslöjade att han hade bedrivit systematiskt forskningsfusk och som ledde till att drygt 90 publikationer drogs tillbaka. Det verkliga resultatet var att blodersättningsvätskan medförde ökad dödlighet.

I januari 2014 publicerade den 32-åriga japanska forskaren Haruko Obokata tillsammans med 13 medförfattare en artikel i den högt renommerade tidskriften *Nature*. De rapporterade att de genom en påfallande enkel metod kunde omvandla en typ av vita blodkroppar till stamceller, så kallade STAP-celler med förmågan att utvecklas till otaliga andra celltyper. Rapporten väckte sensation och förhoppningar om framtida möjligheter till cellterapi-behandling mot olika sjukdomar.

I laboratorier över hela världen försökte man omedelbart reproducera metoden, men ingen lyckades få fram STAP-celler. Okabata hade manipulerat data, och publikationen drogs tillbaka. Yoshiki

Coronavirus: kapplöpning pågår mot vaccin.

FOTO: TT

Forskare som fuskar

NATURVETENSKAP

Över hela världen pågår en kapplöpning om att ta fram och massproducera ett vaccin eller ett verksamt läkemedel mot covid-19. Prestige och ekonomisk vinning står på spel. Kanske är det ett varningstecken att det inte är respekterade forskare utan presidenterna Putin och Trump som på var sitt håll meddelar att man, med häpnadsväckande snabbhet, har tagit fram ett "effektivt och säkert" vaccin mot covid-19 som nu uppges vara klart att massproduceras och användas. Med kapplöpningar kommer frestelsen för forskare och läkemedels- och vaccintillverkare att runda hörn och fuska, och vi får hoppas att reglerande myndigheter inte frångår etablerade strikta regler för att visa att nya medicinska produkter är effektiva och säkra innan de görs tillgängliga för kliniskt bruk.

Nicolas Chevassus-au-Louis diskuterar i boken *Fraud in the Lab* problemet med fusk inom forskning. Han har en bakgrund som forskare inom biomedicin, och huvuddelen av hans diskussion om forskningsfusk rör just detta område, där fusk av olika slag kanske är vanligast och inte alltid så lätt att upptäcka. I korta kapitel beskriver han olika typer av avarter, från exempel på systematisk fabricering av forskningsdata och oetiska kliniska försök till hur påverkan av uppdragsgivare och förutfattade meningar kan leda till felaktiga resultat som lurar andra forskare eller kliniker på villospår.

Varför förekommer medvetet fusk

inom forskning? Att medvetet leda in utvecklingen på falska stickspår förefaller meningslöst. Men forskare är människor, och jakt på prestige, forskningsmedel och, förstås, egen ekonomisk vinning kan locka forskare till det som på myndighetssvenska benämns "oredlighet i forskning". Enligt den nystiftade lag som gäller från januari 2020 definieras oredlighet i forskning som "en allvarlig avvikelse från god forskningssed i form av fabricering, förfalskning eller plagiering som begås med uppsåt eller av grav oaktsamhet vid planering, genomförande eller rapportering av forskning".

Resultaten av forskningsprojekt är ingenting värda om de inte görs kända. Publikation av ett vetenskapligt manuskript är det tydligaste tecknet på en forskningsprestation. Under de senaste decennierna har bedömning av forskares kompetens vid ansökningar om tjänster eller forskningsanslag på ett slappare sätt än tidigare kommit att grundas på antalet publikationer. *Publish or perish* (publicera eller försvinna) brukar det heta, och ett vanligt oskick är att individer som inte påtagligt har deltagit i forskningsprojektet får stå med som författare (chefer kan kräva att stå med som författare, och kolleger kan ömsesidigt bjuda varandra på författarskap).

Sasai, som hade varit Okabatis handledare vid Riken, ett av Japans ledande forskningsinstitut som rymt ett flertal Nobelpristagare, friades från alla misstankar om att ha varit medveten om fusk. Men han förklarade att han var förkrossad av skammen över att inte ha varit nog uppmärksam, och han hängde sig i sitt laboratorium.

En mer tragikomisk historia är den sydkoreanske forskaren Woo-Suk Hwangs rapporter i tidskriften *Science*, i vilka han hävdade att han klonat ett mänskligt embryo för att ta fram stamcellslinjer för att kunna odla fram olika typer av vävnader. Han blev omedelbart nationell hjälte. Men det visade sig att han hade utgått från ägg från unga kvin-

uppgav 2 procent att de själva någon gång gjort sig skyldiga till någon typ av oredlighet, medan 14 procent tillstod att de kände till att någon annan hade manipulerat data, till exempel "snuggat till" siffror eller figurer eller upprepat experiment tills det "stämde", uteslutit resultat som inte passade in i en teori eller "anpassat" resultat så att de kunnat tillfredsställa en sponsors önskemål. Bortsett från att fusk är förkastligt är det kontraproduktivt: det är de oväntade resultaten som kan leda till vetenskapliga genombrott.

Enligt den nya lagen i Sverige "om ansvar för god forskningssed och prövning av oredlighet i forskning" har forskningshuvudmannen (oftast ett universitet) det övergripande ansvaret för att

"Störst skada har nog den engelske kirurgen Andrew Wakefield orsakat med sin rapport från 1998 om ett samband mellan MMR-vaccinet (mot mässling, påssjuka och röda hund) och autism."

nor utan att inhämta deras tillstånd, vilket väckte misstankar om andra oegentligheter, och systematiskt forskningsfusk påvisades. Han tvingades erkänna, blev avskedad från universitetet och dömdes till sex månaders villkorlig dom för brott mot gällande etikbestämmelser och forskningring av forskningsmedel. Historien var pinsam för tidskriften *Science* – och för hela Sydkorea, som redan hade hunnit ge ut frimärken för att hedra Hwang.

Men störst skada har nog den engelske kirurgen Andrew Wakefield orsakat med sin rapport från 1998 i den respekterade tidskriften *The Lancet* om ett samband mellan MMR-vaccinet (mot mässling, påssjuka och röda hund) och autism, en artikel som gav upphov till en vaccinskräck som spred sig lika snabbt som något virus. Men hans studier var behäftade med grava felaktigheter och sannolikt uppenbart fusk. Han hade fått stora ekonomiska bidrag av en organisation som bekämpade vaccination. Artikeln drogs tillbaka och Wakefield förbjöds att arbeta som läkare i Storbritannien. Men skadan var redan skedd. Vaccinationsfrekvensen sjönk påtagligt och frekvensen av röda hund ökade dramatiskt och fall av mässling med dödlig utgång började uppträda. Wakefield flyttade till USA där han numera arbetar för en organisation som propagerar mot vaccination.

Chevassus-au-Louis diskuterar också mindre härresande men ändå potentiellt allvarliga typer av fusk, som tycks vara vanligare än vad vi vill tro. Bland forskare som för några år sedan besvarade en enkät

forskningen utförs i enlighet med god forskningssed, och lagen stadgar att det är dennes skyldighet att anmäla misstänkta avvikelser till den nyinrättade Nämnden för prövning av oredlighet i forskning. I nämnden, som har ett justitieråd från högsta förvaltningsdomstolen som ordförande, ingår av regeringen utnämnda forskare från de större universiteten. Efter nämndens bedömning, som blir offentlig handling, är det forskningshuvudmannens uppgift att vidta vidare åtgärder mot forskare som handlat oredligt.

Men huvudmannens utrymme för att tillgripa sanktioner tycks vara begränsade. För ett par år sedan begärde Göteborgs universitet att Statens ansvarsnämnd skulle avskeda en av universitetets professorer på grund av mycket omfattande oredlighet i form av närmast systematisk bildmanipulering. Ansvarsnämnden konstaterade att forskaren i fyra enskilda beslut befunnits skyldig till oredlighet i sin forskning, vilket starkt talade för avsked, men anförde samtidigt att ett avskedande bara kan komma i fråga vid "de allra grävsta fallen av oredlighet i forskning", och forskaren fick ha kvar sin anställning som professor. Ett skamfilat rykte och kanske minskade möjligheter att få forskningsanslag efter att ha blivit "fälld" för oredlighet i forskning ansågs uppenbarligen vara straff nog. Nära medarbetare är de som har

Vaccinering: bör göras.

FOTO: GETTY IMAGES

störst chans att upptäcka oredlighet, men det är minst sagt svårt för någon i beroendeställning att anmäla fusk och det finns många exempel på att visselblåsare snarare har bestraffats än tackats för att de rapporterat om oegentligheter.

Även enstaka fall av fusk kan räcka för att påtagligt minska förtroendet för den forskning som bedrivs också vid de mest framstående universiteten, och felaktiga medicinska forskningsresultat kan vålla patienter skada. Forskningen vid universitetet baseras på anslag till samma läroanstalter från statsbudgeten eller bidrag från privata stiftelser eller industriföretag, som förvaltas av universitetet. Fusk i berätt mod kan därför ses som forskningring av offentliga medel och som framgått ovan har forskare utanför Sverige dömts i domstol för bedrägeri och forskningring av offentliga medel. Inom medicinsk forskning skulle straff för vållande av kroppsskada eller vållande till annans död kunna bli aktuellt, men att i enskilda patientfall påvisa ett direkt vållande kan vara svårt.

Forskningsfusk, eller oredlighet, är ett stort problem och Chevassus-au-Louis' diskussion är av lika stort intresse för forskare som för lekmän. Boken *Fraud in the Lab* borde vara obligatorisk läsning för alla forskningsstuderande och också för vetenskapsjournalister. ✱

Anders Alvestrand

FRAUD IN THE LAB
THE HIGH STAKES OF
SCIENTIFIC RESEARCH
NICOLAS CHEVASSUS-
AU-LOUIS
Harvard University
Press 2019

Odd Nerdrum: föredrar figurativt.

FOTO: TT

Inventering av en redskapslåda

LITTERATUR

Giuliano D'Amico, en italiensk nordist, docent vid Ibsencentret på Oslo universitet, har tidigare i böcker och tidskrifter mestadels skrivit om norska författare, framför allt om Bjørnstjerne Bjørnson och Henrik Ibsen, vanligtvis på italienska, engelska eller tyska. Nu senast har han skrivit en monografi väsentligen om en svensk författare, då på norska: *Tilbake til fremtiden. Håkan Sandell og den nordiske retrogardismen* (Scandinavian Academic Press).

Det är en bok med stora förtjänster, men innan jag griper mig an att försöka ge en bild av dem vill jag kort nämna två saker som jag retar mig på. För det första gäller det en återkommande strävan efter att finna vetenskaplig begrepps- och teoribildning att applicera på Håkan Sandell och hans dikter. Som regel bidrar de upphittade begreppen och teorierna inte med just någonting. D'Amico klarar sig däremot alldeles utmärkt när han litar på sina egna iakttagelser och på sitt eget exakta och nyansrika vardagsspråk. För

det andra gäller det en viss ängslan för idékonfrontationer. Det finns emellertid inget skäl att försöka göra Sandells tänkande kompatibelt med härskande trender inom den så kallade kulturvärlden. Så snart D'Amico koncentrerar sig på att beskriva Sandells själva tänkande, framstår detta som i sig både (mer) klokt och (mer) sympatiskt. I vilka intellektuella och moraliska moras den kan störta ner som slår sig i slang med tidsandan illustreras för övrigt lödigt i en annan aktuell bok, Johan Lundbergs *När postmodernismen kom till Sverige*.

Till förtjänsterna! Men först några ingångsinformationer.

Håkan Sandell är född i Västra Skrävlinge 1962. Han debuterade på lundaförlaget Bakhåll med långdiktet *Cathy* 1981, blev en av medlemmarna i poetgrupperingen Malmöligan och kom snart att få en lång rad diktsamlingar utgivna på först Bakhåll, så småningom Gedins och sedan Wahlström & Widstrand. År 1995 utkom ett slags poetik, skriven tillsammans med Clemens Altgård, en annan av medlemmarna i Mal-

möligan: *Om retrogardism* (Ellerströms). Sandell hade vid denna tid lämnat Sverige och levde nomadiskt i Danmark, Tyskland och på Irland.

Ar 1996 kom han till Oslo och gjorde bekantskap med Odd Nerdrum och framförallt andra, yngre figurativa målare, som Trine Folmoe och Christopher Rådlund. D'Amico låter Sandells ankomst bli utgångspunkt för beskrivningen av en mångfasetterad miljö som skapades med "retrogardism" som samlande beteckning. Själva ordet "retrogardism" hade förvisso tidigt lanserats av konstnärskollektivet *Neue Slowenische Kunst*, men de ideologiska förtecknen var annorlunda i Oslo än i Ljubljana. Ambitionen att omfatta flera konstarter och att förhålla sig till och ingripa i samhällsutvecklingen var emellertid påtaglig också i Oslo. Tidskrifter knutna till miljön uppstod, som *Aorta* och *Kilden*. Antologier som samlade författare ur miljön producerades, som *Metro Nord* (2002) och *Urbå natt* (2005). Kulturella centrumbildningar som tillhandahöll scen och utställningslokal för ord-, bild- och tonkonstnärer ur miljön uppstod, som Volapük (i ett ockuperat hus) och Frie Kunster. Samarbete etablerades med Stiftelsen Byens Fornylse, som kämpade för klassisk arkitektur och traditionellt stadsplanetänkande.

Om 1996 blir startpunkt för D'Amicos undersökning, blir 2011 slutpunkt. Miljön i Oslo faller då samman som organiserad gemenskap, men utforskaren är nog med att framhålla att dess anda ännu är högst produktiv. Fast nu informellt, utan lika skarpa konturer som tidigare och mer tillfälligt pågår åtskilligt person och person emellan vars genes i miljön är uppenbar. Redan inledningsvis fastslår D'Amico att Sandell är den Oslobaserade retrogardismens "viktigaste diktare och ideolog". Bland lyriker som formades eller påverkades av miljön förekommer i framställningen till exempel Eirik Lodén, Ronny Spaans, Bertrand Besigye, Ulrik Farestad och Cornelius Jakhelln, bland målare och skulptörer Helene Knoop, Gøril Fuhr och Håkon Anton Fagerås, bland tonsättare Marcus Paus.

Men förtjänsterna var det. D'Amico städar resolut undan spridda vanföreställningar om Sandell och dem som står honom idémässigt nära. Det gäller exempelvis föreställningen att den nordiska retrogardismen skulle vara nostalgisk, föreställningen att den politiskt står till höger och föreställningen att den väsentligen skulle vara motbild snarare än bild, destruktiv istället för konstruktiv. Sina egna slutsatser om verkliga förhållanden grundar D'Amico på omsorgsfulla textobservationer. Han griper sig an det fak-

tiska innehållet, den existerande livs-
åskådningen och den reella verklighets-
beskrivningen i en rad dikter av Sandell,
dikter hämtade ur diktsamlingar som
Midnattsfresken (1999), *Oslo-Passionen*
(2003), *Skisser ur ett århundrade* (2006),
Gyllene dagar (2009) och *Ode till demiur-*
gen (2013).

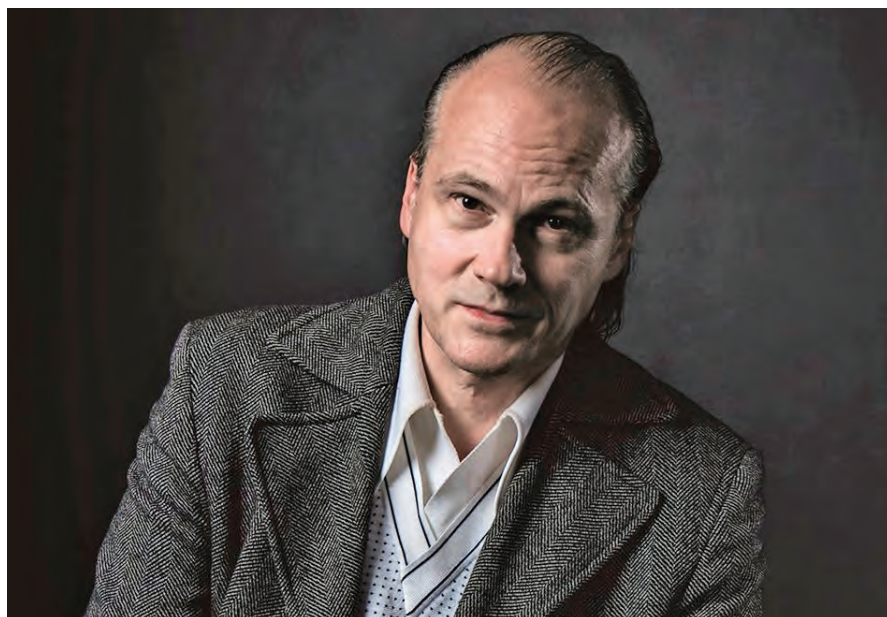
Gamla former – det vill säga: bunden
vers och ljud- och klangarrangemang
– och gamla teman – då inte i första hand
sådana där eviga som människan har
svårt att komma ifrån eftersom livsvill-
koren på ett grundläggande plan är som
de är – uppträder i Sandells dikter ald-
rig som självändamål. De finns där istäl-
let som komponenter som ska göra vårt
nu synligare, vår belägenhet begripligare,
som ska hjälpa läsaren att frigöra sig från
samtidens vaneseende och kringvirvlan-
de schablonuppfattningar och istället få
andra infallsvinklar för bedömning av vad
som borde göras. Sandells dikter är ofta
konstruerade som palimpsester, visar
D'Amico. Nytt perspektiv och ny mening
produceras genom att ett får belysa ett
annat, ett brytas mot ett annat, ett kom-
plettera ett annat. Här finns inte spår av
nostalgi.

Och här finns inte något reaktionärt.
En orsak till att D'Amico har kommit
att intressera sig för Sandell är att han i
honom igenkänner så mycket av en av sitt
hemlands största poeter, nämligen Pier
Paolo Pasolini. Hos dem båda finns sam-
ma nästan desperata vilja att i moder-
nitetens och postmodernitetens kon-
sumtionssamhälle urskilja och beskriva
autentiskt mänskligt liv och resterande

*”Att som Håkan Sandell försöka tillhandahålla
några utgångspunkter för en ny humanism, det är
ingen liten sak i de eroderande värdenas tid.”*

mänsklig värdighet. Och precis som Paso-
lini finner Sandell det efterfrågade hos
sådana som befinner sig i samhällets mar-
ginal eller på dess botten, hos sådana som
inte har beretts eller berett sig plats i den
existentiella tomheten på konsumismens
glänsande vagn.

Sandells dikter är därför som regel tyd-
ligt lokaliserade. De utspelar sig inte säl-
lan i identifierbara stadsdelar och kvar-
ter, i underprivilegierade områden, bland
människor som samhällsutvecklingen har
lämnat bakom sig, hos arbetarklass och
invandrargrupper. Sandell ger i sin lyrik
stort utrymme åt uttryck för mer eller
mindre förbehållslös kärlek till männi-
skor som han där iakttar och möter. Han
besjunger dem lågmält och samtidigt i
högstämd ton. Men – och det är viktigt att

Håkan Sandell: Oslokretsens ideolog.

FOTO: DAGFINN HOBÆK/SR

notera – han lämnar inget utrymme åt hat
visavi dem som finns på den glänsande
vagnen. Dem betraktar han snarast med
medlidande, som vore de bestulna på
fundamentala livsvärden, som vore också
de fattiga, bara på annat vis.

Sandell står i huvudsak främmande för
modernitetens och postmodernite-
tens dominerande estetiska tendenser,
modernism och postmodernism. Men
hans diktning är inte ute efter antago-
nism utan efter alternativ. Redan inled-
ningsvis fastslår D'Amico: ”Under lop-
pet av de följande 300 sidorna kommer

syftar till förståelse av sitt nu, och en poet
som Sandell bygger med sina redskap ”en
ny hermaneutisk ingång”.

Vad skulle då i förlängningen vara syf-
tet med detta alternativ? Det svar
som D'Amico ger lyder kort och gott: ”I
mycket retrogardistisk lyrik och konst
från 2000-talet kan vi se ett försök till
att förmedla idén om en ny humanism,
det vill säga: ett fokus på det positiva i
mänskligheten och civilisationen, ofta
kopplat till det andliga.” För egen del har
jag med stort intresse följt Sandells för-
fattarskap från dess begynnelse och fort-
satt. Jag har beundrat det självständi-
ga och kanske rentav stillsamt heroiska i
hans företag, känt respekt för hans ben-
hårda föresats att hålla sig till en poe-
tik ”där människans erfarenhet står i
centrum”. Och jag känner idag betydan-
de tillfredsställelse när jag läser Giulia-
no D'Amicos på det stora hela insiktsfulla
framställning om författarskap och före-
tag. Att som Håkan Sandell försöka till-
handahålla några utgångspunkter för en
ny humanism, det är ingen liten sak i de
eroderande värdenas tid. ✨

Peter Luthersson

TILBAKE TIL FREMTIDEN
HÅKAN SANDELL
OG DEN NORDISKE
RETROGARDISMEN
GIULIANO D'AMICO
Scandinavian Academic
Press 2020

Harry & Meghan: har fått nog (av något).

FOTO: TT

Varken skakad eller rörd

REPORTAGE

Det är svårt att inte bli besviken av *Finding Freedom*. *Harry and Meghan and the Making of a Modern Royal Family*. Den nya boken om prinsen och prinsessans flykt från det brittiska kungahuset hade ju lovat så mycket. Äntligen skulle vi få reda på sanningen om den mest dramatiska krisen för det brittiska kungahuset på åtminstone 20 år.

Materialet fanns onekligen där. Den populäre prins Harry som meddelar drottning Elizabeth II att han ämnar lämna kungahuset. Inte i något möte. Nej, på Instagram av alla ställen. Hur prinsen sedan flyr till Kanada med fru och barn, efter att ha låtit bygga någon form av hemsida bakom ryggen på resten av kungahuset. Och hur han sedan mitt under en global pandemi drar vidare till Hollywood för att starta produktionsbolag. Brittiska tabloider dubbade naturligtvis omedelbart alltihop till "Megxit" efter en annan pågående skilsmässa med samma suffix.

Och det var i *Finding Freedom* som sanningen om Megxit skulle avslöjas.

Prins Harry och Meghan Markle påstår visserligen att de inte har låtit sig intervjuas för boken. I brittisk press har man dock tagit detta på lika stort allvar som när prinsessan Diana svor att hon inte hade samarbetat med författaren till *Diana. Her True Story*, skandalbiografin från 1992 av Andrew Morton. I själva verket hade Diana både gett intervjuer för boken och smugglat in Andrew Morton i Kensington Palace i bagageluckan på en bil.

Precis som *Diana. Her True Story* gav Dianans ofiltrerade version av sin tid som prinsessa skulle *Finding Freedom* ge prins Harry och Meghans version av Megxit. Popcornen var poppade, bokens förhandsbeställningar slog rekord och det brittiska hovet hukade bakom sina murar.

Men explosionen uteblev.

Istället får vi i boken följa med när den framgångsrika amerikanska skådespelerskan Meghan Markle, karakteriserad av "en vilja att hjälpa andra och att själv all-

tid göra sitt bästa", landar i London sommaren 2016. Hon går för att handla skor på Selfridges. Författarna informerar oss om vilka hennes favoritdesigner är (Stella McCartney, Chloé och Marc Jacobs) och berättar sedan om hur en kompis ber henne att gå på blind dejt med en viss prins.

Vi får veta att hon drack martini och han drack öl. De pratade om hans välgörenhetsinitiativ och hennes hundvalpar, sedan blev de kära. I ett helt år levde de lyckliga genom att åka hemliga privatflygplan mellan Kanada där hon bodde och Storbritannien där han bodde. De åkte på luxuös camping i Botswana där Meghan "sträckte ut sin kropp i perfekta yoga-positioner" och var allmänt i harmoni. Vi får reda på att prinsen hade ett hemligt konto på Instagram (@Spikey-Mau5) och att han sms:ar med hjälp av många emojis. Sedan händer det förfärliga: pressen får nys om parets förhållande. För om det finns någon skurk i *Finding Freedom* så är det de elaka brittiska journalisterna.

Diana. Her True Story fick år 1992 en hel värld att tycka synd om prinsessan Diana och i hög grad ta hennes sida mot resten av det brittiska kungahuset. Detta berodde dock på att de saker som boken avslöjade på riktigt var explosiva. De flesta av oss känner med någon som berättar om sin svåra bulimi eller sina självmordsförsök, precis som prinsessan Diana gjorde. Det var också i *Diana. Her True Story* som avslöjandena om prins Charles otrohet kom ut. Världen var helt enkelt skakad.

Det är däremot svårt att bli just "skakad" av *Finding Freedom*.

Istället når den nya boken sin klimax när den ägnar nästan sex sidor åt dramatiken runt Meghan Markles bröllopstia-ra som inte visar sig vara särskilt mycket dramatik alls. Det inbegriper om jag har förstått saken rätt mest att drottning-

Pappa Markle: läcker ständigt.

FOTO: TT

ens påkläderska eventuellt var lite långsam. Författarna till *Finding Freedom* kan även presentera "avslöjanden" om vilket smink Meghan Markle använde och vilka låtar hon spelade på Spotify före bröllopet. Vi får reda på att prinsen och prinsessans labrador heter Pula, men inte sådana detaljer som man vill veta: till exempel om det verkligen är sant att George Clooney är gudfar till parets son.

Boken är skriven av två hovreportrar och inte som prinsessan Dianas biografi av en slug brittisk tabloidreporter med känsla för en bra historia.

Det märks.

Finding Freedom ägnar istället tid åt allt från ingående beskrivningar av mat till att förklara att nej, prinsessan Meghan fick minsann inte prinsessan Kate att börja gråta när de provade klänningar inför bröllopet. Däremot var det minsann prinsessan Kate som istället för att ringa till prinsessan Meghan när hon mådde dåligt skickade henne blommor på hennes födelsedag. En gång gav prinsessan Kate inte heller prinsessan Meghan skjuts i sin bil trots att de båda skulle iväg och shoppa kläder på samma gata.

Prins Harry framstår som en lättkränkt och ganska överkänslig typ som ägnar alldeles för mycket tid åt att läsa kommentarsfält om sig själv på den brittiska tabloiden *The Daily Mails* webbsidor. Det är ungefär som att tillbringa all sin tid på Flashback och sedan vara förvånad över att man känner sig desillusionerad över mänskligheten. Som läsare undrar man varför Harrys uppenbarligen mer intelli-

två, prioriteras mer inom organisationen? Om hovet lyfter fram kronprins Williams initiativ framför prins Harrys kanske det helt enkelt har att göra med att prins William är kronprins? Det kanske inte betyder att det finns en djupgående konspiration riktad mot Harry och Meghan?

På samma sätt är det svårt att bli upprörd över att Meghan Markle känner sig "tystad". När man gifter sig med en prins och går med på ett skattefinansierat bröllop framför miljoner tv-tittare ligger det väl lite i konceptet att man inte ska uttala sin åsikt om brexit nästa dag? Eller?

Bortsett från att det är svårt att tycka synd om hertigparet, är det största mysteriet med Megxit trots allt inkompetensen. Och då menar jag det brittiska kungahuset. Okej att prins Harry var en tjurig typ och prinsessan Meghan kände sig motarbetad, och okej att kungabarnen grälade och det blev missförstånd och folk kände sig förbisedda. Men borde drottningen trots allt inte ha hantarat alltihopa bättre? Borde inte hon och hennes stab på något sätt ha lyckats se till att bråk om tiaror och en delvis rasistisk press inte blev till en global skandal av dessa proportioner?

Trots allt är ju Megxit en stor förlust för det brittiska kungahuset. För bara två år sedan var Harry och Meghan det gyllene paret som skulle modernisera monarkin och göra det brittiska kungahuset populärt hos en ny Instagramgeneration som läser Brene Brown och demonstrerar mot rasism. Att de nu är borta är hur

"För bara två år sedan var Harry och Meghan det gyllene paret som skulle modernisera monarkin och göra det brittiska kungahuset populärt hos en ny Instagramgeneration."

genta fru inte bara säger åt honom att sluta. För i själva verket är det svårt att förstå vad paret är så upprörda över i sin tillvaro. Den enda faktor som är riktigt allvarlig – rasismen i delar av den brittiska pressen mot Meghan Markle – diskuteras inte särskilt ingående i boken.

I stället handlar det mest om att paret känner att de är motarbetade av resten av kungahuset. Det finns någon form av hovmän i grå kostymer som är oroliga över att Harry och Meghans popularitet ska överglänsa till och med drottningens får vi veta. Därför försöker etablissemanget hålla hertigparet i hårda tyglar.

Men kungahuset handlar trots allt om hierarki, prins Harry är nummer sex i tronföljden. Det är därför kanske inte så konstigt att hans bror, som är nummer

man än ser på saken en jättelik förlorad möjlighet för drottningen.

Hur kunde kungahuset med alla sina anställda till exempel inte hantera Meghan Markles pappa och hans ständiga läckande till amerikansk press? Hade Meghan Markle varit vicepresidentkandidat i USA, skulle en hel armé av politiska tjänstemän ha sett till att alla pinsamma släktingar var inlåsta långt utom räckhåll för alla mikrofoner. Varför lyckades inte det brittiska kungahuset med något liknande?

Resurser har man ju onekligen.

Hur kunde hovet på

Prinsessan Diana: väckte världens sympatier.

FOTO: JULIAN PARKER/GETTY IMAGES

samma sätt undgå att upptäcka att prins Harry och Meghan Markle byggde en hel hemsida bakom ryggen på drottningen? Förstod man inte vart det barkade? Ja, vad gör egentligen alla de hovanställda hela dagarna? Det är inte så att drottning Elizabeth II saknar pengar att betala både pr-expert och krishanterare med. Hon äger trots allt inte bara alla omärkta svanar i England utan även samtliga delfiner i brittiska vatten! Okej att hennes barnbarn må vara tjuriga och ganska bortskämda, men det är ju faktiskt hennes jobb att se till att det hela inte blir ett problem för hela firman.

I politikens värld hade detta verkligen inte fungerat.

Det är tur att de här typerna sitter på livstid, tänker man. ✨

Katrine Marçal

**FINDING FREEDOM
HARRY AND MEGHAN
AND THE MAKING OF A
MODERN ROYAL FAMILY**
OMID SCOBIE &
CAROLYN DURAND
HQ 2020

Murens fall: Berlin uppfinner sig själv på nytt.

FOTO: TT

Parvenypolis

KULTURHISTOIRA

Dagens Berlin, det återförenade Tysklands huvudstad, är en attraktiv plats.

Den stad som växte samman och var tvungen att "uppfinna sig själv på nytt" efter murens fall för drygt 30 år sedan lockar människor som "gärna definierar sina liv själva". Och staden är, precis som så ofta tidigare under sin historia, något som retar de inskränkta.

Det konstaterar Jens Bisky i inledningen till sin över 900 sidor tjocka bok om Berlins historia: *Berlin. Biographie einer grossen Stadt*.

Den historia som format och lett fram till denna populära och – även om det naturligtvis inte heller i Berlin saknas problem – på det hela taget välmående stad har som alla vet varit mycket dramatisk. Berlin har på ett unikt sätt stått i centrum för 1900-talets europeiska historia, en historia full av katastrofer, men också med lyckliga ögonblick. Nazism och kommunism, kalla kriget och dess slut, terror och frihetskamp: för allt detta har Berlin varit brännpunkt som ingen annan plats.

För många är denna historia också en del av det som idag utgör spänningen och lockelsen med Berlin. DDR, muren, återföreningen, nazismen – allt detta finns nog åtminstone i bakhuvudet även för den genomsnittlige Berlinbesökaren. Men ofta kommer stadens något äldre, men väl så intressanta, viktiga och spännande historia i skymundan, och i de ständigt upprepade berättelserna om några av de mest avgörande ögonblicken i Berlins förflutna saknas inte sällan den komplexitet och de nyanser som hör verkligheten till.

Till Berlins historia hör de många motsättningar och motsägelserna. Berlin var huvudstad i den nazistiska terrorstaten, men också centrum för arbetarrörelsen med dess olika schatteringar från våldsamma revolutionärer till sansade reformister. Här har funnits fruktansvärt förtryck likaväl som ovanligt stor tolerans och liberalism.

Hit hör också spänningarna, tempot, den ständiga omvandlingen, det halvfärdiga, oavslutade – och detta gäller inte bara 1900-talet. I drygt 300 år har det funnits något "andfått" över stadens utveckling. Överanstängning var normalläget.

Det började med ombyggnaden av den märkiska handelsstaden till en preussisk fästning och ett residens som knappt hade övervunnit följderna av Napoleonskrigen innan industrialiseringen förde med sig helt andra problem ...", skriver Jens Bisky. Eftersom Berlin var huvudstad i Preussen blev det huvudstad i det enade tyska kejsardömet 1871. Det var rikets största industristad med allt vad det innebar av sociala motsättningar. "Såväl överhet som rebeller, reaktion som framsteg, reformister som radikala" fanns här.

Motsättningarna och motsägelserfullheterna återspeglas i de många olika berättelserna och bilderna av Berlin. Staden har stått som symbol och varit projektyta för så mycket, något som tagit sig uttryck i de många beckningar den fått under historiens gång: Sparta och Spree-Aten, Spree-Chicago, Parvenypolis, Babylon och många fler. Den har varit en symbol för storstadens dekadens och förkastlighet likaväl som för dess frihet.

Bisky konstaterar i det inledande kapitlet att det finns en stor tradition av "själmystifiering" kring Berlin. Själv vill han gå bortom de förenklade bilderna och ge många olika perspektiv på stadens historia, och skriver att han närmar sig ämnet med en "sympatiserande nyfikenhet". Och visst märks denna sympatiska grundinställning, åtminstone just i de mer sammanfattande och reflekterande korta inledande och avslutande kapitlen.

Däremellan – och då pratar vi alltså om cirka 900 sidor – är tonen dock snarast saklig, beskrivande och utan stora teoretiserande eller resonerande utsvävningar. Efter att ha nämnt något om stadens tidiga, medeltida historia, börjar framställningen på allvar med 1600-talet och den "store kurfursten", Fredrik Vilhelm av Brandenburg, med Berlins uppgång till en mer betydande residensstad. Berättelsen sträcker sig sedan fram till våra dagar.

Det är berättelsen om hur Berlin gick från en i ett europeiskt perspektiv blygsam residensstad till huvudstad i stor-

Efter kriget: stad i ruiner.

FOTO: ALAMY

makten Preussen, om Fredrik den store och den preussiska upplysningen, om Napoleonkrigen, kejsartiden, Weimarepubliken, nazitiden, delningen och återföreningen.

Självlklart fångar Berlins historia även viktiga delar av Tysklands och Europas. Men *Berlin. Biographie einer grossen Stadt* skildrar också berlinarnas historia. Läsaren möter många kända och mindre kända Berlinbor, får lära sig om deras biografier och om vad de har betytt för staden. Även det andliga och kulturella livet under olika epoker ges utrymme, med skildringar av intellektuella salonger, teatrar, konstnärer och tänkare.

Den sakliga och beskrivande stilen, de många detaljerna och utvecklingarna och bokens omfattning kan möjligen göra att den upplevs som svårtillgänglig för en del läsare och att överblicken går förlorad. För den som vill börja närma sig Berlins historia kan det vara bra att läsa någon mer lättöverskådlig introduktion, innan man ger sig i kast med Biskys bok.

Men den som har huvuddragen nogrunda klara för sig och vill fördjupa sina kunskaper kan inte lämna *Berlin. Biographie einer grossen Stadt* oläst. Boken fyller ut luckor, gör bilden fylligare och ökar förståelsen för en av de mest spännande stadshistorier man kan tänka sig. Detaljerna gör även att de oftast berättade episoderna i Berlins historia – som murens fall – framkommer om inte i helt nytt ljus så dock med färre skuggor och fler nyanser. Som att förbundskansler Helmut Kohl blev utbuad av en stor folkmassa vid Rathaus Schöneberg när han höll tal där

”När berlinarna till sist kunde återförenas 1989 fick staden med Biskys ord uppfinna sig själv på nytt.”

den 10 november 1989, alltså dagen efter att muren öppnats. Eller att ett segment av Berlinmuren, som en entusiastisk folkmassa den 11 november brutit loss i närheten av Brandenburger Tor, sattes tillbaka i samarbete mellan väst- och östtysk polis! Det var sista gången som Berlinmuren reparerades. Detta förändrar inte bilden av Kohl som ”enhetskanslern” eller av att muren ”föll” den 9 november, men detaljer av det här slaget ger ändå en uppfattning av det kaotiska och oöverblickbara som är verkligheten just då, när den händer.

Nazisternas maktövertagande och det därpå följande kriget innebar ett enormt brott i Berlins historia. Kapitlet om perioden 1933–1945 har Jens Bisky följdriktigt titulerat ”Berlin förstörs”. Det handlar om den rent fysiska förstörelsen, naturligtvis – stora delar av staden låg i ruiner

1945. Det handlar även om den kulturella, andliga förstörelsen. Med nazisterna försvann mycket av det liv och många av de traditioner som präglat staden fram till dess: den judiska kulturen, arbetarrörelsen, den fria och mångsidiga pressen, det vilda nattlivet, det storartade konstlivet och den andliga friheten.

Efter kriget (2): Berlin reser sig.

FOTO: FRAD RAMAGE/GETTY IMAGES

Efter 1945 byggdes staden upp igen. Välfärden ökade, en sorts normalitet infann sig – men det var en normalitet under kalla krigets ”perverse” förhållanden. Delningen, som började mer eller mindre direkt efter kriget och som fullbordades i och med bygget av Berlinmuren 1961, skapade en unikt absurd situation. När berlinarna till sist kunde återförenas 1989 fick staden med Biskys ord uppfinna sig själv på nytt.

Att Jens Bisky tycker att detta nya Berlin har blivit ganska lyckat framgår som sagt redan i början av boken, och när han till sist når slutet av sin långa stadsbiografi återkommer han till detta. Berlin har ett gott rykte, staden står för en särskild frihet.

Det är frestande att försöka spåra den berlinka tolerans och frihet tillbaka i tiden, att leta efter kontinuitet trots de brott i historien som drabbat Berlin. Jens Bisky är försiktig med generaliseringar, med att peka ut några stora drag i historien. Men visst är det lätt att hitta exempel på den berlinka friheten och på att staden under olika epoker gett utrymme för alternativa livsval och subkulturer. Det gäller för det

frigjorda 1920-talet lika väl som för Västberlin, som blev en frizon för alla möjliga alternativa rörelser, även politiskt extrema. Mera okänt är kanske att det i viss mån gäller även för det vilhelminska Berlin, alltså för det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet. Exempelvis var toleransen mot homosexuella, trots formell kriminalisering, mycket stor, och i Berlin uppstod redan då vad man skulle kunna kalla en gaykultur.

Biskys bok avslutas med en hyllning till mångfalden, toleransen och den ”speciella friheten” i Berlin. Till Berlin hör, skriver han, att man kan äta frukost in på sena eftermiddagen, att natten lovar även tyr och att man kommer längst med en avslappnad och cool inställning.

Detta är säkert en beskrivning som många som vistats i Berlin kan känna igen sig i. Samtidigt kan man förstås fråga sig om inte Bisky härigenom själv bidrar till ”självmystifieringen”, till mytbildningen om Berlin.

Alla har naturligtvis sin förförståelse, och Bisky skriver att varje omdöme om Berlin avslöjar lika mycket om den som ger det som om Berlin självt. Hans egen ”sympatiserande nyfikenhet” mynnar ut till en kärleksförklaring till staden.

Med detta sagt måste det ändå konstateras att Bisky snarare bidrar till avmystifiering än till ytterligare mytbildning om en stad som många har och har haft känslor inför och som har stått för så många olika saker, allt beroende på betraktarens egna åsikter och på vilken tidsepok som betraktas. Till detta bidrar bokens sakliga stil liksom dess utförlighet och förmåga att belysa saker från olika håll. Preussen var naturligtvis långtifrån bara den auktoritära och militaristiska stat som klichébilden gör gällande, det så berömda ”röda Berlin” inte något heroiskt motståndsfäste mot nazisterna, Berlin på 1990-talet inte bara en glad partystad för frigjorda ungdomar och konstnärssjälar. För den som vill tränga bakom sådana och andra förenklade bilder av Berlin, för den som vill lära sig mer om de många intressanta händelser och berättelser som tillsammans är Berlins och därmed en viktig del av Tysklands och Europas historia, rekommenderas Biskys bok varmt. ✨

Johannes Tångeberg

BERLIN
BIOGRAPHIE EINER
GROSSEN STADT
JENS BISKY
Rowohlt 2019

Salka Viertel: skådespelerska, manusförfattare och "kulturmäklare".

FOTO: MGM

Hollywoods moderspindel

BIOGRAFI

Om nazisternas ideologiska kulturkrig har det skrivits massor. Om hur deras kulturuppfattning blev ett vitalt inslag i drömmen om världsherravälde, och om hur man skickligt lyckades utnyttja den politiska, ekonomiska och sociala oron under Weimarrepublikens kaos och nöd. Metodiskt locka-

de man med suggestioner, pålitliga kulturella referenser och "beständiga värden". Därmed lyckades man också vända blickarna bort från det klassiska europeiska upplysningsidealet och fram mot en rasdeterministisk syn på kultur och vetenskap. Förutseende tyskjudiska konstutövare och andra i regimens ögon misshagliga kulturpersonligheter förstod varthän det barkade, och lämnade Nazi-Tyskland och Österrike i tid.

Det saknas knappast heller specifik litteratur om den filmintresserade Hitler och dennes kombinerade fascination för och aversion mot Hollywood – här kan nämnas Thomas Dohertys *Projections of War: Hollywood, American Culture, and World War II*, och *Diktatoren im Kino* av Peter Demetz (*Axess* nr 5/2019) – eller om alla de landsflyktingar som lyckades ta sig över till USA, bort från Europa och Förintelselägren. Däremot är det mer tunnsått med böcker som behandlar de amerikaner eller redan tidigare immigrerade européer som i USA tog sig an alla dessa mer eller mindre traumatiserade europeiska författare, skådespelare, filmregissörer och intellektuella, och som var dem behjälpliga med praktiska ting när de skulle inrätta sig i det nya hemlandet.

Samtliga i den här gruppen av emigranter var antifascister, ett fåtal var kommunister, de flesta judar. Många av dem inte bara hamnade i Los Angeles och Hollywood, utan intog där snabbt ledande positioner som filmmoguler, produktionschefer, regissörer och författare. "Hitlers gåva till Amerika", kallar hon dem, den välrenommerade amerikanska litteraturkritikern Donna Rifkind, som i sin omfångsrika, ambitiösa och medryckande bok *The Sun and Her Stars* berättar historien om manusförfattaren och skådespelaren Salka Viertel – själv en gång nyanländ i USA från sitt Tyskland och Österrike – och om hennes betydande roll som filmarbetare, välgörare och salongsvärdinna under Hollywoods guldålder. Viertels konstnärliga sammankomster i jättevillan i Santa Monica, som också blev en fristad för ett stort antal celebra författare, konstnärer och musiker på 1930- och 40-talen, är vittomtalade än idag.

Ett av Rifkinds huvudsyften med sitt vederhäftiga personporträtt är att tydligt klargöra att Salka Viertel – som hittills framförallt gått till historien som make till manusförfattaren och filmregissören Berthold Viertel och som Greta Garbos mångåriga förtrogna och sällskapsdam – inte bara var moderspindeln i Hollywoodemigranternas sociala nät, utan också en konstnär i egen rätt. Och då inte bara som huvudmanusförfattare till kostymfilmen *Queen Christina* (1930), med Garbo i titelrollen som den svenska 1600-talsregenten. Bokens undertitel, *Salka Viertel and Hitler's Exiles in the Golden Age of Hollywood*, antyder studiens breda historiska rundmålning av själva tiden och atomosfären i den legendomsusade film- och konstnärsvärldens undantagstillvaro under mellankrigs-, krigs- och de första efterkrigsåren. Men vad som framförallt gör den här bio-

grafin till en förklassig läsoplevelse – utöver den intellektuella skärpan och stilistiska elegansen – är att Rifkind snabbt visar sig vara precis lika väl bevandrad i den värld de landsflyktiga konstnärerna hade flytt från, i det tidiga europeiska 1900-talets idéhistoriska huvudlinjer och kulturströmningar.

Hon nöjer sig därför inte bara med att informera sina läsare om att Salka (född 1889) växte upp i en förmögen judisk familj i en liten stad i Österrike-Ungerns östra utkanter (i dagens Ukraina), och att hon under 1910- och 20-talen var verksam som skådespelare på teatrar i främst Berlin och Wien, där hon bland annat umgicks med Max Brod och Rainer Maria Rilke, innan hon tillsammans med Berthold och de tre unga sönerna 1928 begav sig till USA.

Lika angelägen är Rifkind om att teckna en fullgod bild av Centraleuropas politiska, konstnärliga och intellektuella händelser och tendenser när seklet var ungt, allt för att ge relief åt bokens individuella människoöden. Metoden är genomgående i boken, där långa utläggningar om allt från den stenhårda konkurrensen om uppdrag och kontrakt hos de ständigt rivaliserande filmbolagen i Hollywood till pro-nazistiska organisationer på amerikansk mark under 30-talet bildar tungt vägande fondväggar till Salka Viertels mer privata och familjära affärer vid den gestaltande biografins scenkant. Som att hon 1939 blev amerikansk medborgare, men till följd av senator McCarthys och House Un-American Activities Committees (HUAC) paranoida jakt på kommunister under efterkrigstiden – individer verksamma i just Hollywood var särskilt påpassade – kände sig tvingad att för gott lämna USA 1953 och återvända till Europa (Schweiz), där hon levde fram till sin död 1978.

Rifkind har alltså gått grundligt till väga när hon lagt upp sin 500 sidor långa biografi, där den imponerande källlitteraturlistan och hennes intensiva studier på plats i Deutsches Literaturarchiv i tyska Marbach, där Viertels samlade brev och dagböcker finns bevarade, skvallrar om biografisk samvets-

”Problemen tilltog när Salka Viertel och ex-maken Berthold hamnade på HUAC:s svarta lista som misstänkta kommunister.”

grannhet. En god hjälp på vägen har hon fått av Salka Viertel själv, vars lika digra memoarbok *The Kindness of Strangers* (tysk titel: *Das unbelehrbare Herz*) förstås varit rena guldgruvan för den entusiastiska levnadstecknaren. Dessutom kan

Greta Garbo: som drottning Kristina.

FOTO: ALAMY

Rifkind Hollywoods filmhistoria på sina fem fingrar.

Det kan dock stundtals bli lite väl knappologiskt med alla ingående filmkritiska utläggningar om mängder av produktioner från den aktuella tiden, med detaljerade återgivningar av konflikter mellan exekutiva producenter och regissörer, av förhandlingar och kontraktsbrott, av havererade och återupptagna relationer mellan skådespelare och regissörer, författare och bolagschefer. Mycket namndroppning blir det förstås – hur undvika det i en bok om den amerikanska filmindustrins guldålder? – men så var ju alla dessa av Nazi-Tyskland och kriget vinddrivna kolleger och gäster i film-, lit-

skrev ett aldrig realiserat filmmanus tillsammans med), Lion Feuchtwanger, Thomas och Heinrich Mann, Albert Einstein, F W Murnau, Aldous Huxley eller Christopher Isherwood, var de i goda händer i den pålitliga salongsdamen och hyresvärdinnan Salkas gemak och trädgård – allt medan bekantskapen Arnold Schönberg spelade tennis med Chaplin och Gershwin runt hörnet.

Salkas naturliga fallenhet för att uppta Salla besökande emigranter och främlingar i sitt sociala och konstnärliga nätverk var inte minst till gagn för nämnde Isherwood, som genom åren blev en mycket god vän till henne och som under ett par år var en trogen hyresgäst i huset, denna ”centraleuropeiska utpost” för rotlösa intellektuella och hemsjuka konstnärsbohomer. Rifkinds karaktärisering av Viertel som en ”kulturmäklare” – med ett ben i den amerikanska kulturmynnan och det andra i den europeiska – verkar hur som helst träffande.

Viertels egen skådespelarkarriär i Hollywood (1929–31) kom snabbt av sig, och efter några mindre roller i ett par nio halv bortglömda filmer var hennes liv framför kameran snart ett minne blott.

>>

Bättre gick det alltså med manuskriptet, åtminstone ett tag, då hon huvudsakligen arbetade för Louis B Mayer på det då största filmbolaget MGM, där hon bland annat var (med-) författare till fem Garbofilmer. Men de ideliga rivaliteterna och konflikterna i bolagskorridorerna, de egna äktenskapsbekymren och den slutliga skilsmässan, de struliga relationerna med älskare, rollen som mor till de tre barnen och den allt mer energi- och tidskrävande verksamheten i hemmet och med alla storslagna bjudningar och hyresgäster, gjorde det svårt för henne att hitta någon verklig arbetsro.

Problemen tilltog när hon och ex-maken Berthold hamnade på HUAC:s svarta lista som misstänkta kommunister (vilket de i allt väsentligt inte var). Men Viertel var långt ifrån ensam i den kulturella diasporan om att längre fram välja att lämna landet; författaren Alfred Döblin hade rest tillbaka till Europa redan 1945, kollegan och landsmannen Carl Zuckmayer året därpå, följda av namn som Brecht och Thomas Mann. De flesta av dem, inklusive Salka, kom att bosätta sig i Schweiz.

En 25-årig händelserik och intensiv tillvaro i Kalifornien var till ända, och såväl deras egna liv som atmosfären i Hollywood hade under den här perioden ändrats i grunden. Rifkinds rika återgivning av de här decenniernas processer i såväl den lilla som stora världen, allt speglat genom ett enskilt kvinnoliv, förtjänar många läsare, och många slags läsare. Om vi alltså kallar alla de konstnärliga europeiska emigranter som på olika vis kom att prägla kulturen i Hollywood för "Hitlers gåva till Amerika", var i så fall Salka Viertel i sin tur en gåva till dem. En lika lojal som rejäl madam på Mabery Road i Santa Monica, som med lika doser inle-

velse och integritet dessutom visade sig vara en överdängare på att förvandla livet till konst och konsten till liv. ✨

Martin Lagerholm

THE SUN AND HER STARS
SALKA VIERTEL
AND HITLER'S EXILES
IN THE GOLDEN AGE
OF HOLLYWOOD
DONNA RIFKIND
Other Press 2020

Shinzo Abe: balanserar övertygelse mot ansvar.

FOTO: RODRIGO REYES MARIN / TT

Kulturkrigaren

BIOGRAFI

Japans premiärminister Shinzo Abe tillkännagav sin avgång, av hälsoskäl, vid en presskonferens den 28 augusti. Hans biograf, Tobias Harris, twittrade då att denna presskonferens mest blev en sorgsen uppräkningslista över alla målsättningar som Abe inte hade förverkligat. Men i sin biografi placerar ändå Harris, som verkligen har sett

japansk politik inifrån, Abe i en klass för sig. Han hävdar att Abe har kombinerat sin nästan messianska övertygelse om en japansk renässans byggd på återvunnen nationell stolthet, med ett utpräglat sinne för det möjliga.

Biografier över japanska politiker hör bannars inte till vanligheterna. Dessa brukar uppfattas som ganska utbytbara, även om en och annan onekligen sticker ut; 50-talets portalfigur Shigeru Yoshi-

da, Abes morfar Nobusuke Kishi och det japanska "undrets" arkitekt, Hayato Ikeda. Liksom i senare tid förstås "rockstjärnan" Shinichiro Koizumi.

Men Harris placerar Abe i en klass för sig. Att han har blivit Japans mest långvarige regeringschef på över ett sekel är, menar Harris, ingen tillfällighet. Han hävdar att Abe har kombinerat sin nästan messianska övertygelse om en japansk renässans byggd på återvunnen nationell stolthet, med ett utpräglat sinne för det möjliga. Abe är, skriver Harris, varken opportunist eller populist. Han är en kulturkrigare. Harris citerar samtidigt en skrift av Abe från 1996 där denne beskriver sig som lärjunge till Max Weber: övertygelsens etik måste balanseras mot ansvarets.

Efter kapitulationen 1945 leddes Japan av politiker som fann sig i den ram USA lade fast. 1947 års konstitution skrevs på ockupationsmaktens villkor och samhället stöptes om i liberal anda. Landet avsvor sig krig för all framtid. USA fick militära basrättigheter och dess utstationerade personal rättslig immunitet (något som delvis fortfarande gäller). De ledande politikerna med Yoshida i spetsen (premiärminister 1946–47 och 1948–1954) koncentrerade sig på ekonomisk återuppbyggnad och överlät försvaret, liksom i praktiken en stor del av utrikespolitiken, åt USA.

Men inom makteliten fanns en betydande minoritet som ansåg den nya ordningen orättfärdig. De ansåg sig represen-

ten ikon Abe hela sitt vuxna liv velat slå sönder är förstås författningen och särskilt den "fredsparagraf" (§ 9) som gjorde Japan permanent beroende av en annan stat för sin säkerhet. Han, och likasinnade i den falang som Harris kallar *The New Conservatives*, ville också ta itu med utbildningsväsendet, som de ansåg vara dominerat av en pacifistisk lärarkår och av läromedel som förmedlar "masochistisk historieskrivning". Synen på Japans internationella roll var för Abe en tredje central arena. Han såg hur många japaner funnit sig tillrätta i en modest roll i USA:s hägn medan Abe och hans likasinnade bar visionen om ett land som stiger ur den amerikanska skuggan och axlar internationellt ansvar i nivå med landets ekonomiska, teknologiska och geopolitiska betydelse.

Enligt Harris vägde makten i regeringspartiet LDP över till de nykonservativas fördel i början av 2000-talet. Otåligheten bland yngre politiker var stor efter ett decennium av ekonomisk stagnation. Alla konservativa var emellertid inte lika hängivna kulturkrigare. Koizumi (premiärminister 2001–06) hörde till gruppen, men han prioriterade nyliberal reformpolitik. Koizumi skakade om etablerade, ofta korrupta, maktstrukturer men hans politik verkade inte ge omedelbara ekonomiska resultat. Regeringspartiet LDP såg för en tid ut att ha gått vilse och oppositionspartiet Democratic Party of Japan vann en historisk valse-

en närmast obegränsad såväl kvantitativ som kvalitativ lättnad. Det har lett till att centralbanken idag äger nästan halva statsskulden (som under Abes regim nått svindlande 250 procent av BNP) och tävlar med den statliga pensionsfonden GPIF om att vara Japans största aktieägare. Målet om 2 procents inflation hålls närmast alltför långt i fjärran. Harris hänvisar till Kurodas företrädare Shirakawas beska, och förmodligen riktiga, kommentar att vikande befolkningssiffror nog var ett viktigare skäl till ekonomisk pessimism (Kurodas term är "deflationary mindset") än vad centralbanken kan tänkas företa sig.

Harris går igenom enskildheterna i Abenomics. Utan att döma ut helheten är hans slutsats att programmet innehållit mer avsiktsförklaringar än genomgripande förändringar. Sådana har, säger Harris, däremot åstadkommit inom säkerhets- och försvarspolitiken. Ett nationellt säkerhetsråd har bildats, vilket har stärkt premiärministerns ställning i ett system där stuprörsliknande ministerier annars ofta förlamar beslutsfattandet. Försvarssekretessen har skärpts. Vapenexport har underlättats liksom Japans deltagande i fredsbevarande operationer.

Men den centrala förändringen rör grundlagen. Sedan 1950-talet har landet ansetts ha rätt till självförsvar men inte att tillämpa FN-stadgans bemyndigande av kollektivt självförsvar. Detta var, om man så vill, substansen bakom Trumps "reflexion" i juni 2019 att USA kunde tvingas försvara Japan medan japanerna själva sitter hemma och tittar på sina tv-apparater från Sony. Trump var kanske inte helt påläst. Abe drev igenom en lagändring 2015 som öppnade för skarp militär samverkan med allierade, på i och för sig snäva villkor. Detta föranledde de största folkliga demonstrationerna i Tokyo sedan 1960-talet. De flesta författningsexperter som uttalade sig bedömde också omtolkningen som grundlagsvidrig. Men kontroversen blåste förvänsansvärt snabbt över och Abe fick förnyat mandat både av väljarkåren (2016, 2017) och partiet (2015 och igen, genom stadageändring, 2018).

Någon grundlagsreform ser det ändå inte ut att bli under Abes vakt. Men "fredsparagrafen" är nu satt under så hårt tryck, både genom förändrad praxis och omvärldens realiteter, att den måste skrivas om, förr eller senare.

Abe skaffade sig tidigt ett rykte som utrikespolitisk hök. Enligt Harris såg Abe, som Koizumis rådgivare, till att förbindelserna med Nordkorea inte normaliserades, vilket annars var ett önskemål

"Harris citerar en skrift av Abe från 1996 där denne beskriver sig som lärjunge till Max Weber: övertygelsens etik måste balanseras mot ansvarets."

tera det eviga Japan för vilket underordningen var en tillfällig anomali. De ifrågasatte Tokyotribunalens legitimitet. De ville revidera författningen, återupprätta folkets "självaktning" och emancipera Japan i förhållande till USA. Tongivande för denna riktning var Kishi, överlevare från krigsregimen och premiärminister 1957–60. Abes farfar, Kan Abe, var av annat slag. Han hade mot alla odds lyckats vinna en parlamentsplats som oberoende fredsagitator 1942.

Men det var morfar Kishi som blev Shinzo Abes förebild. Harris menar att drivfjädern i Shinzo Abes utveckling som politiker var övertygelsen om att landet kan nå sin fulla potential bara japanerna "äntligen" tillåts känna förbehållslös stolthet över sitt land och sin kultur.

Att Harris kallar denne konservativ politiker ikonoklast kan förvåna, men

ger 2009. Men oppositionens regeringsperiod misslyckades på grund av realistiska vallöften, inkompetens och sabotage. Därtill kom tsunamin och Fukushima-katastrofen 2011.

När så Abe (efter ett första misslyckat försök 2006–07) bildade regering i slutet av 2012 var det inte kulturkriget som fick de stora rubrikerna, utan Abenomics. Harris berättar den överraskande historien om Abes ointresse för ekonomi. På det området följde han, skriver Harris, inte främst nyliberalerna utan snarare de råd som stämde överens med Abes syn på staten som den främsta aktören för nationell återhämtning. Harris beskriver honom rent av som etatist. En mycket expansiv penningpolitik passade in.

Abe hade aldrig varit någon varm anhängare av en oberoende centralbank och han utsåg nu en riksbankschef, Haruhiko Kuroda, som var villig att lansera

Amerikansk närvaro: inte populär i alla läger.

FOTO: GETTY IMAGES

från Washington, och avsikten med ett officiellt besök i Pyongyang 2002. Ändå åstadkoms framsteg i fråga om de japaner som rövats bort av nordkoreanska agenter under 70- och 80-talen. Några av de kidnappade återbördades till Japan och Abe hävdade att detta skett tack vare en diplomatisk fasthet som Japan tidigare saknat. Harris bedömer att denna fråga var avgörande för Abes ställning inom regeringspartiets konservativa falang. Kanske kastar det också en del ljus över Japans styvnackade attityd under Nordkoreakrisen 2017–18 då man hamnade i otakt med både Seoul och Washington. Därefter har de redan usla relationerna Tokyo-Seoul försämrats ytterligare och Harris har nog rätt i sin slutsats att en omstart mellan Japan och Sydkorea förutsätter ledarbyte på båda håll.

Det rykte om fasthet Abe skaffat sig i fråga om Koreahalvön gav honom handlingsmarginal i den övriga utrikespolitiken, i synnerhet i förhållandet till Ryssland respektive USA. Harris bedömer Abes Rysslandspolitik som närmast eftergiven. Japan sägs ha bjudit på för mycket i sin hittills resultatlösa strävan att återfå åtminstone en del av de territorier Ryssland annekterade 1945.

Allra viktigast för Abe var Trumphanteringen. I november 2016 för Abe, med åsidosättande av all japansk försiktighet, till New York och sökte upp valsegra-

ren i Trump Tower, något som föranledde Obamas kommentar att USA bara har en president åt gången. Abes inhemska kritiker tycker att han uppvaktat Trump onödigt mycket men Harris gör en mer positiv bedömning. Abe sägs ha lyckats skadebegränsa någorlunda väl. Och Harris pekar på Trumps Japanbesök i november 2017 som något av en höjdpunkt. Det var då den amerikanske presidenten anammade Abes vision om en ”fri och öppen region från Indiska oceanen till Stilla havet”, en idé Abe först hade formulerat i ett tal i New Delhi redan 2007.

Harris är så vitt jag kan se den förste observatör som anser att det i detta sammanhang finns fog för att tala om en ”Abe-doktrin”. Premiärministern sägs ha lagt grund för fördjupat ekonomiskt och säkerhetspolitiskt samarbete med framförallt Indien och Australien men även ASEAN-länderna, och att han därmed gradvis ger Japan en ny, mer aktiv, roll. Förändringarna i försvarspolitik har i denna strävan givit Tokyo större handlingsfrihet. Abe har understrukit att syftet ingalunda är att ringa in, eller isolera, Kina, men avsikten att balansera Pekings inflytande är uppenbar. Abe tänker sig ett strategiskt nätverk där USA för-

visso ingår men där den direkta samverkan mellan övriga deltagare stärks.

Abes hyperaktiva regionala diplomati ser onekligen ut att ha vunnit gensvar i ett läge då oron för ett aggressivt Kina växer, och osäkerheten om USA:s fortsatta kurs ökar. Värt att notera i detta sammanhang är dels att Japans samlade investeringar i Sydostasien alltjämt är större än Kinas, dels att Japan har initierat ett villkorat samarbete med Peking om gemensamma ”högkvalitativa” infrastrukturinvesteringar.

Om det finns en Abe-doktrin, så är nog handelspolitiken en central komponent. Obama-administrationen drog in ett tvehåget Japan i förhandlingen om ett brett handelsavtal för Stilla havetsregionen, TPP, men när Trump drog sig ur avtalet var det Abe som med stor beslutsamhet räddade det. Den bedriften är nog en av de mest konkreta åtgärder som har vidtagits för att kompensera trumpismens effekter på det globala systemet. Abe släppte samtidigt igenom ett ekonomiskt partnerskapsavtal med EU, innehållsmässigt mer ambitiöst än TPP (numera CPTPP). Harris vågar sig på spådomen att Abe mer än för inrikespolitiska bedrifter kommer att minnas som ”godfather of a global Japan”. Möjligen en lätt överdrift, men visst har Abe lagt ribban högt för sina efterträdare.

Harris biografi är ett inträngande porträtt av en otypisk japansk politiker men också en god genomgång av aktuell japansk politik. Abe skapade sin politiska bas som kulturkrigare, vilket säger en hel del om debattklimatet inom stora delar av makteliten. Men under det långa regeringsinnehavet är det pragmatikern Abe som dominerat. Den politiska oppositionen är svag. Men den japanska demokratin bjuder ett närmast strukturellt motstånd mot snabb förändring. Folkets ”pacifistiska” självbild är stark samtidigt som känslan av utsatthet gör sig gradvis mer gällande. Covid-19 har suddat ut mycket på Abes griffeltavla. Men jag delar Harris uppfattning att Japan trots allt genom Abes ledarskap är lite bättre rustat som aktör i det komplexa, och dessvärre allt farligare, asiatiska spelet. ❀

Magnus Robach

THE ICONOCLAST
SHINZO ABE AND
THE NEW JAPAN
TOBIAS S HARRIS
Hurst & Co 2020

Frank Ramsey: underbarnet.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Filosoferande i förbigående

BIOGRAFI

Det är i regel de extraordinära människorna, inte de vanliga, som får sin biografi skriven. Men trots det blir en levnadsteckning verkligt intressant först när den förmår att fånga något inte bara av det enskilda livet, utan även av den tid i vilken det utspelar sig – när det exceptionella blir en bärare också av det alldagliga.

Det är ur detta perspektiv svårt att föreställa sig ett bättre föremål för en biografi än den brittiske matematikern Frank Ramsey, som nu av filosofen Cheryl Misak tillägnas ett ingående intellektuellt och personligt porträtt i boken *Frank Ramsey. A Sheer Excess of Power*. Under sitt korta liv – Ramsey avled i sviterna efter gulsot 1929, bara 26 år gammal – hann denne unge man inte bara lämna substantiella bidrag till både matematikens, ekonomins och filosofins områden, utan dessutom göra ett starkt avtryck på tänkare som John Maynard Keynes, G E Moore och Ludwig Wittgenstein, och stod dessutom i förbindelse med den filosofiskt inflytelserika Wienkretsen. Han befann sig, med andra ord, i centrum för den sjudande intellektuella aktivitet som dominerade förra seklets inledande decennier. Men inte bara i detta avseende utgjor-

de Ramseys liv en sorts provkarta över den epok och samhällsklass i vilken han levde. Han växte upp med en sträng och lynnig far som även han var matematiker till yrket – denna erfarenhet, har det påståtts, gjorde honom senare ovanligt väl rustad att hantera den likaledes stränge och lynnige Wittgenstein – och en mor som var hängiven kvinnoaksaktivist. Han genomlevde pennalism och auktoritetsmissbruk på en engelsk internatskola och såg människor omkring sig dö på slagfältet under det världskrig som han hade turen att vara för ung för att delta i.

Som 21-åring skulle han söka sig till Freuds Wien i syfte att få behandling för det som han upplevde som en läsning avseende det sexuella, och där under ett halvår genomgå analys under den kontroversielle Freudlärjungen Theodor Reik's handledning; resultatet blev ingenting mindre än ett genombrott. Senare samma år träffade han Lettice Baker, den kvinna som snart skulle bli den andra parten i ett "öppet äktenskap", präglad av den sexuella frigjordhet och det ifrågasättande av normer som dominerade i bekantskapskretsen.

Det var en bekantskapskrets där konstnärerna och akademikerna i och omkring den så kallade Bloomsburygruppen utgjorde ett tongivande inslag, med per-

sonligheter som Lytton Strachey, David Garnett och Kingsley Martin som en del av det närmaste umgänget. I dessa cirklar var såväl fri uppfostran som fri sexualitet mer regel än undantag, med relationer som sträckte sig över köns- och åldersgränser, och med säkerhet över alla de moraliska gränser som föräldragenerationen så ovillkorligt hade dragit upp.

Ramsey var, liksom gruppens medlemmar, influerad av den nya psykoanalysen, inte minst med utgångspunkt i sin egen personliga erfarenhet, men också av de filosofiska strömningar som dominerade vid tidpunkten. Även om hans akademiska kompetens formellt sett inte var filosof, var han uppenbart väl rustad att ta sig an problem inom området. Som ännu inte fyllda 19 år hade han, genom akademiska kontakter som noterat hans begåvning, fått i uppdrag att översätta en nyutkommen bok av en österrikisk filosof till engelska: Wittgensteins *Tractatus Logico-Philosophicus*. Vilket han också gjorde – och med ett resultat som tillfredsställde också den oerhört svårflörtade upphovsmannen till detta i det närmaste oöversättbara verk. Ramseys arbete med *Tractatus* kom att bli startpunkten för såväl en nära relation till Wittgenstein som till självständiga och betydelsefulla bidrag på området. Utöver filosofen Bertrand Russell och dennes *Principia Mathematica* förblev Wittgenstein den tänkare som mest tydligt gav impulserna till Ramseys arbete.

Konflikten mellan fullständighet å ena sidan, och överskådlighet å den andra, är en som varje levnadstecknare ställs inför, och någon gång önskar man att Misak tydligare hade tagit ställning för det senare. Å andra sidan utgör Ramseys utbyten med ett brett spektrum av sin samtids intellektuella onekligen en central del av hans liv, och de stickspår som boken stundtals slår in på är undantagslöst givande att följa.

Ramseys kunskapsområde är vitt och djupt nog att utgöra en utmaning för varje person som vill sätta sig in i det till fullo; för att beskriva det tar Misak ett antal experter till sin hjälp, skribenter som bidrar till boken med små minissäer insprängda i texten. Härigenom framträder bilden av en närmast unikt mångsidig tänkare som inte bara verkade på ett flertal olika fält, utan dessutom blev banbrytande inom flera av dessa. En konsekvens av detta är det som skämtsamt brukar kallas för Ramseyeffekten; man når fram till ett till synes epokgörande resultat inom sitt eget område – bara för att upptäcka att detta resultat redan nåtts, inte sällan liksom i förbigående, av Ramsey själv.

Och detta "i förbigående" är i någon

>>

mån bärande, för ett kännetecknande drag i Ramseys stil är hans lätt nonchalanta hantering av djupa teoretiska insikter. Ramsey beskrevs av människorna omkring sig som en person som aldrig använde sin begåvning för att trycka ned någon annan, men samtidigt tycks denna begåvning varit en sådan självklar del av hans varseblivning att han ibland glömde bort att den för de flesta andra var fullständigt främmande. Wittgenstein refererar till Schopenhauers beskrivning av problemlösningens två långa tidsperioder, under vilka ett problem framstår som först olösligt och sedan trivialt; den korta tiden mellan dessa hade för Ramsey, konstaterar Wittgenstein uppgivet, krympt till en punkt.

Men det är inte bara den exceptionella förmågan – den "sheer excess of power" som en kollega menade fick honom att oavsiktligt agera som en vårdslös tvååring som ännu inte hunnit växa i sin egen styr-

"Frank skulle 'sätta sig upp mot Gud fader själv', om han trodde att Gud hade fått någonting om bakfoten."

ka – som är signifikativ för Ramseys insatser på de områden han gav sin uppmärksamhet. Ramseys intresse för de fundamentala frågorna stod tidigt klart: "det grundläggande är så filosofiskt", skriver han fascinerat i ett brev hem under interntiden. Men till skillnad från sina teoretiskt sinnade kolleger övergav han för den skull aldrig förankringen i den verkliga världen.

Detta framträder särskilt tydligt i Ramseys filosofiska arbeten, där hans tänkande kring dilemman som tolkning- en av sannolikheter, sanningsbegreppet och språkets innebörd hela tiden vänder sig till den yttre världen. Såväl innebörden av en språklig utsaga som vad det vill säga att ha en övertygelse om något – två frågor som han med framgång ägnade sin uppmärksamhet – kopplade han till mänskligt handlande på ett sätt som gjorde dem både begripliga och möjliga att arbeta med konstruktivt. I detta var han influerad av pragmatiker som C S Peirce, men hans pragmatism kantrade aldrig över i relativism eller solipsism. Han var, om man så vill, en resultatinkriktad filosofisk realist – eller, annorlunda uttryckt, en teoretiker som aldrig tillät sig att glömma bort den verklighet som hans modeller utgav sig för att representera.

Ödmjukhet tycks av Misaks ingående personschildring att döma ha varit ett av Ramseys karaktärsdrag; inte bara inför sin egen intellektuella förmåga, utan också inför de teoribygggen som han riktade den mot. Hans tänkande tycks ha präglats

av den typ av nyanserad mentalitet som alltför ofta lyser med sin frånvaro också hos de stora tänkarna. Han såg sina egna approximationer och resonemang för vad de var: ofullkomliga med nödvändighet,

men icke desto mindre användbara. Trots att de frågor han behandlade inte sällan var av synnerligen abstrakt karaktär, som exempelvis i hans arbeten inom logik och metamatematik, förblev han vid en form av tänkande som nog bäst kan beskrivas som sunt bondförnuft.

I sina anteckningar citerar han Charles Sanders Peirce: "Låt oss inte låtsas betvivla i filosofin det som vi inte betvivlar i våra hjärtan." Vid ett annat tillfälle framför han förslaget att induktionsprincipen – idén att man utifrån tillräckligt många enskilda fall kan dra slutsatser om det allmänna fallet – är filosofiskt jämställd med kärleken till kopulation; en analogi som i viss mening är talande för både hans lekfulla förhållningssätt till tankandet och hans beredvillighet att acceptera vissa grundläggande mänskliga förutsättningar som givna.

Och bland dessa grundförutsättningar finns också osäkerhet och obestämbarhet; en fullständig överensstämmelse med modellernas idealiserade situation är, menar Ramsey, "en för hög standard att förvänta sig av dödliga varelser". Mänsklig felbarhet är, summerar Misak, för Ramsey inte ett störningsmoment i ett i övrigt väloljat beslutsmaskineri, utan en grundpremiss som varje teori som vill fånga den mänskliga tillvaron har att utgå ifrån.

Ur denna insikt – liksom, till synes, ur hans egen livserfarenhet – växer hos Ramsey också en motvilja mot det dogmatiska tän-

Ludwig Wittgenstein: sträng och lynnig.

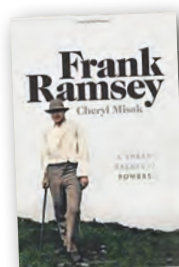
FOTO: TT

kandet, inom såväl filosofi och ekonomi som den mellanmännskliga sfären. "Själv har jag varit en entusiastisk förespråkare för såväl offentlig välfärd som avtäckandet av matematisk sanning, men inget av dem varade." Att följa *en enda väg* var för Ramsey högst sannolikt att följa fel väg.

Bilden som tonar fram i Misaks omfattande persontekning är med andra ord den av en reflekterande, icke-dogmatisk och empatisk person, med en kapacitet långt utöver det vanliga. En man som vänligt men bestämt gick sin egen väg, i allt från en tidig vägran att delta i pojkskolans makritualer, till en intellektuell självständighet också i relation till de upphöjda tänkare han omgavs av. Wittgensteins systerson Tommy kommenterar Ramseys förmåga att hävda sig mot hans morbror när de flesta andra misslyckades med orden: Frank skulle "sätta sig upp mot Gud fader själv", om han trodde att Gud hade fått någonting om bakfoten.

Kanske var det inte bara i hans anmärkningsvärda teoretiska intelligens, utan också just i denna intellektuella omutlighet, som Ramseys storhet bestod. I förmågan att helt enkelt betrakta vilket problem han än stod inför förutsättningslöst, pragmatiskt och öppet – liksom i förmågan att låta det existentiella och det resultatinkriktade berika varandra, snarare än att hamna i ett motsatsförhållande. I ett av sina mest inflytelserika arbeten inom ekonomi, en artikel om förhållandet mellan konsumtion och hushållning för framtida generationer, berör han liksom i förbigående hur vi bör förhålla oss till mänsklighetens och universums ändlighet; han inser människans inre motstridigheter och komplexitet på samma gång som han resonerar kring när vi kan bortse från dessa och varför. Genom detta subtila sinne – en sort förmodligen lika sällsynt i alla tider – åskådliggör Cheryl Misak en betydande del av den historiska grunden för de tankeströmningar och idéer vi lever med idag; man kunde bara önska sig en Frank Ramsey vid sin sida som förmodade att bringa reda även i dem. ✨

Helena Granström

FRANK RAMSEY
A SHEER EXCESS
OF POWERS
CHERYL MISAK
Oxford University Press

John Bolton: gjorde sig inga illusioner.

FOTO: GETTY IMAGES

Ingen vuxen i rummet

POLITIK

John Bolton anade vad han gav sig in på. Jobbet som nationell säkerhetsrådgivare i Trumpadministrationen föregicks av en mängd möten, en del på plats i "rummet där det hände", med presidenten bakom den massiva, och kliniskt rena, *Resolute Desk*, alltmedan alla handa människor promenerade in och ut. Trumps Ovala rum, noterar Bolton i sin bok, påminde mer om ett studentrum än om supermaktens högborg.

Några regelrätta jobbintervjuer var nu knappast träffarna med Donald Trump, som alltid var mer benägen till långa monologer om allt och inget än på inhämtande av information. Sin blivande säkerhetsrådgivare såg den ivrige mediekonsumenten Trump förstås ändå stup i kvarten på tv:n i det lilla matrum bredvid Ovala rummet som presidenten föredrar att vistas i när han lämnar residenset någon gång under sen förmiddag. Där ligger de officiella handlingarna i högar och samlar damm medan västvärldens ledare ser på tv.

Jag gillar dig, John, men inte din mustasch, meddelade presidenten som någon sorts förklaring till varför det drog ut med utnämningen; och att ha Bolton kvar i rollen som – mestadels – välvilig kommentator på Trumps favoritkanal Fox News hade förstås sina fördelar.

Bered dig på att det kommer att bli frustrerande att jobba här, varnade stabschefen och generalen John Kelly.

Några illusioner om sin blivande chef närde Bolton med andra ord inte. Men trots det beskriver han kontrasten mot de tre tidigare presidenter som han hade arbetat för – Ronald Reagan och de båda Busharna – som *stunning*, förbluffande.

På pappa Bushs tid – och även därefter – inleddes till exempel varje arbetsdag med att cheferna för underrättelsetjänsterna infann sig i arla morgonstund för en rapp briefing om läget i världen och för nationen. Denna regelbundna rapportering drog Trump omedelbart ner till två pass i veckan – och då var det mest han själv som pratade och om allt annat än det som stod på dagordningen.

Nej, det här var verkligen inte George

H W Bushs administration, konstaterar en alltmer uppgiven John Bolton mer än en gång i sin 500-sidiga memoarbok.

Nu är jobbet som nationell säkerhetsrådgivare, förstås, inte heller ens i vanliga fall något för veklingar. Om man inte gillar konstant kaos och konstanta kriser, att en överväldigande våg av information ständigt sköljer över en samtidigt som en mängd beslut ska fattas, och en enorm arbetsbörda dygnet runt som alltsammans livas upp av politiska egon av megformat – ja, då är det bäst att göra något annat här i livet, som Bolton inledningsvis påpekar i boken.

Fast egentligen var det ett annat jobb han i första hand var ute efter. Den gamla drömmen om att bli *Secretary of State* föll dock på att Boltons kandidatur aldrig skulle klara sig igenom senaten, där libertarianen och isolationisten Rand Paul säkerligen skulle göra sina demokratiska kolleger sällskap i en strävan att stoppa Boltons utnämning.

När John Bolton får reda på att South Carolina-guvernören Nikki Haley blivit erbjuden jobbet som utrikesminister sur- >>

nar han till riktigt rejält. Inte heller hans gamla jobb som FN-ambassadör (under George W Bush) är hon, som förvisso aldrig dessförinnan har ägnat en dag åt utrikespolitik, kvalificerad för, tycker han, som också klagat på att Haley, som den politiker hon är, blott alltför villigt placerar sig framför tv-kamerorna. Som om han själv skulle sky dem!

Animositeten mot Haley är ett återkommande och något tröttande tema i boken. Som läsare funderar man över om anledningen till de många utfallen mot henne har sin grund i allmän kvinnofientlighet – något sådant märks dock inte i boken i övrigt – eller om det istället handlar om ren och skär rivalitet och illa dold avundsjuka när det gäller Haleys popularitet och framgångar. Om hon en dag blir amerikansk president lär det bli utan hans röst.

Presidentens nationella säkerhetsrådgivare behöver däremot inte godkännas av senaten, så när det jobbet blir ledigt flyttar en belåten Bolton sent omsider in i hörnummet en trappa upp i *the West Wing*. Därefter vidtar en hektisk tid, med arbetsdagar som inleds med möten i gryningen och ofta avslutas när klockan närmar sig midnatt.

Timme för timme, dag för dag – ja, ofta rentav minut för minut – följer vi

”Man kan inte lämna honom ensam en minut, suckar Mike Pompeo när Trump har ändrat sig för femtioelfte gången och information ännu en gång har gått in genom det ena presidentiella örat och ut genom det andra.”

Bolton i spåren när han beger sig från Ovals rummet till *the Situation Room* och tillbaka igen, från regeringskansliet i den ena huvudstaden till den andra och i *Air Force One*, helikopter och korter än hit och än dit. Under statsbesöket i Storbritannien rapporteras det om ett våldans farande, inklusive en helikoptertur mellan amerikanske ambassadörens residens och hotellet för ombyte till smoking inför middagen hos drottning Elizabeth.

Det är sådana oceaner av ovidkommande detaljer som gör att amerikanska memoarer blir tjocka och tunga som tegelstenar och får läsaren att fundera över om förlagen fortfarande betalar per ord.

Trots bokens titel befinner sig Bolton påfallande ofta utanför ”rummet där det händer”. Och kanske är det befrämjande för både arbetsmoral och hälsa att säkerhetsrådgivaren håller sig på resande fot, på säkert avstånd från *the West Wing*, detta trassliga ormnäste av intriger och

backstabbing där det ofta är chefen själv som håller i kniven. Bolton suckar vid ankomsten till sin nya arbetsplats över en röra som hade kunnat – och borde – ha ordnats upp flera månader tidigare, om det nu inte vore för att det är just så presidenten själv vill ha det.

Den snabba omsättningen på personal är därför kanske inte så förvånande, men oroande med tanke på vilken arbetsplats det handlar om. Att ”the axis of adults” – den grupp högre tjänstemän som omhuldas i medierna som de beundransvärda ”vuxna i rummet” – pö om pö försvinner är dock inget som John Bolton på minsta vis beklagar. I hans ögon har de inte gjort sig förtjänta av sitt goda renommé utan tvärtom bidragit till förvirringen genom att mest driva sina egna politiska agendor på tvärs såväl mot Trump som mot Boltons egna strävanden. (Och i den frågan är faktiskt Bolton och Nikki Haley helt överens i sina respektive memoarböcker.)

Mest handlar det för Boltons del om försvarsministern och generalen James Mattis; desto bättre går samarbetet med John Kelly. Och att utrikesminister Rex Tillerson hade ersatts med Mike Pompeo underlättade tillvaron för alla. Fast om sanningen ska fram har Bolton själv, med sin bakgrund och karriär,

egentligen betydligt mer gemensamt med flertalet av ”de vuxna” än med de oregerliga krafter som har följt med Trump till Vita huset.

Trots sitt myckna resande inser Bolton snabbt att man egentligen helst inte bör flytta sig från den ombytliga presidentens sida ens för ett ögonblick om man vill få något genomfört. Man kan inte lämna honom ensam en minut, suckar Mike Pompeo när Trump har ändrat sig för femtioelfte gången i en viktig fråga och information ännu en gång har gått in genom det ena presidentiella örat och ut genom det andra.

Som nationell säkerhetsrådgivare är John Bolton rätt unik i administrationen genom att ha med sig en vision om vad han vill uträtta i ämbetet. Han leds av en klar övertygelse om att de flesta av USA:s strategiska bekymmer kan härledas till en precis geografisk punkt, nämligen Teheran.

Det iranska prästerskapets tentakler

kan spåras till de flesta av de oroshärdar som plågar Bolton och hans supermakt, och västvärlden i övrigt också för den delen. Från Syrien till Nordkorea, som Bolton ägnar mycket kraft åt att försöka avföra från Trumps dagordning men utan överdriven framgång, och väldigt mycket däremellan.

Trump's förtjusning i starka män med hårda nypor delas inte av hans nationelle säkerhetsrådgivare och inte heller presidentens fixering vid *tillbakadragande* som säkerhetspolitisk första prioritet i Vita huset. Men det har Trump lovat sina väljare och med ständigt sitt eget bästa för ögonen är det fråga om ett tillbakadragande från Mellanöstern som han envetet driver, till Boltons förtvivlan komplett obekymrad om konsekvenserna för USA:s ställning i världen, för USA:s vänner kurderna, för stabiliteten och utvecklingen i Afghanistan och Irak och Syrien.

En amerikansk invasion i Venezuela vore däremot coolt, tycker Trump.

Med tillbakadragande som strategisk kardinalprincip – fast ordet ”princip” lämpar sig förstas inte något vidare i detta sammanhang – lever också Nato farligt med Trump i presidentstolen; faktiskt betydligt farligare än vad som tidigare framkommit.

Bolton beskriver hur Trump är en hårsman från att lyckas i sitt uppsåt att ”göra något historiskt”: att dra USA ur det transatlantiska samarbetet. Nu är det inte något som ens den amerikanske presidenten helt egenmäktigt kan besluta om, och motståndet mot ett sådant steg är kompakt i Washington.

Men med Boltons sista desperata viskning i presidentörat reducerades budskapet i Trumps anförande vid toppmötet i Bryssel sommaren 2018 till ett luddigt hot om ”konsekvenser” om inte de europeiska försvarsbudgetarna, och den tyska i synnerhet, omedelbart höjdes till acceptabla nivåer. Inte för att Trump hade en susning om vad som hade beslutats i den frågan vid toppmötet i Wales 2014 – eller ens att ett sådant hade ägt rum – eller att höjningarna skulle ske under en tioårsperiod, och framförallt inte att det handlar om försvarets del av medlemsländernas BNP, inte om några medlemsavgifter som övriga Natoländer i varierande grad var skyldiga USA.

USA skulle ju förstas bara kunna sänka sitt eget bidrag till samma nivå som Tysklands, resonerar den amerikanske presidenten inför sina utmattade rådgivare. Varefter han under toppmötet försäkrar att han själv stöder Nato till ”tusen miljoner procent”.

Trump's uppförande på inte bara det utan flera Natomöten lär förvisso ha skri-

Nikki Haley: umgicks gärna med tv-kameror.

FOTO: GETTY IMAGES

vits in i historieböckerna, liksom den öppna fientlighet han visade där och i ota-liga andra sammanhang mot det egna landets allra närmaste allierade. På det viset har han sannerligen utträttat "något historiskt".

Men att Trump trots allt övertalades att deklarera att han stödde Nato, om än i något udda termer, och inte uttryckligen sade att USA skulle lämna alliansen, var en viktig anledning, förklarar Bolton, till att han själv – som nog med all rätt menar sig ha stått för den bedriften – stannade så pass länge på jobbet som han gjorde.

Donald Trump lämnar toppmötet till rungande applåder efter att ha kysst den tyska förbundskanslern på kind och förklarat att han "älskar Angela". Det är väl ingen vild gissning att ovationer mest handlade om att deltagarna var lättade över att presidenten var på väg hemåt igen.

Till skillnad från kollegan i Washington visade Vladimir Putin sig ha full koll på detaljerna när han och Bolton träffas för att förbereda ett kommande toppmöte. "Jag ser inte fram emot att lämna honom ensam i ett rum med Trump", skriver en orolig Bolton i sin dagbok.

När Trump så blandar samman det

utlovade militära stödet till Ukraina med sin egen återvalskampanj och vendetta mot demokraterna får juristen Bolton slutligen nog av sin chef, och känslorna verkar ömsesidiga. John Bolton återgår till ett civilt liv med bokskrivande, följt av utdragna rättsprocesser för att få boken utgiven trots Vita husets motstånd. Men avstår från att vittna mot Trump i senatens riksriktprocess, något som en och annan demokrat aldrig lär förlåta honom.

I sådana kretsar har John Bolton aldrig haft särskilt många vänner, vilket också har märkts i recensionerna av hans bok. Att till exempel *The New York Review of Books* (NYROB) inte faller i farstun kan knappast förvåna så många av dess läsare. Mer ambition än patriotism, menar NYROB, och visst är Bolton en man med stort ego och med en viss – för att uttrycka saken mildt – tendens att framhäva sina egna utförsåvårer och insatser. Och som lika gärna avfärdar sin omgivning som ett gäng "intellektuella latmaskar".

Även Boltons fanclub på vår sida Atlanten är rätt begränsad, och

de småbitska kommentarerna i boken om hopplösa och odugliga européer har nog inte gjort den kretsen så värst mycket större. Å andra sidan lär många av västvärldens ledare ha noterat hans tappra försök under pågående möten och toppmöten att tala förstånd med sin egensinnige chef.

En ansenlig del av arbetstiden ägnade Bolton åt sådana olika former av *damage control*. Och utan John Boltons 453 dagar som USA:s nationelle säkerhetsrådgivare vore skadan under Donald Trumps presidentskap faktiskt långt mycket större. Vad man än tycker om John Bolton och hans – aningen långrandiga, oblygt självförhålligande, men ändå bitvis fängslande – bok. ✨

Ann-Sofie Dahl

THE ROOM WHERE IT HAPPENED
A WHITE HOUSE MEMOIR
JOHN BOLTON
Simon & Schuster 2020

Etanol i alla fall

I DEN JÄMTLÄNDSKA tätorten (1 651 invånare) finns allt man kan önska sig, och om det mot förmodan inte skulle finnas faller man upp sin laptop, går ut på det myllrande varuhuset world wide web och beställer tuggben till hunden eller varför inte en kompost, och sisådär en vecka senare dimper varorna ner i brevlådan eller finns att hämta ut på Ica eller på en speditiionsfirma vid stationen.

Och ändå: när jag kör de tretton kilometerna in till tätorten för att hämta ut grejerna kommer det dåliga samvetet som ett brev på Postnord.

Transporterna, är de inte dåliga för miljön? Att varorna flygs hit från fjärran länder, eller fraktas med lastbil från Mjölby? Och är inte mitt näthandlande en dolkstöt mot alla lokala handlare? Är det mitt fel att bodar och butiker bommar igen?

Kommen så långt inser jag att det dåliga samvetet blivit som en reflex.

Den så kallade miljömedvetenheten har lett till den dystra slutsatsen att oavsett vad jag väljer att göra, köpa eller utträta finns det något miljöfarligt med det. Och om det inte finns beror det på att vi ännu inte upptäckt det.

Exemplen är mördande många vid det här laget. För att ta ett ur högen: bilarnas drivmedel. Först skulle man tanka blyfritt, sen var etanol det nya svarta, och vips fanns det etanolkpumpar från Malmö i söder till Mikael Niemi i norr. Sen upptäcktes det att framställningen av etanol skövade regnskog i Brasilien, eller hur det nu var, så väck med den och in med biogasen, där det flitigt proklamerades kända nya satsningar och infrastrukturer, jag har själv suttit i en biogas-Volvo och väntat tålmodigt bakom mången sopbil som sugit i sig mackens hela förråd av pruttgaser. Sen kom elbilarna. Halleluja. Men vänta, hur är det med batterierna? Innehåller de metaller som bryts av barnarbetare i krigshärjade afrikanska republiker?

ATT LEVA MED miljöarmen vinande över huvudet känns som att vara i händerna på en ung vuxen som bött hemma lite eller mycket för länge. Någon som lommar mellan soffan och kylskåpet och har alldeles för mycket tid över att samla på sig grötmtyndiga åsikter om världens elände, men som ännu är hjärtskärande ovetande om livets realiteter: hyran som ska betalas, pengarna som ska in och den molande tröttheten som sänker sig över de medelålders föräldrarna när arbetsdagen är slut, middagen uppäten och diskmaskinen matad.

Men den unga vuxna är inte trött. Hen tycks ha väntat hela dagen på att sträcka upp föräldrarna för alla felval de gjort och fortsätter göra, och upplysa dem om att det är deras fel att pla-

neten dör och isbjörnarna står på sina krympande isflak.

Som förälder genomströmmas man då av kluvna känslor.

Å ena sidan ser man på sitt på övertid hemmaboende barn och tycker att det är vackert att det intresserar sig för omvärlden; ja, man är riktigt stolt och ser framför sig hur barnet kommer att stå på en barrikad och "inte ta någon skit" och allt det där.

Å andra sidan önskar man att barnet kunde knipa käft och ge sig ut och lära sig vad det innebär att vara en vuxen människa, med vuxna förpliktelser.

MAN STIRRAR PÅ sitt barn som just döds-kallmärke hela matkassen som man släpat hem från snabbköpet, och man får stoppa in servetten i munnen för att inte snäsa iväg några frågor om den där marijuanen som bolmas på era världsförbättrande hemmafester – var tror du att den odlats? På ett frejdigt bondekooperativ i Mexiko? Och vart tror du pengarna tar vägen? Hamnar de hos det frejdiga kooperativet, eller finansierar det sexslaveri och massmord?

Så jag förvånas inte ett dugg över vare sig Gretavurmen eller Gretahatet. Båda fenomenen är ett slags Twitterdopad variant av de motstridiga känslor som strömmar genom föräldrarna vid middagsbordet när det hemmaboende barnet kommer upp i varv.

Problemet är att det hemmaboende barnets gälla förebråelser har flyttat in i våra huvuden – åtminstone mitt – och ilar genom hela det offentliga samtalet. Vuxenvärlden irrar omkring och försöker vara de hemmaboende barnen till lags, sortera sopor, sluta äta kött, men vad ska vi äta istället, grönsaker från Bondens marknad, nej det var också fel, för ni minns väl den gyllene regeln: är det inte fel beror det på att vi inte har upptäckt det än. Men du kan vara viss om att det sitter forskare på lantbruksuniversitet världen över och mäter koldioxidutsläpp på allt från bitsocker till skosnören. Förr eller senare kommer larmrapporten.

Alla vet vad som händer om man lyssnar alltför mycket på de hemmaboende unga vuxna. Det slutar i vanmakt och handlingsförlamning. Till slut dänger man handflatan i köksbordet och ryter:

- Jaha, men nu blir det etanol.
- Men regnskogen kommer ju att...
- Må så vara. Men nu blir det etanol i *alla fall*.

Sen är det slutsnackat. Beslut måste fattas. Livet måste levas. Vardagen måste rulla. Och tidsnog flyttar barnen hemifrån, mals ner av vuxenvärldens krav och blir trevliga och samhällsnyttiga korvar.

Bengt Ohlsson

”Sen är det
slutsnackat. Beslut
måste fattas. Livet
måste levas.”

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

Stad mot land. Folk mot elit. Liberalism mot konservatism.

Världen polariseras i motsatspar. Det föder rädsla och ilska, i stället för nyfikenhet och lyhördhet, inte minst bland journalister. Det gör det i sin tur ännu svårare att förstå och känna igen sig i den värld som beskrivs. I den myllan växer konspirationsteorier, extremism och en misstro mot fakta.

Fokus tassar inte kring de brännande ämnena. Vi tror på fakta, även om de är oönskade. Vi tror att människor med olika åsikter och olika bakgrund kan ha utbyte av varandra. Vi tror att måttfullhet, i kombination med nyfikenhet och klarspråk, fortfarande är det bästa sättet att lära känna världen. Vi utmanar gärna våra läsare, men vi uppfostrar dem inte. Vi är oberoende och självständiga: politiskt, men också i förhållande till vår egen bransch. Vi finns i samtiden, utan att vara samtidens fångar. Och vi gillar god stilistik.

Johan Hakelius, politisk chefredaktör

☐ **Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor** (lösnnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: fokus.prenservice.se och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Fokus/FPG Media AB

SVARSPOST

204 720 55

c/o Flowy AB

168 20 Bromma

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 31/12 2020 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.
Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

TUDOR

#BORN TODARE

What is it that drives someone to greatness?
To take on the unknown, venture into the
unseen and dare all? This is
the spirit that gave birth to
TUDOR. This is the spirit
embodied by every TUDOR
Watch. Some are born to
follow. Others are born
to dare.

Snowflake hands

A hallmark of TUDOR
divers' watches
since 1969

Manufacture calibre

MT5813 with 70-hour
"weekend-proof"
power-reserve, silicon
hair-spring and
COSC-certification

41 millimetre case

Five-year transferable

guarantee with no
registration or periodic
maintenance checks required

BLACK BAY CHRONO S&G

NYMANS UR 1851

STOCKHOLM | VÄSTERÅS – WWW.NYMANSUR.COM

KRONA

STOCKHOLM – KRONA.SE